ALBERT O. HIRSCHMAN

Gericiliğin Retoriği

Çeviren
YAVUZ ALOGAN

ALBERT O. HİRSCHMAN • **Gericiliğin Retoriği**

ALBERT O. HIRSCHMAN Siyaset bilimci. Öteki eserleri: *National Power and the Structure of Foreign Trade* (Ulusal Güç ve Dış Ticaretin Yapısı - 1945), *The Strategy of Economic Development* (Ekonomik Gelişme Stratejisi - 1958), *Journeys Towards Progress: Studies of Economic Policy-Making in Latin Amerika* (Latin Amerika'da Ekonomi Politikaları Üzerine Araştırmalar - 1963), *Development Projects Observed* (Gelişme Projeksiyonları İncelemesi - 1967), *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States* (Çıkış, Söz ve Sadakat: Firmaların, Organizasyonların ve Devletlerin Çöküşüne Tepkiler - 1970), *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America* (Ümide Önyargılıyım: Gelişme ve Latin Amerika Üzerine Denemeler - 1971), *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph* (Tutkular ve Çıkarlar: Zaferinden Önce Kapitalizm Üzerine Tartışmalar - 1977), *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond* (Politik İhlal Üzerine Makaleler: Ekonomiden Politika ve Ötesine - 1981), *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action* (Değişen İlişkiler: Özel Çıkarlar ve Kamu Faaliyeti - 1982), *Getting Ahead Collectivity: Grassroots Experiences in Latin Amerika* (İlerlemek: Latin Amerika'da Halka Yakın Deneyimler - 1984), *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays* (Piyasa Toplumları Üzerine Karşıt Düşünceler ve Diğer Denemeler -1986).

İletişim Yayınları 238 • Politika Dizisi 15
ISBN 975-470-401-5

1. BASKI

KAPAK Ümit Kıvanç
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Filiz Burhan
DÜZELTİ Mehmet Kara
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 34400 Cağaloğlu İstanbul
Tel. 516 22 60-61-62 • Fax: 516 12 58

ALBERT O. HIRSCHMAN

Gericiliğin Retoriği

The Rhetoric of Reaction

ÇEVİREN *Yavuz Alogan*

iletişim

İÇİNDEKİLER

"50 yıldır ilk okurum ve eleştirmenim olan Sarah'a"

Önsöz

"Bir insan bunu nasıl yapar?" Jamaica Kincaid'in *New Yorker*'daki (26 Haziran 1989, s. 32-38) kısa öyküsünde bu soru Karaibli bir kadın tarafından tekrar tekrar ve ısrarla sorulmaktadır. Kastedilen kişi kadının patronu Mariah'tır -coşkulu, son derece dostça davranan, dört çocuk annesi, oldukça çirkin, Kuzey Amerikalı bir anne. Öykü bağlamında toplumsal ve ırksal farklılıklar soruyu önemli ölçüde yanıtlamaktadır. Ancak, öyküyü okurken Kincaid'in bu kitabın özünü oluşturan sorusu -başkalarının etkileyici, inatçı ve insanı çileden çıkaran başkalığıyla ilgili- bana çarpıcı geldi.

İnsanın sadece fikirlerden değil, kendi çağdaşı olan pek çok kişinin bütün hayat tecrübesinden de dışlanması ve bunun getirdiği tedirginlik, modern demokratik toplumların tipik bir özelliğidir. Demokratik modelin evrensel düzeyde kutlandığı bu günlerde Batı demokrasilerinin işleyişindeki kusurlar üzerinde durmak ahmaklık gibi görünebilir. Ancak tam da bazı duvarların gösterişli bir biçimde ve neşeyle yerle bir edilmesi, dokunulmadan kalan şeylere veya derindeki çatlaklara dikkat edilmesini gerektiriyor. Bunlardan birine daha

ileri demokrasilerde sık sık rastlamak mümkündür: liberaller ve tutucular, ilericiler ve gericiler gibi yurttaş grupları arasındaki sistematik iletişim eksikliği. Sonuçta bu geniş grupların birbirinden kopukluğu bana "kitle toplumu"ndaki, çoğunu sosyologların oluşturduğu umutsuz kişilerin yalıtılmışlığından daha üzücü geliyor.

İlginçtir, iyi düzenlenmiş bir demokratik toplumun çok istikrarlı ve uygun bir biçimde işlevini yerine getirmesi, o toplumdaki yurttaşların temel siyasal meselelerde farklı fikirleri savunan, açıkça tanımlanmış belli başlı birkaç (ideal olarak iki) grup içinde saf tutmalarına bağlıdır. Bu gruplar birbirinden kalın duvarlarla kolayca ayrılabilirler -bu anlamda demokrasi sürekli olarak kendi duvarlarını üretir. Süreç kendisini beslerken, bir noktada her grup öteki gruba şaşkınlık içinde ve genellikle karşılıklı bir duygusal gerilimle şu soruyu soracaktır: "Bunu nasıl yaparlar?"

'80'lerin ortasında, bu çalışma başladığında, ben de dahil Birleşik Devletler'deki pek çok liberal, yükselmekte olan muzaffer, tutucu ve yeni tutucu hareketi izlemekte idi. Olanlar karşısında gösterilen bir tepki tutucu zihniyetini ya da kişiliğini incelemekti. Ancak bu başı çeken ve derinden olduğu iddia edilen saldırı türü bana umutsuz görünüyordu: çatlağı genişletecek ve ayrıca anlamsız bir biçimde şeytanca bir husumetle büyülenmeye yol açacaktı. Bu nedenle yüzeydeki fenomeni "soğukkanlı" bir incelemeye tâbi tutma girişiminde bulunmaya karar verdim: söylem, argümanlar ve retoriğin tarihsel ve analitik olarak ele alınması. Süreç içinde, söylemin temel kişisel özelliklerle değil, daha çok, katılanların arzularına, kişiliklerine veya kanaatlerine neredeyse hiç bakılmaksızın sadece *argümanın emir kipleri* ile biçimlendirildiği ortaya çıkacak. Bu bağımlılıkların açığa çıkarılması onların gevşetilmesine, söylemin değiştirilmesine ve iletişimin yeniden sağlanmasına fiilen hizmet edebilir.

Bu kitapta izlediğim ve bu tür özellikleri olan tarz, muhtemelen "tepkisel retorik" üzerine yaptığım analizin saptığı yolla, kitabın sonuna doğru liberal ya da ilerici türü kapsayacak şekilde açımlanıyor -beni de bir ölçüde şaşırtarak.

TEPKİSEL RETORİĞİN İKİ YÜZ YILI

Ronald Reagan'ın 1985'te yeniden seçilmesinden bir süre sonra Ford Vakfı iddialı bir girişim başlattı. Hiç kuşkusuz yeni tutucuların sosyal güvenlik ve öteki sosyal refah programlarına yönelttikleri muazzam eleştiriler üzerine duyulan endişenin harekete geçirdiği Vakıf bir grup yurttaşı bir araya getirmeye karar verdi. Bu yurttaşlar uzun süre kafa yorduktan ve elde bulunan en iyi kaynakları taradıktan sonra günümüzde "Refah Devletinin Krizi" başlığı altında tartışılmakta olan konular üzerine yetkin bir bildirgeyi benimseyeceklerdi.[1]

Ralf Dahrendorf (benim gibi, toplanan grubun bir üyesi) tumturaklı açılış konuşmasında, İngiliz Sosyolog T. H. Marshall'ın Batı'da "yurttaşlığın gelişmesi" üzerine 1949'da yaptığı meşhur konuşmayı anarak tartışma konumuzu tarihsel bağlamına yerleştirdi.[2] Marshall yurttaşlığın medenî, siyasal

---

1 Bu grubun raporu daha sonra *The Common Good: Social Welfare and the American Future*, Policy Recommendation of the Executive Panel (New York: Ford Foundation, 1989) başlığıyla yayımlandı.

2 T. H. Marshall, "Citizenship and Social Class" Alfred Marshall'ın 1949'da Cambridge Üniversitesi'nde verdiği konferanslar. *Class, Citizenship, and Social Development* başlığıyla yeniden basıldı (New York: Doubleday, 1965), böl. 4.

ve toplumsal boyutları arasında ayrım yapmış ve daha sonra Whig* tarzı tarih yorumuna tam da uygun bir biçimde, nisbeten daha aydınlanmış insan toplumlarının bu boyutları birbiri ardı sıra nasıl başarıyla çözümlemeye çalıştıklarını açıklamaya girişmiştir. Bu üç görevin her birine aşağı yukarı birer yüzyıl vakfetmek gibi bir kolaylığa başvuran Marshall'ın taslağına göre; 18. yüzyıl *sivil* yurttaşlık kurumu için verilen belli başlı savaşlara tanık oldu -konuşma, düşünce ve din özgürlüğünden, hakça dağıtılan adalet hakkı ve bireysel özgürlüğün öteki veçhelerine ya da kabaca doğal yasa doktrininin ve Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin "İnsan Hakları"na kadar. 19. yüzyıl boyunca, yurttaşlığın *siyasal* yönü, yani yurttaşların siyasal iktidarın icrasına katılma hakkı, oy kullanma hakkının daha geniş grupları kapsamasıyla birlikte, başlıca adımları oluşturdu. Nihayet 20. yüzyılda Refah Devleti'nin yükselmesi, yurttaşlığın medenî ve siyasal niteliklerinin anlamlı bir biçimde uygulanmasının yanı sıra, eğitim, sağlık, ekonomik refah ve güvenlik gibi asgari koşulların, medenî bir hayatın temeli olarak kabul edilmesiyle yurttaşlık kavramını *toplumsal ve ekonomik* alana kadar genişletti.

Marshall bu sahnelenmiş ilerlemenin muhteşem ve güven dolu tuvalini renklendiririrken, yurttaşlık haklarını sağlamak için toplumsal ve ekonomik alanda sürdürülen üçüncü meydan savaşının, özellikle savaş sonrası dönemde İşçi Partisi'nin yönettiği, sosyal güvenlik bilincine sahip İngiltere'de kazanılmak üzere olduğu görülüyordu. Otuz beş yıl sonra Dahrendorf, Marshall'ın sonuç hakkında aşırı iyimser olduğunu, yurttaşlığın sosyo ekonomik boyutu nosyonunun, medenî ve siyasal boyutların doğal ve istenen şekilde tamamlanması bakımından büyük zorluklar ve muhalefetle karşılaştığını ve artık bu konunun kapsamlı biçimde yeniden düşünülmesi

(*) Whig: İngiltere'de Liberal Parti taraftarı. -ç.n.

gerektiğini, belirtebiliyordu.

Marshall'ın üç katlı, üç yüzyıllı şeması grubun görevine kutsal bir tarihsel perspektif kazandırdı ve tartışmalar için mükemmel bir sıçrama noktası sağladı. Ancak bana öyle geliyor ki, Dahrendorf eleştirisinde yeterince ileri gitmemişti. Marshall'ın üç ilerici atılımının sadece sonuncusunun değil, fakat her birinin ardından olağanüstü güçlü karşı ideolojik atılımların geldiği doğru değil midir? Ve bu karşı hamleler uygulanmak istenen ilerici programların sık sık engellenmesine yolaçan şiddetli toplumsal ve siyasal mücadelelerin, bunun yanı sıra pek çok insanın çektiği acıların ve sefaletin kökeni olmamış mıdır? Şimdiye kadar Refah Devleti'ne gösterilen tepkiler, 18. yüzyılda kişisel özgürlüklerin tanınması ya da 19. yüzyılda siyasal katılımın genişlemesi üzerine çıkan daha erken katliam ve çatışmalara kıyasla daha ılımlı olabiliyor.

Bu uzun, korkulu etki ve tepki tahterevallisi üzerine bir kez düşünceye dalınca, Whitehead'in çok iyi bilinen şu gözlemindeki derin dehayı daha iyi değerlendirebiliyoruz: "Uygarlıkta görülen belli başlı ilerlemeler, içinde gerçekleştikleri toplumu neredeyse harap eden süreçlerdir."[3] Kuşkusuz bu sözler "uygarlığın gelişmesi" gibi ılımlı bir başlığı olan öykünün derin bir biçimde karmaşık olan özünü, engelsiz ve amansız ilerleme hakkında yapılan herhangi bir değerlendirmeden çok daha iyi yakalar. Günümüzde insan, '20'li yıllarda öylesine kasvetli bir biçimde yazan Whitehead'in gene de bu kadar umutlu olmasına şaşıyor: bu sözler sayısı hiç de az olmayan bazı toplumlar için, "neredeyse" sözcüğünün çıkarılması halinde, doğruya daha yakın olabilir.

---

3 Alfred N. Whitehead, *Symbolism* (New York: Capricorn, yeniden bas., 1959), s. 88.

Üç tepki ve üç tepkisel tez

O halde birbirini izleyen hamlelere gösterilen tepkiler üzerinde odaklaşmak için uygun nedenler vardır. Başlangıç olarak, "üç tepki"den ya da tepkisel dalgadan ne anladığımı, özellikle bunlar Marshall'ın apaçık ortaya koyduğu üçlüden daha farklı ve yaygın olabildikleri için, kısaca belirteceğim.

İlk tepki, yasalar önünde eşitliğin ve genelde yurttaşlık haklarının -Marshall'a göre yurttaşlığın medenî unsuru- tanınmasını izleyen fikir (ve muhalefet) hareketidir. Bu hareketi ayırt etmekte önemli bir güçlük vardır: bu hakların büyük yankılar uyandırarak tanınması erken dönemlerde ve Fransız Devrimi'nin bir sonucu olarak gerçekleşti. Dolayısıyla bu hareketlere gösterilen çağdaş tepki Devrim'e ve onun bütün faaliyetlerine gösterilen tepkiyle iç içe geçti. Kuşkusuz, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne yönelik her türlü muhalefeti Bildirge'nin metni değil, yayımlanmasının yolaçtığı olaylar harekete geçirdi. Ancak kısa sürede oluşan radikal karşı devrimci söylem Fransız Devrimi'nin olumlu ve olumsuz yönleri arasında ayrım yapmayı -ya da olumlu yönler bulunduğunu kabul etmeyi- reddetti. Devrim'in erken hasımları, daha sonra Sol'un bir sloganı haline gelen şeyi (*la Révolution est un bloc*- topyekûn devrim-) önceden sezinleyerek, bunun tutarlı bir bütün oluşturduğunu düşündüler. İlk genel suçlama, Edmund Burke'ün *Reflections on the Revolution in France*'ı (1790) anlamlı bir biçimde İnsan Hakları Bildirgesi'ne karşı kalıcı bir polemikle başladı. Devrim ideolojisini ciddiye alan karşı devrimci söylem, devrimcileri en çok gururlandıran metnin reddini kapsadı. Bu anlamda karşı devrimci söylem modern tutucu tavra zemin hazırlayarak temel bir entellektüel akım haline geldi.

İkinci tepkisel dalga -genel oy hakkına karşı çıkan- karşı devrimci olarak çok daha az bilinçli ya da o sırada karşı

devrimci olmaktan çok karşı reformcu idi. Birkaç yazar halkın siyasete katılımında sağlanan ilerlemelerin geri alınması hedefini özel olarak ilan etti. Bu ilerlemeler 19. yüzyıl boyunca, oy kullanma hakkının genişletilmesiyle (ve parlamentonun "alt" meclislerinin iktidarını arttırarak) kazanılmıştı. Pek çok ülkede genel oy hakkına yönelik ilerleme (20. yüzyıla kadar sadece erkekler için) dereceli olarak sağlandı. Bu nedenle eleştirenler ortak bir tutum almakta zorlandılar. Ayrıca soylular, ruhbanlar ve halk tabakası arasındaki geleneksel ayrım bir kez bozulunca siyasal demokrasiye doğru yürüyüşte belirgin bir durma noktası kalmadı. Bununla birlikte, oy hakkının yaygınlaştırılması mücadelesinde büyük kopuşlar sırasında ortaya çıkan bazı güçlü akımlardan bir ideolojik karşı hareket *inşa edilebilir*. 19. yüzyılın son 30 yılından I. Dünya Savaşı'na ve sonrasına kadar kapsamlı ve yaygın bir literatür -felsefeyi, psikolojiyi, siyaseti ve sanatsal yazını kapsar- "kitleler"i, çoğunluğu, parlamenter yönetimi ve demokratik hükümeti aşağılayan çok makul argümanlarla doluydu. Bu edebiyat alternatif kurumlar için pek az öneride bulunduysa da, çoğu üstü kapalı ya da açık bir biçimde, demokratikleşme eğiliminin sonucu olarak toplumu tehdit eden meşum tehlikeler hakkında uyarıda bulundu. Daha sonra olanları bilmenin sağladığı yararla, bu tür yazıları savaş arası dönemde İtalya ve Almanya'da demokrasinin çöküşünden ve belki de, 5. Bölüm'ün sonunda tartışacağım Rus Devrimi'nin anti demokratik bir dönüş yapmasından kısmen sorumlu tutmak kolaydır. O halde tarihin en çarpıcı ve felaketli bir biçimde doğrulanan kehânetini ürettiği için ikinci tepkiye, eğer bu terimi kullanmak doğruysa, itibar edilebilir. Devam eden eğilimleri ya da reformları kısmen bilinçli olarak geri çevirme niyetini taşıyan tepki garip bir şekilde en yıkıcı etkiye sahip -ya da daha sonra bu şekilde suçlanan- bir tepki haline geldi.

Şimdi üçüncü tepkisel dalgaya geliyoruz: Refah Devleti'nin

çağdaş eleştirisi ve bazı koşullarının geri çevrilmesi ya da "reform"a tâbi tutulması girişimleri. Ancak bu konuları burada uzun boylu gözden geçirmeye belki de gerek yok. Bu hareketi doğrudan ve gün gün gözlemleyen kişiler olarak bunun neyi kapsadığını kavrayacak belirli bir ortak duyguya sahip bulunuyoruz. Aynı zamanda, Refah Devleti'nin her yönünü ekonomik ve siyasal bakış açılarından eleştiren çok geniş bir literatür varken ve sosyal devlet program ve kurumlarına karşı çeşitli güçlü siyasal odakların kararlı saldırılarına rağmen, yeni tepki dalgasının sonucunu değerlendirmek için vakit çok erkendir.

Bu kısa değerlendirmenin de ortaya koyacağı gibi, ele aldığım konunun kapsamı muazzamdır; konuyu ele almaya çalışırken çok seçici olmak durumundayım. Bu nedenle burada neye girişmeyeceğimi açıkça belirtmem yararlı olur. Öncelikle, tutucu düşüncenin yapısı ve tarihsel kökleri hakkında yeni bir kitap yazmayacağım.[4] Amacım daha çok formel argüman ya da retorik tiplerini ana hatlarıyla belirtmektir. O halde "ilerici" siyasetleri ve fikir hareketlerini ters çevirmeye ve bunların kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmaya çalışan kişilerin muhtemelen uğraştıkları polemiksel tutumlar ve manevralara ağırlık vereceğim. İkincisi, Fransız Devrimi'nden bu yana birbirini izleyen reform ve karşı reformları, tez ve karşı tezleri geniş ve rahat bir biçimde tarihsel olarak yeniden anlatmaya girişmeyeceğim. Bunun yerine yukarda kaydedilen üç tepkisel hareketin her birinin sürekli bir biçimde öne sürdüğü ortak ya da tipik birkaç argüman üzerinde

---

4 İlgili başlıkların kısa bir listesi: François Bourricaud, *Le retour de la droite* (Paris: Calmann-Lévy, 1986); Jacques Godechot, *La contre-révolution* (Paris: Presses Universitaires de France, 1961); Russel Kirk, *The Conservative Mind, from Burke to Eliot* (Chicago: Regnery, 1960); Karl Mannheim, *Conservatism* (Londra: Routlege & Kegan Paul, 1986); Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics, and Other Essays* (Londra: Methuen, 1962), özellikle "On Being Conservative" başlıklı yazı; Anthony Quinton, *The Politics of Imperfection* (Londra: Faber & Faber, 1978); Roger Scruton, *The Meaning of Conservatism* (Londra: Nacmillan, 1980); ve Peter Steinfels, *The Neoconservatives* (New York: Simon & Schuster, 1979).

odaklaşacağım. Bu argümanlar metnimin temel alt bölümlerini oluşturacak. "Üç tepki" her argümanla bağlantılı olarak, argümanın çeşitli tarihsel bağlamlarda kazandığı özgül biçimi araştırmak için ele alınacak.

Argümanlar hangileridir ve kaç tanedir? Doğal bir simetri dürtüsüyle hareket etmek durumundayım. Marshall'ın öyküsündeki birbirini izleyen üç "ilerici" hamleyi eleştirmenin, bunlara saldırmanın ve bunlarla alay etmenin belli başlı üç tarzını incelerken bir başka üçlemeye, yani belli başlı üç tepkici-tepkisel teze ulaştım. Bunlara *aksi tesir tezi* ya da ters etki tezi, *boşunalık tezi* ve *tehlikeye atma tezi* diyorum. *Aksi tesir* tezine göre, siyasal, toplumsal ya da ekonomik düzenin bir özelliğini iyileştirmek için yapılan her amaçlı eylem ancak çare aranan durumun şiddetlenmesine hizmet eder. *Boşunalık* tezi, toplumsal dönüşüm amacıyla yapılan girişimlerin sonuçsuz kalacağını, bunların sadece "bir çentik" yaratacağını, savunur. Nihayet *tehlikeye atma* tezi, önerilen değişimin ya da reformun maliyetinin daha önce gerçekleştirilen değerli uygulamaları tehlikeye sokacak kadar yüksek olduğunu öne sürer.

Bu argümanlar kuşkusuz sadece "tepkiciler"in tekelinde değildir. Yeni siyasal önerilere ya da oluşturulan yeni siyasetlere muhalefet eden ya da bunları eleştiren her grup bu argümanlara başvurabilir. Tutucular ve tepkiciler kendilerini her nerede iktidarda bulurlarsa ve kendi siyasetlerini önerebilir ve bunları uygulayabilirlerse, aksi tesir, boşunalık ve tehlikeye atma tezleri boyunca liberallerin ya da ilericilerin saldırısına uğrayabilirler. Bununla birlikte bu argümanlar mevcut ya da önerilmiş ilerici siyasetlere yöneltilen tutucu saldırıların en tipik olanlarıdır ve bunların başlıca savunucuları 2. ve 5. Bölümler'de gösterileceği gibi tutucu düşünürler olmuştur. 6. Bölüm muhalif ilerici safta yer alan benzer argümanlarla ilgileniyor; bunlar tepkisel tezlerle çok yakından ilişkilidir, ancak farklı biçimlere bürünürler.

Bu kitabın orta bölümlerini oluşturan diğer üç bölüm bu tezlerin her birini sırasıyla ele alıyor. Ne var ki, aksi tesir tezine girmeden önce "tepki" ve "tepkisel" terimlerinin tarihini kısaca gözden geçirmek yararlı olacak.

"Tepki" terimi üzerine bir not

"Etki" ve "tepki" çifti Newton'ın hareket yasalarının üçüncüsüyle birlikte şimdiki kullanımını kazandı. Bu yasada "her Etki'ye daima eşit derecede karşı koyan bir Tepki vardır," denilmektedir.[5] Prestijli mekanik bilimine ayırt edici bir biçimde ait olmasına rağmen bu iki kavram öteki alanlara aktarıldı ve 18. yüzyılda toplum ve tarih analizlerinde geniş çapta kullanıldı. Örneğin Montesquieu şöyle yazdı: "Bir devletin parçaları, evrenin parçaları gibi birbiriyle ilişkilidir: birinin etkileri ve ötekilerin tepkileri aracılığıyla sonsuza kadar birbirine bağlanırlar."[6] Aynı şekilde, Birleşik Devletler Anayasası için yapılan tartışmalar sırasında John Adams iki meclisli bir Kongre'yi gerekçelendirmek için özel olarak Mewton'ın üçüncü yasasına başvurdu.[7]

"Tepki" terimine ilk başlarda ne şekilde olursa olsun hiçbir aşağılayıcı anlam* yüklenmedi. Bu anlamın kalıcı olarak yerleşmesi dikkat çekici bir biçimde Fransız Devrimi sırasında,

---

5 Bkz. Jean Starobinski, "La vie et les aventures du mot 'réaction', " *Modern Language Review* 70 (1975); gene, Bronislav Baczko, *Comment sortir de la terreur: Thermidor et la Révolution* (Paris: Gallimard, 1989), s. 328-336.

6 Alıntı, Starobinski, La vie du mot 'réaction'.

7 I. Bernard Cohen, "The Newtonian Scientific Revolution and Its Intellectual Significance," *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 41 (Aralık 1987): 16.

(*)"Reaction" ve "reactionary" sözcüklerini, tepki ve tepkisel olarak çevirdik. Bu sözcüklere yüklenen, yazarın belirttiği aşağılayıcı anlam Türkçe'de de geçerlidir. "Reactionary" sözcüğü, genellikle olumsuz anlamda, gerici, hattâ karşı-devrimci sözcükleriyle eşanlamlı kullanılır. -ç.n.

özellikle devrimin kendi sınırına ulaşmasından, Termidor olaylarından sonra gerçekleşti.[8] Benjamin Constants'ın 1797'de yazdığı gençlik dönemi broşürü *Des Réactions Politiques*'de Devrim'in yeni bir bölümü olarak algıladığı, Jakobenler'in aşırılıklarına yöneltilen tepkilerin daha kötü aşırılıkları doğurabildiği dönemi açık bir biçimde suçlaması şimdi bile dikkate değer. Bu düşünce, kavrama yüklenen aşağılayıcı anlamın gelişmesine katkıda bulunmuş olabilir, ancak Constant'ın metni bir imada daha bulunuyordu. Broşürünün sondan bir önceki cümlesi ilerlemeye yönelik görülmemiş bir zafer türküsüdür: "İnsan ruhu ileriye doğru yürüyüşüne bir kez başladıktan sonra... ne barbarların istilası, ne zalimlerin koalisyonu ve ne de önyargıların etkisi, onu yolundan geri çevirebilir."[9]

Tarihin ileriye doğru gittiği inancını taşıyan Aydınlanma ruhu, Devrim sırasında, Terör'e ve öteki talihsizliklere rağmen yaşamıştı. Constant'ın kesin bir biçimde yaptığı gibi insanlar Devrim'in aşırılıklarına karşı tavır alabiliyorlar, ancak hem tarihin temelde ileriye doğru giden bir şema olduğuna hem de Devrim'in bu şemanın bir parçasını oluşturduğuna inanmaya devam edebiliyorlardı. O çağda başat tutum böyle olsa gerekti. Aksi halde Devrim'e daha çok olumsuz anlamda "tepki" duyanların neden "zamanı geri çevirmek" isteyen "tepkiseller" (reactionaries/gericiler -ç.n.) olarak algılandıklarını ve suçlu kabul edildiklerini açıklamak zorlaşırdı. "Zamanı geri çevirmek" dilimizin ilerleme teriminin ne kadar çok etkisi altında kaldığını gösteren bir başka terimdir: geçip giden zamanın insanı ileriye doğru götürdüğünü daha erken bir döneme geri

8 Ferdinant Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900* (Paris: A. Colin, 1922-1953), c. 9, bl. 2, s. 844.

9 Benjamin Constant, *Ecrits et discours politiques*, der. O. Pozzo di Borgo (Paris: Jean-Jacques Pauvert, 1964), c. 1, s. 84-85.

dönüşün felaket olacağını anlatır.

"Tepki" ve "tepkisel" terimlerinin taşıdığı olumsuz anlam, bunları sürekli olarak bir değer yargısını enjekte etmeden kullanmak istediğim için, bu araştırmanın bakış açısından bir talihsizliktir. Bu nedenle zaman zaman "karşı hamle", "tepkici" vb. gibi daha nötr terimlere başvuruyorum. Ancak çoğu kez terimin genel kullanımına bağlı kalıyor, yeri geldikçe olumsuz anlamda yazmadığımı belirtmek için tırnak işareti kullanıyorum.

Aksi Tesir Tezi

"Tepki" teriminin anlamsallığı araştırılırken doğruca "tepkisel" düşüncenin önemli bir karakteristiğine varılır. Modern çağın inatla ilerici olan mizacı nedeniyle "tepkiseller" düşman bir dünyada yaşarlar. Bunlar, ne kadar yüksek bir hedefe bağlanırsa bağlansın olumlu bir değerin kendilerini "ilerici" ilan edenler tarafından toplumsal gündeme yerleştirildiği bir entelektüel iklimle karşı karşıya gelirler. Kamuoyunun bu verili durumu yüzünden tepkisellerin bu hedefe bütün güçleriyle saldırmaları muhtemel değildir. Daha ziyade, içtenlikle ya da başka tutumlarla bu hedefi onaylayacaklar, ancak önerilen ya da üstlenilen eylemin uygun olmadığını kanıtlamaya girişeceklerdir; aslında en tipik haliyle bu eylemin, bir istenmeyen sonuçlar zinciriyle, ilan edilmiş ya da izlenmekte olan hedefin tam tersini üreteceğini ısrarla öne süreceklerdir.

İlk bakışta bu cesur bir entelektüel manevradır. Ortaya atılan iddia oldukça aşırı, argümanın yapısı ise hayranlık uyandıracak kadar basittir. İddia edilen şey, bir hareketin ya da bir siyasetin hedefe ulaşamayacağı veya beklenmedik maliyetlere ya da olumsuz etkilere yolaçacağı, değildir: daha ziyade, ortaya

konulan argümana göre, *toplumu belirli bir yönde itme girişimi, toplumun hareket etmesiyle, ancak ters yönde hareket etmesiyle sonuçlanacaktır*. Bu basit, entrikacı ve tahrip edici (sahici ise) argüman "tepkisel" kuşaklar için popüler olmuş, bunun yanı sıra geniş kamu oyunu da oldukça etkilemiştir. Mevcut tartışmalarda, "ilerici" ya da "iyi niyetli" bir kamu siyasetinin amaca ters düştüğü, istenen sonucu vermediği ya da ters etki yarattığı öne sürülür.[1] Özgürlüğe ulaşma girişimleri toplumu köleliğe sürükleyecek, demokrasi isteği oligarşi ve tiranlığı üretecek, sosyal refah programları daha çok ya da eskisi kadar yoksulluk yaratacaktır. *Her şey geri teper.*

Fransız Devrimi ve aksi tesir etkisinin ilanı

Tepkisel retoriğin öteki pek çok anahtar unsuru gibi, bu argüman da Fransız Devrimi'yle birlikte bir büyük ilke olarak ilan edildi. Bu ilke Edmund Burke'ün *Reflection on Revolution in France*'ında bulunabilir. Aslında yaratıcı dehaya biraz ihtiyaç vardı: Liberté, Egalité, Fraternité (Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik) Comité de Salut Public'in (Kamu Selamet Komitesi) diktatörlüğüne (ve daha sonra Bonaparte'ınkine), özgürlüğe ulaşmak için yapılacak bazı girişimlerin, insanın zihninde oluşacak yerde mutlaka tiranlığa yolaçacağı düşüncesine, dönüştü. Üstelik demokrasinin kolayca yozlaşarak tiranlığa dönüşeceği, kadim (ancient) bir gözlem ve argümandır. Burke'ün yazdıklarında dikkat çekici olan, her şeyden önce, böyle bir sonucu 1790 gibi erken bir tarihte görmüş olması ve ikinci olarak, konuya ilişkin dağınık değinmelerinin toplumsal dinamiklere ilişkin temel olduğu iddia edilen bir kavrayışa dönüşmesi idi. Burke şu kehanette bulunuyordu: "Sarayın, kilisenin, soy-

1 Bir sosyoloğun aksi tesir etkileri hakkındaki kapsamlı araştırması için bkz. *Effects pervers et ordre social* (Paris: Presses Universitaires de France, 1977).

luluğun ve halkın yıkıntısı üzerinde kurulan rezil bir oligarşi, insanların eşitliği ve haklarına dair bütün bu aldatıcı düşleri ve vizyonları [sona erdirecektir]." Gene Burke çeşitli iç karışıklıklar sırasında askerî müdahaleler heyulasını ortaya koydu ve şöyle haykırdı: "Katliam, işkence, idam! İşte sizin insan haklarınız bunlardır!"[2]

İngiliz tarihçi Alfred Cobban, Burke'ün "Devrimin tutacağı yola dair doğru kehaneti... bütünlüklü teorinin taşıdığı faziletin doğrulanmasıdır," yorumunda bulundu.[3] Burke'ün analizinin ardında yatan "bütünlüklü" ya da doğru teori her ne olursa olsun, çağdaşlarının pek çoğu sadece onun belâgatından değil, vizyonunun doğrulanmasından da etkilendi. Argüman kökleşti ve Fransa'da olmakta ya da olmuş olanlardan kendi ülkeleri için pratik "dersler" çıkarmaya çalışan yabancı gözlemciler tarafından tekrarlandı ve genelleştirildi. Nitekim Schiller 1793'de şunları yazdı:

> Fransız halkının kutsal İnsan Hakları'nı yerleştirme ve siyasal özgürlük kazanma girişimi sadece güçsüzlüğünü ve bunlara layık olmadığını ortaya koymuştur; sonuç, sadece bu mutsuz halk olmamış, bunun yanı sıra Avrupa'nın ve bütün bir yüzyılın önemli bir bölümü barbarlığa ve köleliğe geri döndürülmüştür.[4]

Hazmı güç olmakla birlikte özellikle kapsamlı bir formüllendirme, Burke'ün *Reflections*'ını gençliğinde Almanca'ya

---

2 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Conor Cruise O'Brien (Middlesex: Penguin Classics, 1986), s. 313, 345.

3 Alfred Cobban, *Edmund Burke and the Revolt against the Eighteenth Century* (Londra: Allen & Unwin, 1929), s. 123.

4 Friedrich Schiller'den Herzog Friedrich Christian von Augustenburg'a, 13 Temmuz 1793, *Schiller's Briefe* içinde, der. Fritz Jonas (Stuuugart: Deutsche Verlagsanstalt, 1892-96), c. 3, s. 333.

çeviren, Friedrich von Gentz'in yakın dostu ve öğrencisi, Metternich'in yaveri Alman romantik siyasal ekonomisti Adam Müller'e aittir. Devrim ve onun Napoéoncu sonrası rotayı tutturduğunda Müller şunu ilan etti:

> Fransız Devrimi'nin tarihi, kendi başına hareket eden ve din dışı olan insanın, daha derin bir kölelik sürecine batmadan kendisini ezen zincirleri kıramayacağına dair, otuz yılı aşan süre içinde sürekli doğrulanan bir kanıt oluşturur.[5]

Burke'ün tahminleri burada Kutsal İttifak Avrupası'na ideolojik dayanak olarak hizmet edebilen katı bir tarihsel yasaya dönüştürülmüştür. Burke'ün Fransız Devrimi'nin gidişatını görme konusundaki esrarengiz yeteneği Devrim'e katılırken duyduğu heyecanın gücüne atfedilmiştir.[6] Ancak yaptığı ters etki formüllendirmesinin entelektüel bir kökene sahip olduğu da öne sürülebilir: kendisi İskoç Aydınlanma düşüncesi içinde yer aldı. Bu düşünce insan eyleminin önceden tasarlanmamış etkilerinin önemi üzerinde durmuştu. Bu nosyonun en iyi bilinen uygulaması, Burke'ün ekonomik görüşlerini topyekûn kabul ettiğini ifade ettiği Adam Smith'in Görünmez El doktrini idi.

Smith, kendisinden önceki Mandeville ve diğerleri (Pascal ve Vico) gibi bireysel eylemlerin hırs ve lüks tutkusuyla

---

5 Adam Müller, *Schriften zur Staatsphilosophie*, der. Rudolf Kohler (Münih: Theatiner-Verlag, 1923), s. 232. Pasaj, Müller'in 1819 tarihli "Von der Notwendigkeit einer theologischen Grundlage der gesamten Staatswissenschaften und der Staatwirtschaft insbesondere" başlıklı yazısından alınmıştır (toplumsal bilimler ve özellikle siyasal ekonomi için teolojik bir temelin gerekliliği konusunda); en çok Carl Schimitt'in *Politische Romantik*'inde alıntılanmıştır, 2. bas. (Münih: Duncker & Humblot, 1925), s. 170.

6 Conor Cruise O'Brien, Burke'ün *Reflections*'ına yazdığı giriş, s. 70-73.

(Mandeville'in "özel ahlâksızlıklar"ı) -ya da bu kadar aşağılayıcı olmayan öz çıkarla- masıl motive edildiğini göstermiştir. Bu tutkular daha yüksek refah düzeyindeki bir ulusun biçimlenmesinde olumlu bir toplumsal sonuç yaratabilirler. Yüzyılın sonuna doğru bu fikirleri şiirsel bir özle ifade eden Goethe, kendi Şeytan'ını (Mefisto) "daima kötülük isteyen ama asla iyiliğe neden olmayan gücün bir parçası" olarak betimledi.

Entelektüel alan zaman zaman tam tersinin olabileceğini öne sürmek için bu anlamda gayet iyi hazırlandı. Fransız Devrimi'nin daha önce görülmemiş bir biçimde toplumu yeniden yapılandırma girişimiyle yüz yüze geldiğinde Burke'ün yaptığı tam da buydu: Mefisto'nun sözlerindeki iyi ile kötünün yerlerini değiştirdi ve kamu yararına gösterilen devrimci çabaların toplumsal sonucunun kötülük, felaket ve iddia edilen hedef ve umutların tam tersi olacağını öne sürdü.

O halde Burke'ün önerisi bir bakış açısı olmaktan ziyade çok iyi bilinen bir 18. yüzyıl teması üzerine küçük bir çeşitleme gibi görünür (o da böyle görmüş olabilir). Bir başka bakış açısından bu, Aydınlanma'dan romantizme ve ilerleme hakkında iyimserlikten kötümserliğe radikal bir ideolojik değişim idi. Geniş çaplı ve görünüşte ani ideolojik değişimler tam da bu tarzda gerçekleşebilir. Formel olarak bunlar bilinen düşünce kalıplarında önemsiz bir değişikliği gerektirir, ancak yeni değişken çok farklı inanış ve önermelere eğilim gösterir ve bütünüyle yeni bir *geştalt* oluşturmak için bunların içine *gömülmüş* (embedded) durumdadır, öyle ki sonunda eski ile yeni arasındaki yakın bağlantı neredeyse tanınmaz hale gelir.

Şimdiki halde bu türden dönüşümün başlangıç noktası dünya düzeni için yeni bir umudun yavaş yavaş oluşmasıdır. 16. yüzyıldan itibaren, dinsel öğreti ile ahlâksal telkinin toplumsal düzeni ve ekonomik refahı garantilemek için insan doğasını sınırlandıramayacağı ve yeniden biçimlendiremeyeceği geniş çapta kabul gördü. 17. ve 18. yüzyıllarda ticaretin ve sanayinin

gelişmesiyle birlikte yükselen etkili sesler insanın ısrarla kendini arama çabası göstermesi gibi vazgeçilemez bazı "kötü alışkanlıklar"ın, uygun biçimde yönlendirilmeleri halinde, asgari olarak işleyebilen ve belki ilerici olan bir toplumu üretebileceğini, ortaya koydular. Pascal, Vico ve Goethe için bu paradoksal süreç, belirgin bir biçimde, *merhametli*, bağışlayıcı ve yardımsever bir Takdir-i İlâhi'nin, kötülüğü iyiliğe çevirecek şekilde müdahalesini telkin ediyordu. Bu iyimser inşa mesajı, öz-çıkarın ticaret ve sanayi aracılığıyla kollanması cazibesini kaybettiğinde ve yerini sosyal prestije bıraktığında daha da pekişti. Belki de bu gelişme ulaşılan sonucun araçları kaçınılmaz olarak kirletmesi nedeniyle meydana geldi. Eğer bir sürecin sonucu nefret uyandırırsa, bu sonuca yolaçan güdülerin ve faaliyetlerin bütünüyle istenir olduğunu savunmak uzun vadede zor olur. Tam tersi de geçerlidir: sonuç olumsuz ise bu, eninde sonunda önceki faaliyetlerin kusurunu gösterir. Ama araçlar ile sonuç, ya da süreç ile netice arasında artık keskin bir zıtlık yoksa, İlâhi Takdir'in sihirli müdahalesi için duyulan ihtiyaç daha az zorlayıcı hale gelir -aslında Adam Smith bu sihirli müdahalenin Görünmez El* olarak sekülarize (din dışı -ç.n.) ve bir parça cansız biçimde sürmesine açıkça izin verdi. Başka deyişle, 18. yüzyıla kadar fikir toplumu, Tanrı'nın desteği dereceli olarak çekiliyor olsa da ayakta kaldı ve işlevini uygun biçimde yerinde getirdi. Geçerken belirtmeliyiz ki bu, bir yüzyıl sonra Dostoyevski ve Nietzche'nin ilgilendiklerinden daha az trajik ve Tanrı'sız bir toplumsal evren vizyonu idi.

(*) *The Role of Providence in the Social Order* üzerine (Philadelphia: American Philosophical Society, 1972) 1966'da yaptığı konuşmalarda ve özellikle üçüncü konuşma, "The Invisible Hand and Economic Man"de Jacob Viner, Adam Smith'deki teolojik düşüncenin sürekli olduğunu kanıtladı. Bununla birlikte, Smith'in seküler bir kavram olan "Görünmez El"i, doğa ve toplumda teolojik düzen anlayışını dile getirdiği en erken yazılarında rutin olarak işlediği İlâhi Takdir'in yerine kullanması önemlidir.

İnsan eyleminin önceden tasarlanmamış sonuçları üzerine düşünce üretimi Fransız Devrimi sırasında gerçekleşen olaylarla birlikte yeni bir dürtü kazandı. Özgürlük için verilen mücadeleler terör ve tiranlıkla sonuçlanırken, Devrim'in eleştirmenleri bireysel niyetler ile toplumsal sonuçlar arasında yeni ve çarpıcı bir oransızlık gördüler. İlâhi Takdir yeniden aktif hizmete sokuldu, ama öyle bir biçimde ki, merhametlilik dışında her türlü özelliği taşıyordu: üstlendiği görev artık insanların tasarılarını engellemek idi; insanların ideal bir toplum inşa etme iddiaları, caniyane ve kâfirane olmasa da, naif ve mantıksız olarak gösterilecekti. Schiller'in en tanınmış, aynı zamanda şaşırtıcı biçimde tutucu olan şiirlerinin birinde (*Das Lied von der Glocke*) dediği gibi, *Der Mensch in seinem Wahn*'a (kendi kuruntuları içindeki İnsan'a) "terörlerin en korkuncu"nun ağır ama sağlıklı bir ders olarak öğretilmesi gerekiyordu.

Özellikle Joseph de Maistre Devrim boyunca faaliyet halinde gördüğü İlâhi Takdir'e rafine bir zulüm atfeder. *Considérations sur la France*'ında (1797) Devrim'in vahşi çatışmalara yolaçmasını bir ilâhi takdir olarak görür; çünkü erken bir başarılı karşı devrim olsaydı devrimcilerin resmî mahkemelerde yargılanmaları gerekecekti ve bu durumda şu iki şeyden biri olacaktı: ya verilen hükümler kamuoyu tarafından aşırı bulunacaktı ya da, daha büyük ihtimalle, adalet sadece birkaç büyük caniyle (*quelques grands couples*) sınırlı olarak yetersiz biçimde uygulanacaktı. Maistre daha sonra şöyle der: "Takdir edilen kesinlikle bu değildi." İlâhi Takdir gelişmeleri öylesine zekice düzenlemişti ki, çok daha fazla sayıda suçlu "kendi suç ortaklarının darbeleri altında kaldı."*

(*) *Considérations sur la France*, Jean-Louis Darcel (Cenevre: Slatkine, 1980), s.74-75. Maistre'in düşünce spekülasyonlarınnin kapsamı kendisine de aşırı gelmiş olacak ki, aşağıdaki bölümü nihai metinden çıkardı: "[İlâhi Takdir] kendi hü-

Nihayet, kitabının neredeyse sonunda Maistre aksi tesir tezini İlâhi Takdir'in özü olarak aşırı bir biçimde formüllendirerek ortaya çıkar. Güvenle beklenen karşı devrimin ve Monarşi'yi geri getirmenin fiilen nasıl gerçekleştirileceği üzerine spekülasyon yaparken, önce "kalabalıklar... asla arzularına erişemezler," görüşünü ortaya koyar ve daha sonra düşüncesini en uç noktaya iter:

> İnsan (İlâhi) Takdir'e *özenebilir* (bu ifadeyi kullanmama izin verilirse): İnsanların belirli bir hedefe ulaşma çabaları (İlâhi) Takdir'in kullandığı araçlara kesinlikle ulaşamaz... Eğer insan Fransız Devrimi'nin muhtemel sonuçlarını bilmek isterse, sadece bütün hiziplerin üzerinde anlaştıkları noktaları incelemesi gerekir: hepsi evrensel Hıristiyanlığın ve Monarşi'nin yıkılmasını istediler; *bundan şu sonuç çıkar* ki, çabalarının nihai sonucu Hıristiyanlık'ın ve Monarşi'nin yüceltilmesinden başka bir şey olmayacaktır.
>
> Tarih hakkında yazmış ya da düşünmüş olan herkes insanın niyetleriyle alay eden bu gizli güce hayran olmuştur.*

Bundan daha aşırı bir ifade bulunamazdı. Maistre'in (İlâhi) Takdir'in insan eylemlerinin istenenin tam tersi sonuçlar

---

kümlerini uygular ve bir başkasını öldürmekle suçlu olan kişi bunlara itaat etmekten başka bir şey yapamaz. İlâhi Takdir belki de insanî adalet uğruna (bu hükümlerden) birini ya da diğerini iptal edecektir, ancak insanî adaletin kendi haklarını geri alması halinde, çok sayıda suçlu bundan kaçamayacaktır." (s. 75). [Aksi belirtilmedikçe bu kitap boyunca yer alan bölümlerin çevirisi yazar tarafından yapılmıştır.]

(*) *Ibid.*, s. 156-157. Vurgular orijinalinde. Maistre çeşitli vurgular ve parantezler kullanarak, buradaki derin ve cesaretli anlayışa dair duyduğu heyecanı açığa vurur. Maistre'in düşünce zincirinin Oedipus efsanesinin bir yönü ile olan yakın bağlantısı için bkz. Bölüm 4.

vermesini şaşmaz bir biçimde düzenlediğine dair sahip olduğu bütünlüklü kanaat, çocuklarının aksi davranışlarını gözlemleyerek onlara kendilerinden istenenin tam aksini yapmalarını telkin eden bazı ana babaları hatırlatır. Bu ana babaların çoğu bu fikrin ilk bakışta göründüğü kadar parlak olmadığını kuşkusuz hemen anlarlar.

Maistre'in İlâhi Takdir yorumu inceden inceye işlenmiş hınç duygusu ve aksi tesir etkisine bağlantısız biçimde başvurması bakımından kuşkusuz istisnaidir. Ancak aksi tesir tezinin temel özelliği değişmemiştir: İnsan İlâhi Takdir'in ve kendi tasarılarının içyüzünü ortaya koyan ayrıcalıklı toplumsal analizcilerin alay konusu olur, çünkü dünyayı radikal biçimde iyileştirmek için yola çıkan insan radikal bir biçimde yoldan çıkar. Kendi hedefi olarak ilan ettiği şeyin tam tersini yarı aptal yarı suçlu olarak yapmakta olduğunu tecrübe dışında ona göstermenin en iyi yolu nedir? Ayrıca hor görülen bir politikaya karşı çıkan ama bu politikanın ilan edilmiş hedefine cepheden saldırmayan en iyi argüman nedir?

Genel oy hakkı ve iddia edilen aksi tesir etkileri

Aynı akıl yürütme çizgisi bir sonraki konumuzda, 19. yüzyılın gidişatı içinde oy kullanma hakkının genişletilmesi sırasında da yüzeye çıkıyor. Bu sürecin ters bir sonuç vermesinin kaçınılmaz olduğunu gösteren yeni nedenler artık oluşum halindeki sosyal bilimler tarafından öne sürülüyordu. Bu argümanların içinde geliştiği düşünce iklimini değerlendirmek için kitlelere ve siyasete kitlesel katılıma yönelik çağdaş tutumların farkında olmak yararlıdır.

Yakın tarihte şu ya da bu türden iç boğuşmaların sık sık patlak vermesi nedeniyle, bu tür patlamalarla muhalif yurttaş gruplarının savundukları çatışan inançların gücü arasında yakın bir ilişkinin var olduğu geniş çapta kabul görür. Birleşik Devletler'de kölelik konusunda yaşanan uzun ve kanlı iç

savaştan bu yana herkes bu konuda yaşanan fikir ayrılığının şiddetli ve derin olduğu kanaatindedir. 19. yüzyılın gidişatı içinde Batı Avrupa'da oy hakkının yaygınlaşması adeta dereceli ve barışçı bir tarzda kazanıldığı için, bu sürece karşı hararetli bir biçimde muhalefet edilmediğini düşünmek hatalıdır. Hiçbir şey gerçeklikten bu kadar uzak olamaz. Her şeyden önce Avrupa uzun bir süredir hem üst hem de orta sınıflar tarafından hor görülen daha alt sınıflara sahip oldukça tabakalaşmış bir toplum olmuştu. Örneğin, Burke gibi aydınlanmış ve özellikle aristokrat olmayan bir kişinin şu sözleri yazdığı hatırlanmalıdır: "Bir kuaförün ya da bir mum imalatçısının yaptığı iş herhangi bir kişi için bir şeref meselesi olamaz... daha aşağı işlerle uğraşan bir takım insanlar için söylenecek (şey yoktur)... Eğer onlara yönetme izni verilirse devlet zorluklarla karşılaşır." Daha sonra, geçerken, "sosyal ekonominin bunca sefili kaçınılmaz biçimde mahkûm ettiği, aşağılık, itibar kırıcı, uygunsuz, insanlık dışı ve çoğu kez en sağlıksız ve ahlâksızlık yayan meslekler,"[7] yorumunda bulunur.

Rastgele yapılan bu tür değinmeler, Burke'ün "aşağı saflar"a yönelik başlıca duygularının, antagonizm ya da isyan korkusu olmadığı kadar, kast toplumlarındaki gibi tam bir aşağılama, bütünüyle ayrı tutma, hattâ fiziksel nefret bile olmadığını gösterir. Bu ruh hali 19. yüzyıla aktarıldı ve sanayileşmeyle birlikte yoksullaşan kır halkının kentlere göçüyle pekişti. Kısa süre sonra bu ruh hali Burke'ün "sefiller"inin özellikle 1840'larda şiddetli siyasal isyanlar sahnelemeleri üzerine korkuyla karıştı. 1845'de Lucerne yakınlarında meydana gelen böyle bir olaydan sonra, genç Jacob Burckhardt Basel'den şunları yazdı:

---

7 Burke, *Reflections*, s. 138, 271.

> İsviçre'deki -çok bezdirici ve barbarca- durum bence her şeyi bozmuştur. Mümkün olduğu kadar kısa süre içinde ülke dışına çıkacağım... Özgürlük sözcüğü kulağa zengin ve güzel geliyor, ancak "halk" denilen ağzı kalabalık kitlelerin köleliğini görmemiş ve yaşamamış olan kimse bundan söz etmemelidir... Kitlelerin despotluğundan, tarihin sonu anlamına gelecek bir tiranlıktan başka bir şey ummayacak kadar tarih biliyorum. [8]

Kitlelerin, genel oy hakkının sulandırılmış bir biçimiyle de olsa siyasete katılmaları fikrinin Avrupalı seçkinlerin önemli bir kesimine ne ölçüde sapma ve potansiyel felaket olarak göründüğüne dair başka deliller toplamak kolay olacaktır. Evrensel oy hakkı Flaubert'in en nefret ettiği uygulamalardan, insanların aptallığı karşısında duyduğu coşku dolu nefretin hedeflerinden biriydi. Genel oy hakkı Flaubert'in *Dictionnaire des Idées Reçues*'sünde ağır bir ironiyle "siyaset biliminin son sözü" olarak tanımlanır. Mektuplarında genel oy hakkından, "insan ruhunun utancı" ve kralların kutsal hakkı veya Papa'nın yanılmazlığı gibi saçma anlayışlara eşit (ya da onlardan daha kötü) olarak söz eder. "Halk"ın, "kitle"nin, daima aptal (*idiot*) ve beceriksiz, "çocuksu" olduğu kanaati bu yargıların temelini oluşturuyordu.[9] Genelde Flaubert *bêtise* (ahmaklık) konusunda en yüksek notu burjuvaziye verdi, ancak nefretinde cömert davranarak sorunu kitlelere yönelik olumsuz duygularına benzer biçimde ifade etmedi; bir noktada, "(bazılarının) proletaryayı burjuvazinin ahmaklık düzeyine yükseltme

---

8 *The Letters of Jacob Burckhardt*, der. A. Dru (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1955), s. 93.

9 Gustave Flaubert, *Correspondence* (Paris: Conard, 1930), c. 6, s. 282, 33, 228, 287.

düşü" hakkında alaycı sözler yazarken bu iki tutum arasında bir uyum sağladı. [10]

Avrupa'nın başka yerlerinde de benzer duygular hâkimdi. Genel oy hakkı Avrupa'ya yayıldıkça, buna karşı gösterilen uzlaşmaz muhalefet içinde seçkinlerin aykırı sesleri sürdü ya da yeni sesler yükseldi. Nietzche'ye göre genel seçimler, demokratik siyasetlere yönelik bütün eğilimlere çamur atmak için icat ettiği etkileyici bir terimle, "sürü içgüdüsü"nün nihai ifadesi idi. Zamanında toplumun ilerici eleştirmeni olarak alkışlanan Ibsen bile çoğunluğa ve çoğunluk yönetimine sert biçimde saldırdı. *An Enemy of the People*'da (1882) (Bir Halk Düşmanı) oyunun kahramanı (Dr. Stockmann) şunları haykırır:

> Bir ülkede kimler çoğunluğu oluşturur? Sanırım bütün dünyada dehşet verici ezici çoğunluğun aptallardan oluştuğunu kabul etmek durumundayız! Ancak Tanrı adına, aptalların yönetmesi haklı olamaz! Çoğunluk ne yazık ki güçlüdür... Ama çoğunluk haklı değildir! Haklı olanlar benim gibi yalnız kalmış birkaç kişidir! Azınlık daima haklıdır![11]

Burada her ikisi de 18. yüzyıldan kaynaklanan iki düşünce çizgisi ilginç bir kesişme-çatışma noktası oluşturuyor: bir yanda, bütün yurttaşların eşit haklara sahip oldukları siyasal demokrasi talebi ve öte yanda, "yalnız kalmış birkaç kişi"nin varlığı ve özel, ayrıcalıklı statüsü. Ibsen burada açık bir biçimde Aydınlanma döneminde, Diderot, Helvetius ve diğerlerinin ilk kez tam olarak işledikleri bir başka kavrama, deha kavramına

10 *Ibid.*, s. 287.

11 Henrik Ibsen, *An Enemy of the People*, perde 4.

işaret eder.[12]

T. H. Marshall'ın ikinci ilerici dalgasının çevresinde oluşan düşünce iklimi, genel oyla sağlanan siyasal eşitliğe vardı. Serbest ticaret düşüncesinin aksine, "ilerleme"nin bu özel biçimi, 10 ya da 20 yıl için bile -en azından 19. yüzyılda- asla ideolojik hegemonya gibi bir şey kazanmadı. Tam aksine, yüzyılın ikinci yarısında demokratik siyasal biçimlerin kesin bir ilerleme göstermesi kuşkuculuğun ve düşmanlığın hâkim olduğu yaygın bir ruh halinin orta yerinde gerçekleşti. Ancak yüzyılın sonuna doğru tıp ve psikoloji alanında yapılan keşifler insan davranışlarının daha önce bilinenden çok daha büyük ölçüde akıl dışı güçlerle motive edildiğini gösterdiğinde, bu ruh hali, sosyal bilim teorilerinde daha karmaşık bir ifade kazandı. Genel oy hakkı temelinde siyasal yönetim fikri bundan böyle gecikmiş bir ürün, akılcılığa duyduğu inançla birlikte Aydınlanma'nın modası geçmiş bir kalıntısı olarak sunulabildi. Bu inanç artık sadece "yüzeysel", standart romantik eleştiri olarak değil, düpedüz hatalı olarak sunulacaktı.

Oy kullanma hakkında ve genelde demokraside sağlanan ilerlemelere bu anlamda tepki olarak görülebilecek siyasal fikirler arasında hayli etkili ve önemli olanlardan biri, Gustave Le Bon tarafından, ilk kez 1895'de yayımlanan ve çok satan *Psychologie des Foules*'da ifade edildi. Bu da bir kez daha tepkici düşünürlerin aksi tesire kapılmalarını örnekler.

Le Bon'un başlıca argümanı, ekonomistlerin *terkip hatası* olarak bildikleri şeyin anlamına dair ortak anlayışa meydan okur. Bu, bireyler için geçerli olanların zorunlu olarak grup için, daha çok da kalabalık için geçerli olmayacağını ortaya koyan bir önermedir. Enfeksiyon, bulaşma ve hipnoz konu-

---

12 Herbert Dieckmann, "Diderot's Conception of Genius," *Journal of the History of Ideas* 2 (Nisan 1941): 151-182.

larında yakın zamanda ortaya konulan tıbbi araştırma bulgularından etkilenen ama Freud'un, bireylerin bilinçdışı güdülere tâbi olduklarını kısa süre sonra gösterecek eşzamanlı çalışmalarının o sırada farkında olmayan Le Bon, teorisini birey ile kalabalık arasındaki keskin dikotomi üzerinde temellendirdi: birey akılcı, belki de karmaşık ve hesapçıdır; kalabalık akıldışıdır, kolayca etkilenir, olayları tartamaz, akıldışı coşkulara kapılır vb.*

Kalabalık kendini feda ettiği eylemlere katılma yeteneği nedeniyle zaman zaman bazı iyi özellikler sergilerse de (savaştaki askerler gibi), Le Bon'un kalabalığı tehlikeli bir biçimde güçlü olmasına rağmen hayatın daha aşağı bir formu olarak gördüğü kuşku götürmez: "Asla akıl yürütmeyen kalabalık, tam aksine eyleme düşkündür."[13] Bu eylem tipik olarak ya "suçlu kalabalıklar"ın amaçsız isyanları ya da Le Bon'un lütfen sağladığı birkaç kurala uygun olarak kalabalığı nasıl esir alacağını bilen demagog önderler (*şefler* değil, *meneurler* -liderler-) tarafından örgütlenen coşkulu, hipnotik kitle hareketleri biçimini alır.

Le Bon'un teorisi yüzyılın sonunda Avrupa'da belirgin siyasal etkiler yarattı. Ulusal ve uluslararası düzen için beslenen umutlar oldukça kasvetli bir havaya büründü: oy hakkının yaygınlaşmasıyla birlikte Le Bon'un akıldışı kalabalıkları daha çok sayıda ülkede önemli aktörler olarak yerlerini aldılar. Ayrıca, kitabın son iki bölümü, "Seçim Kalabalıkları" ve

---

(*) Gariptir, Freud I. Dünya Savaşı'ndan sonra kitle psikolojisi teorisine döndüğünde, Le Bon'un birey ile kalabalık arasında yaptığı kuşkusuz çok abartılmış ayrımı, kendi teorisindeki bakış açısından dikkate almadı. Freud'un Le Bon ve *Psychologie des Foules in Group Psychology and the Analysis of the Ego* (1921) hakkında genelde yaptığı yorumlar için bkz. Freud, *Works* (Londra: Hogarth, 1955) c. 18, s. 72-81 (Freud, *Kitle Psikolojisi ve Psikanaliz Üzerine*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 350-62).

13 Gustave Le Bon, *Psychologie des foules* (Paris: Félix Alcan, 1895), s.4.

"Parlamenter Meclisler", temelini kitlelerin oluşturduğu modern demokrasiye karşı özgül argümanlar sağlamaktadır. Le Bon burada genel oy hakkına doğrudan karşı çıkmaz; daha ziyade, tıpkı Flaubert gibi, bundan anlamsız bir doğma olarak söz eder. Ne yazık ki bu doğma daha önceki batıl inançlar kadar büyük bir zarara neden olmuştur. İnsan ahmaklığının kayıtlarını tutan biri gibi tavırlara bürünerek, "Bunların üstesinden ancak zamanla gelinebilir," diye yazar. Le Bon oy hakkının yeniden kısıtlanmasıyla sistemin iyileştirilmesini de önermez. Bir temel ilke olarak kalabalığın daima kara cahil olduğunu düşünür ve bu ilkeyi, dikkate değer bir tutarlılıkla, kalabalığı oluşturanlara ve onların bireyler olarak taşıdıkları özelliklere bakmaksızın, uygular: "40 akademisyenin oyu 40 su taşıyıcının oyundan daha iyi değildir," diye yazar ve böylelikle, kendisini üzücü bir biçimde dışlanmış hissettiği seçkin bir kurum olan, 40 üyeli Fransız Akademisi'ne geçerken hakaret etmeyi de başarır.[14]

Reformist olmayan bu tutum Le Bon'un genel oy hakkının felaketli sonuçlarını belirtmesine izin verir: önce, çağdaş "kamu seçeneği" teorisyenlerimizi önceden haber vererek, parlamenter demokrasinin bölge çıkarlarının baskısı karşısında kamu harcamalarının artması yönündeki bir eğilimi nasıl güçlendirdiğini kanıtlar. Aksi tesire kitabın argümanını taçlandırarak, sonunda başvurulur: övülen demokrasi, "eşitlik ve özgürlüğün böylelikle daha iyi muhafaza edileceği hayali" ile çıkarılmakta olan pek çok yasa ve yönetmelikle giderek bürokrasinin yönetimine dönüşecektir.[15] Bu görüşleri desteklemek için Herbert Spencer'ın son denemelerinden oluşan bir derlemeden, *The Man versus the State*'den (1884) alıntı

---

14 *Ibid.*, s. 169.

15 *Ibid.*, s. 187.

yapar. Burada sözkonusu olan kişi güçlü bir tutucu tavrı alan bir çağdaş bilimsel otoritedir. Spencer da özellikle The Sins of Legislator (Kanun Koyucunun Günahları) başlıklı denemesinde aksi tesiri kendisine leitmotif olarak seçmiştir. Bu denemesinde Spencer, abartılı bir tarzda şu genel formüllendirmeyi öne sürer: kendilerine herhangi bir kısıtlama getirilmemiş yasa koyucular geçmiş zamanlarda insanlığın acılarını yatıştırmaya çalışırlarken, bu acıları sürekli olarak arttırmışlardır."[16]

O sırada bir grup sosyal analizci bir kez daha kendilerini dünyayı daha iyi hale getirmek isteyenlerle alay etmenin karşı konulmaz cazibesine kaptırdılar. Ve artık bu naif *Weltverbesserer*'in (dünyayı kurtaranlar) başarısızlıklarını yüzlerine vurmak yeterli değildir: bunların fiilen, terimin Almanca karşılığını bulmak gerekirse, *Weltverschlechterer* (dünyayı iyice batıranlar) olduklarını kanıtlamak gerekir. Bunlar dünyayı herhangi bir "reform" hareketine girişilmeden önce varolandan daha kötü bir durumda bırakırlar.* Üstelik bu daha da kötüye gidişin tam da iyileşme olduğu farzedilen boyutta meydana geldiğini göstermek gerekir.

Yoksulluk yasaları ve Refah Devleti

Bu argüman türü üçüncü tepkisel aşama sırasında özel bir önem kazanacaktı. Şimdi ele alacağımız bu aşama şudur: modern Refah Devleti'ni oluşturan ekonomik ve sosyal politikalara karşı günümüzde gerçekleştirilen saldırı.

---

16 Herbert Spencer, *The Man versus the State* (Caldwell, Idaho: Caxton Printers, 1940), s. 86.

(*) Weltverbesserer terimi, muhtemelen, "yüzeysel" Aydınlanma (*seichte Aufklärung*) şeklinde sürekli kınanan şeye karşı özellikle güçlü olan Alman tepkisinin bir sonucu olarak, Almanca'dan türetilmiştir.

Aksi tesir doktrini, öteki toplumsal ve siyasal bilimlerden çok ekonomi biliminde, disiplinin merkezî öğretisiyle yakından bağlantılıdır: kendi kendisini düzenleyen piyasa fikri. Bu fikir hâkim olduğu ölçüde fiyatlar ya da ücretler gibi piyasa sonuçlarını değiştirmeyi hedefleyen her türlü kamu politikası, süreçlerin dengesini koruma adına zararlı müdahale haline gelir. Gelirin ve servetin yeniden dağıtımı için bazı önlemlerin alınmasından yana olan ekonomistler bile, bu türden çok bariz biçimde "popülist" önlemleri amaç bakımından zararlı olarak görme eğilimindedirler.

Belirli müdahalelerin aksi tesiri genellikle arz ve talebin bu tür önlemlere tepkilerini izlemek suretiyle öne sürülmüştür. Söz gelimi ekmeğin fiyatında bir indirime gidilirse, bunun öteki kullanım alanlarına nasıl kayacağı ve ekmeğin nasıl karaborsa fiyatlarıyla satılacağı, böylece ekmeğin ortalama fiyatının amaçlandığı gibi düşecek yerde nasıl yükseleceği, gösterilir. Aynı şekilde, asgari bir ücret belirlendiğinde ya da yükseltildiğinde, istihdamın nasıl azalacağını, böylelikle işçilerin toplam gelirlerinin artacak yerde azalacağını göstermek de kolaydır. Milton Friedman'ın her zamanki zarif üslubuyla belirttiği gibi, "Asgari ücret yasalarının, bu yasalara taraftar olan iyi niyetli insanların niyetlerinin özellikle tam tersine etkilere yol açan bir önlem olduğu, neredeyse bir hastalık belirtisi kadar açıktır."[17]

Aslında, ücret gibi temel bir ekonomik parametre sözkonusu olduğunda bu aksi tesirlere dair kesin olan hiçbir şey yoktur. Asgari ücret bir kez belirlendiğinde bir önceki iş gücü talep ve arz eğrileri değişebilirdi; ayrıca resmî olarak sağlanan ücret artışları emek üretkenliğinde ve sonuç olarak istihdamda pozitif bir etki yaratabilirdi. Bu tür etkilerle ilgili bir beklenti

17 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), s. 180.

aslında gerçekçi bir asgari ücret belirlemenin esas mantığıdır. Ceza tehdidinden çok çalışanı moral bakımdan tatmin etmenin ve hakkaniyet konusunda kamu standardı oluşturmanın bir sonucu olarak asgari ücretin ilan edilmesi, işçinin kendi emeğini sunduğu ve işverenin bu emeğe fiyat verdiği koşullar üzerinde olumlu bir etki yaratabilir. Ancak kesin bir aksi tesir imkânı polemik halinde gelişecek mükemmel bir tartışma noktası oluşturur.

Yoksullara sosyal yardım konusunda yapılan uzun tartışmalar bu farklı argümanlara bol miktarda örnek sağlar. Bu türden yardım, toplumun bazı üyelerini gelir yelpazesinin dibine yollayan "piyasa sonuçlarına", itiraf edildiği şekilde ve bilinçli olarak yapılan bir müdahaledir. Aksi tesirler konusunda geliştirelen ekonomik argüman ilk kez İngiltere'de Yoksulluk Yasaları hakkında yapılan tartışmalar sırasında öne sürüldü. Bu yasaları eleştirenler, Defoe'dan Burke'e, Malthus'tan Tocqueville'e kadar, Yoksulluk Yasaları'nın, o sırada kullanılan terimle, sadece bir "güvenlik ağı" oluşturduğu görüşünü alaya aldılar. Bu anlayışa göre, "güvenlik ağı" geçimini sağlama yarışında kendi hataları olmaksızın geriye düşenler için kullanılacaktı. İnsani "tembellik eğilimi" (Mandeville'in deyişiyle) karşısında bu "naif" görüş, yapılan düzenlemeye gösterilen şu telafi edici tepkileri, oluşturduğu dürtüleri, ihmal etti: yardımın sağlanması "tembellik"i ve "ahlâk bozukluğu"nu teşvik eder ve böylece yoksulluğu azaltacak yerde onu üretir. Bir erken 19. yüzyıl İngiliz yazarının bu noktayı formüllendirişi tipiktir:

> Yoksulluk Yasaları dilenciliği ortadan kaldırmayı amaçlıyordu; dilenciliği yasal bir meslek haline getirdi; (bu yasalar) bütün Fazilet teorisini içeren soylu ve yüce bir ruhla oluşturuldu; Kötülük'ün bütün sonuçlarını üretmişlerdir... Istırabı defetmek için oluşturulan

Yoksulluk Yasaları ıstırabın en büyük yaratıcısı olmuşlardır.[18]

Bir buçuk yüzyıl sonra, Birleşik Devletler'de, Charles Murray'ın *Losing Ground*'unda (1984) Refah Devleti'ne karşı girişilen ve kamuoyuna en çok malolmuş saldırıda şu satırlar okunuyor:

> Yoksullara daha çok vermeye çalıştık ve karşılığında daha çok yoksul ürettik. Yoksulluktan kurtulmak için engelleri kaldırmaya çalıştık ve tam tersine bir tuzak inşa ettik.[19]

19. yüzyıl ses müziğinin daha yumuşak tonunu bir yana bırakırsak melodi tam olarak aynıdır. Aksi tesirin hem erken hem de geç kapitalizm altında sürekli işlediği görülür.

Bu 150 yıl boyunca ideolojik sahne değişmeden kalmış değildi. Aslında Murray'ın kitabı kazandığı başarıyı başlığında özetlenen ana fikrin (*Losing Ground*/ Zemin Kaybı) yeni bir görünüş kazanmasına borçludur -bir süre için ortada olmayan hemen her fikir özgün bir anlayışla karıştırılma şansına sahiptir. Gerçekte olan, toplumumuzun bazı çıkarları nedeniyle sözkonusu fikrin saklı tutulmasıdır.

Karl Polanyi'nin *The Great Transformation*'ında (1944) (Büyük Dönüşüm, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986) anılmaya değer bir biçimde gösterdiği gibi İngiliz Yoksulluk Yasaları, özellikle 1795 Speenhamland Kanunu

---

18 Edward-Lytton, *England and the English* (New York: Harper, 1833), c. 1, s. 129. Bu bölüm Gertrude Himmelfarb'ın *The Idea of Poverty: England in the Early Industrial Age*'inde alıntılanmıştır (New York: Knopf, 1984), s. 172.

19 Charles Murray, *Losing Ground: America's Social Policy, 1950-1980* (New York: Basic Books, 1984), s. 9.

tarafından tamamlanmış ve takviye edilmiş haliyle, kamu yardımı aracılığıyla serbest iş gücü piyasasını ve bu piyasanın toplumun en yoksul tabakası üzerindeki etkilerini dizginlemek için son anda yapılan bir girişimi temsil ediyordu. Yeni tasarı özellikle tarımdaki düşük ücretleri arttırarak toplumsal barışın sağlanmasına ve Napoléon Savaşları döneminde ülke içinde besin maddesi üretiminin sürmesine yardımcı oldu.

Ancak acil durum geçtikten sonra, yardım ve ücretlerin birarada sistemden çektiği birikim güçlü bir saldırıya uğradı. Speenhamland Kanunu'na duyulan; Bentham, Malthus ve Ricardo'nun yeni siyasal ekonomi "yasaları"na inançla desteklenen tepki öylesine güçlendi ki, 1834'de Yoksulluk Yasası'nda Değişiklik Yapan Kanun (ya da "Yeni Yoksulluk Yasası") işyerini yegâne sosyal yardım aracı haline getirdi. Daha cömert olan önceki sistemi eleştirenlere tepki olarak işyeri yardımı bu kez her türlü kavranabilir aksi tesiri ilk ve son kez bertaraf edecek şekilde örgütlendi. Bu sonuca ulaşmak için yapılan yeni düzenlemeler yoksulları kamu yardımı için başvurmaktan caydırma ve bu kişileri, "işyerlerine hapsetme, özel kıyafet giyme, ailelerinden ayırma, dışardaki yoksullarla iletişimlerini kesme ve öldüklerinde cesetlerini teşrih için ayırma" ve böylece onları damgalama anlamına geliyordu.[20]

Çok geçmeden bu yeni rejim de şiddetli bir eleştiriye uğradı. 1837 gibi erken bir tarihte Disraeli seçim kampanyasında bu rejime çattı: "Bu Kanun'un ülkenin itibarını herhangi bir başka belgeden daha fazla sarstığını düşünüyorum. Gerek ahlâkî suç gerekse siyasal gaf, bütün dünyaya İngiltere'de yoksulluğun bir suç olduğunu ilan ediyor."[21]

---

20 Bu, Hinmerfarb'ın, William Cobbett'in *A Legacy to Labourers*'ında Yeni Yoksul Yasası'na ilişkin iddiası hakkında yaptığı özetlemedir.

21 Alıntı, Hinmerfarb, *The Idea of Poverty* içinde, s. 182.

Yasayı eleştirenler geniş bir fikirler ve toplumsal gruplar yelpazesinden geliyordu. Dickens'ın 1837-38'de yayımlanan Oliver Twist'i özellikle güçlü ve etkili bir suçlama idi. Yürürlüğe girmesini izleyen 10 yıl içinde Yoksulluk Yasası'na karşı gösteriler ve isyanlarla süren güçlü bir hareket yükseldi: sonuçu olarak yasanın hükümleri, özellikle kuzeyde, hem muhalefetin hem de tekstil endüstrisinin merkezinde tam olarak uygulanmadı.[22] 1834 yasasıyla tek amaçlı olarak ortadan kaldırılmasına çalışılan sözde "tembellik artışı"ndan daha da vahim olabilen pek çok kötülüğün -topluluk bağlarının kaybı, kanunlara genel itaatsizlik, iç boğuşma- varolduğu rahatsız edici bir biçimde açığa çıktı. E. P. Thompson'ın retrospektif yargısında, "1834 Kanunu... İngiliz tarihinde, insanî ihtiyaçlar apaçık ortadayken, ideolojik bir doğmayı zorla kabul ettirmek için yapılan belki de en sürekli girişim idi."[23]

Yeni Yoksulluk Yasası deneyimi öylesine köreltici oldu ki yasanın kabulünde en önemli rolü oynayan argüman -esas olarak sosyal refah yardımının aksi tesiri- uzun bir süre için itibarını kaybetti. Aslında bu durum İngiltere'de 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında refah devleti yasalarının yavaş da olsa daha yumuşak biçimde oluşturulmasının bir sebebi olabilir.

Sonunda bu argüman Birleşik Devletler'de dikkat çekici bir biçimde yeniden ortaya çıktı. Ancak bu ülkede bile, Murray'ın *Losing Ground*'undan yukarda yapılan alıntının da gösterdiği gibi, olgunlaşmamış haliyle hemen öne sürülmedi. Eski moda aksi tesirin, yüksek seviyeli bir çevreye yeniden takdim edilmekle birlikte, özel ve karmaşık bir kisveyi ge-

---

22 Bkz. Nicholas C. Edsall, *The Anti-Poor Law Movement, 1834-44* (Manchester: Manchester University Press, 1971).

23 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage, 1963), s. 267.

rektirdiği görülür. Nitekim bu ülkede sosyal refah politikasına yöneltilen erken genel saldırılardan biri, "Toplumsal Sistemlerde Karşısezgisel Davranış" gibi insanın merakını uyandıran bir başlığa sahipti.[24] Bilgisayar modelleriyle toplumsal süreçlerin canlandırılmasında bir öncü ve Roma Kulübü olarak bilinen ve önemli kişilerden oluşan etkili bir uluslararası grubun danışmanlarından olan Jay W. Forrester'ın yazdığı makale Fransızların entellektüel terörizm dedikleri şeye iyi bir örnektir. Başlangıçta okurlara, toplumun nasıl işlediğini kavrama konusunda pek az şansa sahip oldukları söylenir, çünkü "lineer olmayan çok halkalı geri besleme sistemleri sınıfına dahil" toplumsal düzenlemelere ve gizli "sistem dinamikleri"ne sahip olan, ki "insan zihni bunları yorumlamaya yatkın değildir", "karmaşık ve yüksek düzeyde etkileşim halinde sistemler"le ilgilenmekteyizdir. Bu gizemleri ancak yüksek düzeyde eğitilmiş bilgisayar uzmanı çözebilir. Peki Forrester'ın ortaya attığı çözümler nelerdir? "Bazen programlar istenen sonuçların tam tersine sebep oluyorlar"! Örneğin, iş alanları açmaktan düşük maliyetli konutlara kadar uzanan pek çok kent politikası "ya yarattıkları etki bakımından kentin ekonomik sağlığı üzerinde ya da uzun vadeli etkileri bakımından düşük gelirli nüfus üzerinde etkisiz kalmaktan zararlı olmaya kadar değişen etkiler yaratır." Başka deyişle, Joseph de Maistre'in intikamcı İlâhi Takdir'i Forrester'ın "geri besleyen-halkalı dinamikler"i kılığına bürünerek sahneye geri dönmüştür ve sonuç aynıdır: insanın toplumu iyileştirmek için yaptığı her girişim sadece sorunların daha da ağırlaşmasına yolaçar.

Yüksek teknik dilinden arındırıldığında makale sadece Lyndon Johnson'ın Büyük Toplum'unu izleyen yaygın düş-

24 Jay W. Forrester, "Counterintuitive Behavior Social Systems," *Technology Review* 73 (Ocak 1971).

kırıklığını yansıtır. Sık sık görüldüğü gibi, bu programın abartılı vaatleri topyekûn başarısızlık'a dair aynı şekilde abartılı iddialara yolaçar. Bu entelektüel tutumu ilk kez Latin Amerika'da siyaset oluşturmaya dair bir kitapta uzun uzadıya betimledim.*

Gene 1971'de yazılan "The Limits of Social Policy" başlıklı önemli bir makalede Nathan Glazer aksi tesire başvurarak Forrester'a katıldı. Makale meşum bir biçimde başlar: "Sosyal politikada bir krizle karşı karşıya olduğumuza dair bir genel kanaat vardır." Ve fazla zaman kaybetmeden şu görüş genel terimlerle ilan edilir: "Istırapla uğraşmak için gösterdiğimiz çabalar bizzat ıstırabı arttırıyor."[25]

Bu keyifsiz sonucu tartışırken Glazer bilgisayar modellerine başvurmadı, ancak bunun yerine bazı sosyoloik nedenleri

---

(*) *Journeys Toward Progress*'de (New York: Twentieth Century Fund, 1963) üç Latin Amerika ülkesinde uzun süredir devam eden üç siyasal sorunu inceledim. Bunların biri Kolombiya'daki toprak kirası reform süreci, bu sürecin önemli bir olayı da 1936 tarihli bir toprak reform yasası ("Yasa 200") idi. Bu yasa kiralanan toprakların sahiplerine iadesini ve kırsal kesimde yaşayanların içinde bulundukları koşulların çeşitli yollarla iyileştirilmesini amaçlıyordu. Yörede yaşayanlara göre bu reformlar tamamen aksi tesir yaratmıştı: yasanın kabul edilmesi toprak sahiplerinin kiracıları kiraladıkları topraklardan çıkarmalarına ve bu kişilerin topraksız emekçiler haline gelmelerine neden olmuştu. Bu otomatik, tepkisel uygulama ilgimi çekti. Aksi tesir iddiaları hem tutucu hem de "radikal" yazarların tarihsel değerlendirmelerinde, gazete makalelerinde ve politik konuşmalarında parçalı bir biçimde görülüyordu. Tarihsel kayıtları inceledikten sonra, Yasa 200'ün haksız yere suçlandığı ve pek çok yararlı uygulama getirdiği kanaatine vardım (bkz. *Journeys*, s. 107-113). Böylelikle aksi tesirin aşırı iddialarına karşı yıllar önce bir meydan savaşı verdim. Kamu politikasıyla ilgili bu ve benzer deneyimlerin özümlenmesi ve Latin Amerika'da yazılı tarih, siyasal analiz ve historiografinin derinlere yerleşmiş bir "başarısızlık kompleksi"nden güçlü biçimde etkilendiğini öne sürmemi sağladı ve daha sonra özelliği belirtmek için "fracasomania" (gürültülü kavga manisi) terimini türettim ve sık sık kullandım. Şimdi bu kültürel yorumun çok dar olduğunu düşünüyorum. Yasa 200'ün Kolombiyalı yorumcuları tarafından ısrarla yapıldığı gibi, aksi tesir tezine uygun biçimde tartışırsak fracasomania'dan mutlaka etkilenmesi gerekmeyen tarafları cezbeden pek çok şeyin varlığı görülür.

25 Nathan Glazer, "The Limits of Social Policy," *Commentary* 52 (Eylül 1971).

ayrıntılarıyla açıkladı. Refah devleti politikalarının, daha önce, aile, kilise ya da yerel topluluk gibi geleneksel yapılar tarafından dikkate alınan sıkıntılarla ilgilenmeyi amaçladıklarını, öne sürdü. Bu yapılar bozulurken devlet onların işlevlerini üstlenmeyi kabul eder. Süreç içinde devlet geleneksel yapılardan geri kalanın daha da zayıflamasına neden olur. Dolayısıyla kamu yardımına duyulan ihtiyaç beklenenden daha büyük olur ve durum iyileşeceğine daha da kötüleşir.

Zarara yolaçan, daha ziyade, Glazer'ın formüllendirdiği şekliyle aksi tesirin neden olabildiği dar sınırlardır. Bütün bunlar refah devleti sahneye çıktığı sırada geleneksel yapılardan arta kalan şeye, bunun yanı sıra, bu kalıntıların devletin üzerinde beklenenden daha büyük bir yük yaratacak şekilde derhal dağılacağı tahminin doğruluğuna bağlıdır. Bu iki yardım kaynağının bir arada varolabilecekleri ve belki de birbirini tamamlayabilecekleri bir yol olup olmadığı merak konusudur.[26]

Her durumda Glazer'in akıl yürütme tarzı 80'li yıllarda moda olan daha sert tutucu ruh haline göre oldukça yumuşak biçimde "sosyolojik" idi. Charles Murray'ın sosyal refah politikasının aksi tesirine dair yaptığı formüllendirme erken 19. yüzyıl İngilteresi'nde Yoksulluk Yasası reformunu savunanların pervasız akıl yürütmelerini geri getirdi. Tıpkı onlar gibi en basit ekonomik gerçeklerden esinlenen Murray, Birleşik Devletler'de uygulanan şekliyle yoksullara kamu yardımının düşük ücretlerle ya da maaşla çalışanlara (onun meşhur "Harold" ve "Phyllis"i) ya da potansiyel çalışanlara refah yumağına üşüşmek ve orada kalmak için -tembellik ve yoksulluk "tuzağı"nda sonsuza dek varolmak üzere- dayanılmaz

---

26 Felaket öngörüsünde bulunmayan bir değerlendirme için bkz. Mary Jo Bane, "Is the Welfare State Replacing the Family?" *Public Interest 70* (Kış 1983): 91-101.

bir teşvik sağladığını öne sürdü. Eğer bu doğru idiyse, Birleşik Devletler'de yoksullara yapılan yardımın "yoksulluk yaratıcı" aksi tesiri kuşkusuz muazzam ve felaket getirici oranlarda gerçekleşecekti.

Aksi tesir tezi üzerine düşünceler

Daha önce Burke ya da Le Bon'u çürütmeye çalışmadığım gibi, burada da Birleşik Devletler'de ve başka yerlerde uygulanan sosyal refah politikalarına karşı öne sürülen çeşitli argümanların özünü tartışmayı amaçlamıyorum. Göstermeye çalıştığım şey bu "tepkisel" bölümü savunanların, tıpkı daha öncekiler gibi, aksi tesir iddiasıyla aynı tarz bir akıl yürütmenin güçlü cazibesine nasıl tekrar tekrar kapıldıklarıdır. Yaptığım değerlendirmenin monotonluğundan ötürü özür dilemek durumundayım -ancak bu kasten yapıldı, çünkü aksi tesir tezinin tepkisel retoriğin temel bir niteliği olduğu görüşümün kanıtlanması bunu gerektiriyor. Argümanın bu tekrarı aksi tesiri ortaya koyan durumların aslında her yerde varolduğu izlenimi vermek gibi talihsiz bir etki yaratabilirdi. Aslında amacım eşit ağırlıkta iki önermeyi öne sürmektedir: (1) tepkisel düşünce aksi tesire geniş çapta başvurmuştur, ve (2) iddia edilen boyutta bir şeyin "dışında" varolmak muhtemel değildir. Şimdi çok daha kısa olarak ikinci önermeden söz edeceğim.

Toplumsal bilimin büyük sezgilerinden biri -Vico ve Mandeville'de görülen ve İskoçya Aydınlanması'nda yetkinlikle işlenen- öngörü yetersizliği nedeniyle insan eylemlerinin büyük çapta istenmeyen sonuçlar verme eğiliminde olduğu gözlemidir. Bu tür istenmeyen sonuçların araştırılması ve betimlenmesi o zamandan beri toplumsal bilimin raison d'être'i (varoluş nedeni) değilse de önemli bir görevi olmuştur.

Aksi tesir istenmeyen sonucun özel ve aşırı halidir. Burada insanlardan oluşan sıradan aktörlerin öngörü başarısızlığının,

neredeyse bu insanların amaçlananın özellikle tam tersini üreten eylemleri kadar bütünlüklü olduğu görülür. Öte yandan aksi tesiri analiz eden toplumsal bilimciler büyük bir üstünlük duygusu yaşarlar -ve bununla eğlenirler. Maistre insanlık tarihinde savaşın hüküm sürmesi üzerine yazdığı korkunç bölümde, "büyük tufanın orta yerinde Tanrı'nın amacını düşünmek hoş [*doux*] olur,"[27] diye coşkuyla seslendiğinde, naif bir biçimde tam da bunu ifade etmiştir.

Ancak bu durumun *douceur*'ü (hoşa gidiciliği) ve övüncü aksi tesir analistini de onların dışında kalan bizler kadar uyanık olmaya zorlamalıdır: bu kişiler kendilerini iyi hissetmek için aksi tesiri benimsemiş olabilirler miydi? Sıradan insanları karanlığın içindeki gruplar olarak resmettiklerinde, kendilerini ise tam tersine dikkat çekici bir biçimde keskin zekâlı kişiler olarak gösterdiklerinde, aşırı kibirli davranmış olmuyorlar mı? Ve nihayet bir programın ya da bir politakanın ayrıcalıklı ve basit sonucu -amaçlananın tam tersi- üzerinde odaklaşarak görevlerini çok kolaylaştırmış olmuyorlar mı? Zira istenmeyen sonuçlar kavramının sadece bir değişkeni olarak görülen aksi tesirin, ihmal edilemez bir açıdan, görevin inkârı, hattâ ona ihanet olduğu öne sürülebilir. İstenmeyen sonuçlar kavramı özgün bir biçimde belirsiz ve açık uçlu olarak toplumsal düşünceye sokuldu; fakat aksi tesir satıcıları bu yeni özgürlükten kaçıp, bir kez daha bütünüyle önceden kestirilebilen bir toplumsal evren anlayışına doğru gerilemektedirler.

Aksi tesirin nesebi hakkında biraz daha spekülasyon yapmak cezbedicdir. Belirtildiği gibi aksi tesir konusunda Maistre, Müller ve diğerlerinin yaptığı kesin formüllendirme Fransız Devrimi sırasında yaşanan olaylardan büyük bir destek sağladı, ancak onun düşünce tarzımız üzerinde yarattığı etki pekâlâ

---

27 Joseph de Maistre, *Considérations sur la France*, der. Jean Louis Darcel (Cenevre: Slatkine, 1980), s. 95.

daha kadim (ancient) köklere sahip olabilir.

Esas öyküye Grek mitolojisinden aşinayız. İnsan bir eylemi gerçekleştirir ve önce başarılı olur, ama başarı kibirlenmeye ve zamanla gerilemeye, yenilgiye ve felakete yol açar. Bu meşhur Hubris-Nemesis ardıllığıdır. İnsana kapıldığı kibir ve aşırı hırs yüzünden verilen ceza tanrılar tarafından ölçülüp verilir, çünkü tanrılar kıskançtırlar veya kutsal gizemleriyle mevcut düzenin uyanık bekçileridirler.

Bu kadim efsanede insanın değişim arzularının felaketli sonuçları ilâhî müdahalede önceden belirtilmiştir. Hobbes şu sözleri yazarken bu anlayışı izler: "Ulus'u reforma tâbi tutmaktan başka bir şey yapılamayacağını (iddia edenler) böylelikle onu yıkıma uğrattıklarını göreceklerdir... Bu değişim arzusu Tanrı'nın Emirleri'nden birincisinin ihlali gibidir."[28] Hobbes'un aksine Aydınlanma Çağı, insanı toplumu değiştirme ve iyileştirme yeteneğine dair yüceltilmiş bir fikre sahipti; ayrıca kadim efsanelerde ve ilâhî müdahalede batıl inançtan başka bir şey görmedi. O halde hubris'i nemesis'in izlediği fikri yaşayacak idiyse, sekülerleştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi gerekiyordu. Bu ihtiyaç istenmeyen etkilere neden olan insan eylemleri -özellikle aksi tesirin nihai sonuç olup olmadığı- nosyonunun 18. yüzyılın sonunda tamamlanmasıyla karşılandı. İlâhî Takdir dili Maistre gibi simalar tarafından aşırı bir biçimde kullanılmaya devam edilse de, bu yeni "sosyolojik" sezgi sayesinde artık metafizik argümana başvurmak gerekli değildi.

Bu nedenle aksi tesire sayısız entellektüel başvuru yapılmış ve bu anlayış derin kökleri olan efsanelerle desteklenmiştir. Bunların hiçbiri, amaçlı toplumsal eylemin zaman zaman aksi tesirler yarattığını inkâr etmemiştir. Ancak etkiye kendi gerçek değeriyle pek az ilişkisi olan nedenlerle değinildiği için, bu

---

28 Thomas Hobbes, *Leviathan*, II, böl. 30.

etkinin şıklığına ilişkin iddialara dair bazı kuşkular uyandırmak niyetindeyim. Şimdi aksi tesirin istenmeyen sonuçların ve yan etkilerin kavranabilir tek değişkeni olmadığını önererek daha doğrudan bir tarzda bu kuşkuları güçlendireceğim.

Aslında bu iki terim (istenmeyen sonuçlar ve yan etkiler - ç.n.) bir ölçüde talihsizdirler. Çünkü görüş alanımızın daralmasına katkıda bulunurlar. *Wealth of Nation*'ın Görünmez El'den söz edilen bölümünde Adam Smith, kendi çıkarlarına uygun biçimde davranırken "*kendi niyetiyle hiç ilgisi olmayan* bir sonuca ulaşan" bir kişiden sözeder. Bu bağlamda sözkonusu olan sonuç kuşkusuz iyi bir sonuçtur -toplumun "yıllık ürünü"nde bir artış. Ancak Smithçi anlayış bir kez meşhur olup da "beklenmeyen" ya da "istenmeyen" sonuçlara doğru evrilince, kısa süre içinde "istenmeyen"in kolayca "kaçınılan"a, oradan da "sakıncalı olan"a kayması gibi, tamamen olumsuz bir çağrışım kazandı.* "Yan etki" teriminin öyküsü daha az karmaşıktır. Sadece küçültücü olan anlamını özgün alanı olan tıp ve özellikle eczacılık biliminde *muhafaza etmiştir*. Bir ilacın yan etkisi, belirli bir sağlık sorununun tedavisinde kullanılan ilacın doğrudan etkisine karşı giderilmesi gereken daima zararlı bir şeydir. Böylece her iki terim de (istenmeyen sonuçlar ve yan etkiler) olumsuz ifadeler taşır ya da taşımıştır. Bu olumsuz ifadeler sözkonusu terimleri aksi tesirle eş anlamlı değilse de yakın akraba haline getirir.

Aslında insan eylemlerinin Adam Smith'in işaret ettiğinden başka, zıt olmaktan ziyade *memnunlukla* karşılanan pek çok istenmeyen sonuç ya da yan etkilerinin bulunduğu açıktır. Avrupa ekonomisi ve toplumsal tarih öğrencilerinin aşina

---

(*) Bu anlam kayması Robert Merton'un "*öngörülmeyen* sonuçlar sakıncalı sonuçlarla özdeşlenmemelidir," uyarısına rağmen gerçekleşti. Bkz. Merton'un klasik makalesi, "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action," *American Sociological Review 1* (Aralık 1936): 895. Vurgu orijinalinde.

oldukları bir örnek genel askerlik hizmetinin okur yazarlık konusunda sağladığı olumlu etkidir. Aynı şekilde zorunlu halk eğitimi kurumu pek çok kadının iş bulmasını mümkün kılmıştır - kesinlikle beklenmeyen ve muhtemelen büyük çapta olumlu bir gelişme. Zorunluluk karşısında ele alınması ve "çözümlenmesi" gereken sorunlar oluşturmadıkları için bu tür memnunlukla karşılanan istenmeyen etkiler pek dikkatimizi çekmez.

Bütün olasılıklar dizisini dikkate aldığımızda, ister memnunluk verici ister başka türlü olsun, kıyaslamalı olarak istenmeyen sonuçlardan yoksun olan eylemleri, siyasetleri ya da icatları da dikkate almamız gerekir. Bu durumları bütünüyle ihmal etme eğilimi vardır. Örneğin, işsizlik tazminatları ya da refah ödeneklerinin içerdiği ters dürtüleri vurgulayanlar, aksi tesirin esas olarak işlemesi gereken geniş sosyal yardım alanlarının "arz tepkisi"ne oldukça kapalı olduğundan asla söz etmezler: insanların ikame sosyal güvenlik ya da vergi kolaylıklarına hak kazanmak için birbirlerinin gözünü oyacakları tahmin edilmez. 19. yüzyılın sonuna doğru Avrupa'nın başlıca sanayi ülkelerinde kaza sigortası ilk kez uygulandığında işverenler ve çeşitli "uzmanlar" işçilerin birbirlerini sakatlayacaklarına dair pek çok iddiada bulundular, ancak zamanla bu raporların oldukça abartılı olduğu anlaşıldı.[29]

Daha sonra, "amaçlı toplumsal eylem"in -Robert Merton'ın deyişiyle- belirli bir kuşku payıyla hem olumlu hem de olumsuz istenmeyen etkiler yarattığı durumlar olmuştur. Ancak bu durumlarda, olumsuz yan etkilerin algılanmasını teşvik edici eğilim, alışılmış bir hüküm olarak aksi tesirle birlikte yargıda bir acelecilik oluşturur.

29 Anson Rabinbach, "Knowledge, Fatique, and the Politics of Industrial Accidents," *Social Knowledge and the Origins of Modern Social Policy*, der. Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol.

Birleşik Devletler'de refah devleti politikalarının iddia edilen aksi tesirleri çevresinde yapılan tartışma bu eğilime bir örnek oluşturabilir. İşsizlik sigortası işten çıkarılmış bir işçinin yeni bir iş bulana kadar bekleyebilmesini sağlar. Bazı durumlarda bu bekleme imkânı, işçinin bir süre için yeni bir iş arama zorunluluğunu kaldırdığı için "tembelliğe" yolaçabilir. Ancak işsizlik sigortası aynı zamanda bir işçinin, "şartları ne kadar ağır olursa olsun her işte çalışma"yı kabul etmemesini de sağlar[30] ve bu bir ölçüde memnunluk verici bir gelişmedir. Bu yan etki, yasaları koyanlar ve siyasetleri oluşturanlar tarafından istenmiş bile olabilirdi. Bu durumda sözkonusu kişiler genelde sanılandan daha ileri görüşlü davranmış olurlardı. Aynı şekilde AFDC (Aid to Families with Dependent Children -Çocuklarına Bakmakla Yükümlü Olan Ailelere Yardım) olarak bilinen refah programı uyarınca küçük çocuklu ve çalışmayan annelere sağlanan yardımlar geniş çapta saldırıya uğramıştır, çünkü bunlar sadece parçalanmış ailelere yardım sağlamakla kalmıyor, bazı durumlarda ailenin parçalanmasını da teşvik ediyordu. Burada da varlığı kabul edilen bu yan etkinin daima ters olup olmadığı sorulabilir. 1987'de yapılan bir araştırmada belirtildiği gibi, AFDC'nin sağladığı olanaklar yoksul kadınların kötü muamele gördükleri ya da başka türlü istismar edildikleri evliliklerinden kurtulmalarını sağlar.[31] Bu anlamda, refah yardımı ve bu yardıma çok alçaltıcı biçimde "bağımlılık", baskıcı aile düzenlerinden kaynaklanan başka türlü bir bağımlılık ve incinmeyi etkisiz hale getirebilir.

Son olarak, ikincil ya da yan etkilerin amaçlı bir eylemin istenen etkisinden kesinlikle *uzaklaştığı* durumlara geliyoruz.

---

30 Fred Block ve Frances Fox Piven, "The Contemporary Relief Debate," Fred Block ve diğerleri, *The Mean Season: The Attack on the Welfare State* (New York: Pantheon, 1987), s. 96.

31 *Ibid.*, s. 96-98.

Bu durumlar hiç kuşkusuz sık ve önemlidirler ve bunlarla aksi tesire daha çok yaklaşıyoruz. Ancak burada ortaya çıkan tipik sonuç olumsuz yan etkiden kaynaklanan saldırının olumlu bir sınırda durmasıdır. Birkaç örnek yararlı olacak. Hız sınırları ve kemer takma zorunluluğunun getirilmesi bazı sürücülerin daha az dikkatli olmalarına ve daha saldırgan araba kullanmalarına neden olur. Bu türden "dengeleme davranışı" özellikle yayalar ve bisikletçilerin, aksi halde olmayacak kazalara uğramalarına yolaçabilir. Ancak toplam kaza sayısının, bu uygulamanın getirilmesiyle birlikte azalacağı yerde daha da yükselmesi bir ihtimal olarak görülmez.* Tropik bölgelerde tarımsal çıktıyı arttırmak için tasarlanan sulama projelerinin, yerli nüfusun sıtma ve malarya türünden bir hastalığa daha fazla maruz kalmasından, su iletimi nedeniyle toprak kaybına kadar uzanan pek çok olumsuz yan etkileri vardır. Sudan yararlanma ve sulamaya açılan toprakların dağıtımı nedeniyle toplumsal gerilimin artması ise bilinen bir olaydır. Bu fiziksel hasar, maddî zarar potansiyeli ve toplumsal çatışma, sulamanın sağladığı büyük yararları muhtemelen azaltır, ancak bu projelerin genel olarak iptal edilmesine ya da net bir kayba yol açmaz. Önleyici politikalar geliştirmek suretiyle bu tür zarar verici yan etkilerden bir ölçüde korunmak mümkün olabilir. Ekonomistlerin tartıştıkları son bir örnek, devalüasyondur. Ödemeler dengesini iyileştirmek için düşünülen devalüasyon bu konuda az çok etkili olabilir. Bu etki, deva-

(*) Bu uygulamanın kaza sıklığındaki ters etkisi Sam Peltzman tarafından öne sürüldü, "The Effects of Automobile Safety Regulation," *Journal of Political Economy* 83 (Ağustos 1975): 677-726. Ancak bir sonraki araştırmada bu tez eleştirilmiştir. 1986 tarihli bir Brookings araştırması "dengeleme davranışı"nın gerçek olduğunu kabul ederken şu sonuca vardı: "Yolcu arabalarının günümüzde 20 yıl öncesine kıyasla daha güvenli olduğuna dair pek az kuşku vardır. Bu gelişme daha çok 1966-74 yıllarında, özellikle federal güvenlik yönetmeliğinin yürürlüğe girdiği dönemde gerçekleşti." (Bkz. Rbert W. Crandall, *Regulating the Automobile* (Washington, D.C.: Brooking Institution, 1986).

lüasyonun yarattığı ilk olumlu etkilerin, enflasyona yolaçan etkileri ve diğer bilinen ikincil etkileriyle ne ölçüde etkisiz hale geleceğine bağımlıdır. Ancak kural olarak bu tür etkilerin birinci dereceden etkileri bastırması muhtemel değildir.

Bu tip sonuç hakkında özünde güven uyandıran genel bir anlayış vardır. Bu anlayış, siyaset oluşturmanın hiç olmazsa bir ölçüde tekrarlamalı, tedrici artış gösteren bir faaliyet olmasıdır: bu koşullarda dünkü deneyimler bugünün kararlarıyla sürekli olarak birleştirilir, öyle ki aksi tesir yönündeki eğilimler araştırma ve düzeltme şansı sağlar.

Yaklaşık iki buçuk yüzyıl önce Voltaire, dünyamızın "düşünülebilecek dünyaların en iyisi" olduğu önermesiyle alay etmek için meşhur *Candide*'i yazdı. O zamandan beri bize toplumsal evrende aksi tesirin güçlü ve her yerde varolduğu öğretisi aşılanmıştır. Dünyamızın düşünülebilecek dünyaların en tersi de olmadığını gösterecek bir *Anti-Candide*'in zamanı belki de gelmiştir.

BOŞUNALIK TEZİ

Ters etkiye pek çok yerde başvurulmuştur. Ters etki, yükselen ya da o zamana kadar hâkim olmuş, ama her nasılsa örselenebilir hale gelmiş bir fikirler hareketi ya da bir praxis'e karşı en üst perdeden savaşmaya hazır ateşli militanın mükemmel bir biçimde işine gelir. Aynı zamanda bu, anlık sezişler ve mutlak belirsizlikler arayan kişileri ikna eden belirli bir temel sofistikasyona ve paradoksal bir niteliğe de sahiptir.

"Tepkisellik" cephaneliğindeki ikinci önemli argüman çok farklıdır. Sıcak değil soğuktur ve sofistikasyonu, basit olmaktan ziyade rafinedir. Ters etkiyle paylaştığı özellik karşısındakini silahsızlandıracak kadar basit olmasıdır. Daha önce belirttiğim gibi, aksi tesir tezi, "toplumu belirli bir yönde itme girişimi, toplumun hareket etmesiyle, ama ters yöne hareket etmesiyle sonuçlanacaktır," iddiasındadır. Oysa şimdi ele alınacak argüman, buna hiç benzemeyen bir biçimde, değiştirme girişiminin beyhude olduğunu, toplumun "derin" yapıları bütünüyle dokunulmamış durumda kalırken, iddia edilen değişimin genellikle yüzeysel, yapay, makyaj niteliğinde, dolayısıyla hayalî olduğunu, geçmişte de böyle olduğunu ve

gelecekte de böyle olacağını, söyler. Buna, boşunalık tezi, diyorum.

Bu argümanın, klasik veciz ifadesini, *plus ça change, plus c'est la même chose* (ne kadar değiştikçe o kadar değişmeden kalır -ç.n.) deyişini, bir devrimin ertesinde kazanmış olması anlamlıdır. Fransız gazeteci Alphonse Karr (1808-1890) Ocak 1849'da, "bunca ayaklanma ve değişimden sonra bu basit gerçeği kaydetmenin zamanı gelmiştir," diyerek bu ifadeyi kullandı.[1] Burada bir "hareket yasası" yerine bir "hareketsizlik yasası" ile karşı karşıyayız. Bunu bir değişimden kaçınma stratejisine dönüştürmek, Giuseppe di Lampedusa'nın *The Leopard* başlıklı romanında (1959) yeralan ve çok iyi bilinen şu paradoksa varır: "Her şeyin olduğu gibi kalmasını istiyorsak, her şeyin değişmesi gerekir."[2] Gerek tutucular, gerekse daha çok devrimciler Sicilya toplumundan kaynaklanan bu aforizmayı, özellikle Latin Amerika'da reformun başarısızlığını ya da yararsızlığını iddia eden çalışmalarda büyük bir hevesle leitmotif ya da veciz olarak benimsediler. Ancak gerçek bir değişim sağlamada başarısızlığa mahkûm olan sadece reform değildir: hemen yukarda belirtildiği gibi devrimci ayaklanma da benzer biçimde boşa çıkabilir. II. Dünya Savaşı'nın ertesinde komünist rejimin yerleştiği Doğu Avrupa'dan çıkan ve çok bilinen (ve en iyi) şakalardan biri de bu durumu canlandırır: "Kapitalizm ile sosyalizm arasında ne fark var?" Cevap: "Kapitalizmde insan insanı sömürür; sosyalizmde bunun tam tersi olur." Bu söz, mülkiyet ilişkilerindeki topyekûn dönüşüme rağmen temelde hiçbir şeyin değişmediğini etkileyici bir biçimde ortaya koyuyordu.

Nihayet, Lewis Caroll'un *Alice in Wonderland*'daki (Alice Harikalar Diyarında) özlü deyişi, "Ne kadar koşarsan koş, aynı

---

1 Alphonse Karr, *Les guêpes* yeni bas. (Paris: Calmann Lévy, 1891), c. 6, s. 305.

2 Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo* (Milano: Feltrinelli, 1959), s.42.

yerde kalırsın," boşunalık tezinin bir başka yüzeyini, onu daha dinamik bir ortama yerleştirerek, ifade eder.

Bütün bu ateşli ifadeler statükonun dayanıklılığını vurgular ve belki de kutlarken değişim çabaları ve olanaklarıyla alay eder ya da bunları reddeder. Nükte ve alay repertuarında bunun zıddını oluşturan fenomene, yani, kadim toplumsal yapıların, kurumların ya da yerleşik düşüncelerin bazen yokoluşuna ve bunların değişim güçlerine karşı zaman zaman komik olan direnme yeteneksizliklerine dair, hiçbir şey görülmez. Bu asimetri ilerlemeye inananların ciddi ve mizah duygusundan yoksun oldukları iddiasına karşı tutuculuğun çağrıştırdığı vurdumduymazlık hakkında bize bazı şeyler söyler. Böylece vecizelerin tutucu eğilimleri, "tepki" ve "tepkisellik" konusunda küçültücü eğilimler taşıyan dilin zıt eğilimlerini dengelemeye yarar.

Belirli bir toplumsal değişim hareketinin aynı anda hem aksi tesir tezine uygun olarak kesin bir biçimde sonuçsuz kalacağını ve boşunalık tezine uygun olarak hiç bir etki yaratmayacağını öne sürmek de kuşkusuz zordur. Bu nedenle bu iki argüman -her zaman olmasa da- genellikle farklı eleştirmenler tarafından öne sürülür.

Boşunalık tezinin öne sürdüğü iddiaların ters etkininkilerden daha ılımlı olduğu görülür, ancak bunlar "değişim ajanları"na karşı daha *aşağılayıcıdırlar*. Toplumsal dünya insanların değişim eylemlerine yanlış yönde olsa bile tepki gösterdiği sürece onu bir biçimde doğruya yöneltme umutları yaşamaya devam eder. Ancak böyle bir eylemin "bir çentik açma"da bile yeteneksiz olduğunun kanıtlanması ya da keşfedilmesi, küçük düşmüş ve morali bozulmuş değişim savunucularının kendi davranışlarının anlamı ve gerçek motifi hakkında kuşkuya kapılmalarına yolaçar.*

(*) Aksi tesir ve boşunalık argümanları bu bölümün ilerisinde daha geniş kapsamda kıyaslanıyor.

Fransız Devrimi'nin biçimlendirdiği değişimin kapsamının sorgulanması: Tocqueville

Aksi tesir ve boşunalık tezleri, yorumladıkları toplumsal değişimler ya da hareketlerle ilişkileri bakımından ele alındığından bunların genellikle daha sonra oluşturuldukları görülür. Aksi tesir argümanı bu değişimler meydana geldikten hemen sonra oluşturulabilir. Ancak kalıcı ya da uzun süreli toplumsal ya da siyasal altüst oluş karşısında bu etki, genellikle birisi bu olayları yaşayanların bunları temel bir değişim olarak yorumlamakta çok geç kaldıklarını gösteren bir yorumla ortaya çıkana kadar, yaşanan olaylardan uzak kalır.

Fransız Devrimi bu noktayı özellikle çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer. Bu olayın gerek Fransa'daki gerekse başka yerlerdeki çağdaşları bunu kesinlikle tufan niteliğinde bir olay olarak yaşadılar. Burke'ün erken bir tarihte *Reflections*'da kullandığı şu ifade buna tanıklık eder: "Bütün koşulların biraraya geldiği Fransız Devrimi dünyada şimdiye kadar olanların en şaşırtıcısıdır."[3] Dolayısıyla Devrim'in modern Fransa'nın biçimlenmesinde her bakımdan oynadığı anahtar rolün sorgulanmasının devrimci kuşağın geçip gitmesini beklemek zorunda kalması şaşırtıcı değildir. Bu sorgulama 1856'da, Tocqueville *L'Ancien Régime et la Révolution* başlıklı tezinde Devrim'in Ancien Régime'den genelde sanıldığı kadar büyük bir kopuşu temsil etmediğini ortaya koyduğu zaman başladı. Tocqueville etkili bir arşiv çalışmasından hareketle Devrim'in idarî merkezîleştirmeden mülk sahibinin işlettiği küçük ölçekli çiftçiliğin yaygınlaştırılmasına kadar çok fazla övülen bir çok "kazanım"ının Devrim'in patlak vermesinden önce de yerli yerinde olduğunu kanıtladı. Meşhur "İnsan ve Yurttaş Hakları"

---

3 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Conor Cruise O'Brien (Middlesex: Penguin Classics, 1986) s. 92.

bile, göstermeye çalıştığı gibi, Ağustos 1789'da vakarla "ilan edilmesi"nden çok önce, Ancien Régime tarafından kısmen kurumlaştırılmıştı.

Kitabın üçüncü bölümünde yer alan sezgi dolu pek çok gözlemden ziyade, kirli çamaşırları ortaya çıkaran ikinci bölümündeki tez esas özgün katkı olarak geniş çapta yayımlandı. Zira o sırada Fransa bir başka kanlı devrimin ardından yeniden bir Napoléon'a (III. Napoléon) teslim olmuşken, bütün bu olaylara doğrudan ya da yakından çağdaş olan kişilerin, Devrim'den kaçınılabilir miydi? Devrim iyi mi yoksa kötü bir şey miydi? gibi sorulara cevaptan aciz acemi sorgulamaları daima pek çok tartışmaya konu olmuş ve şimdi yeniden güncellik kazanmıştı. Bu koşullarda Tocqueville'in Ancient Régime ile devrim sonrası Fransa arasında pek çok alanda görülen süreklilik hakkındaki bulguları belirgin siyasal sonuçlar doğurdu. Bu sonuçlar kitap hakkında iki önemli incelemenin yayımlanmasından sonra ortaya çıktı. İncelemelerden biri, önemli bir liberal yazar ve politikacı olan Charles de Rémusat, diğeri, tarihçi, Tocqueville'in yakın arkadaşı ve Fransız Akademisi üyesi Jean Jacques Ampère tarafından yazıldı. Rémusat meseleyi incelikle ortaya koyar:

> Olağanüstü olaylardan çok gün gün yaşanan gerçeklikle ve siyasal haklardan çok insan haklarıyla... ilgilenen [Tocqueville] coşkuya kapılmadan ve neredeyse kendine bile itiraf etmeden Ancien Régime'e belirli bir itibar iadesini üstlenir.[4]

---

4 Charles de Rémusat, "'L'Ancien Régime et la Révolution' par Alexis de Tocqueville," *Revue des deux mondes* 4 (1856): 656.

Bu nokta Ampère'de daha açık ifade edilir:

> M. de Tocqueville'in kitabında, Devrim'in "kazanımları" olarak bildiğimiz ya da öyle olduğu söylenen hemen her şeyin Ancien Régime'de de varolduğunu görünce hayretler içinde kalırız: idarî merkezîleştirme, idarî vesayet, idarî alışkanlıklar, memurlara verilen garantiler... toprağın aşırı bölünmesi, bunların hepsi 1789'dan öncedir... Bunları okuyunca insan devrimin neyi değiştirdiğini ve neden yapıldığını merak ediyor.[5]

İkinci alıntı, diğer pek çok (daha büyük) başarılarına ek olarak Tocqueville'in özellikle boşunalık tezinin yaratıcısı olarak düşünülebileceğini ortaya koyar. Burada "boşunalık" özel bir "ilerici" biçim alır. Tocqueville, 18. yüzyılın sonunda Fransa'da bir çok temel toplumsal değişimin gerçekleştirildiğini inkâr etmedi; daha ziyade, bu değişimlerin gerçekleştiğini kabul ederken, bunların büyük çapta Devrim'den önce gerçekleştiğini öne sürdü. Devrim'in neden olduğu muazzam acılar düşünülürse, böyle bir konum, devrim öncesi düşünce için, bir Burke, bir Maistre ya da bir Bonald'ın doğrudan saldırılarından daha sarsıcı ve aşağılayıcı idi. Bu yazarlar en azından kötü ve felaketli olsa da ileriye yönelik büyük ölçekli değişimleri ve uygulamaları gerçekleştirdiği için Devrim'e hak veriyorlardı. Tocqueville'in analiziyle birlikte Devrim'in muazzam mücadeleleri ve büyük altüst oluşları, geriye doğru bakıldığında, bunca yaygaraya ne gerek vardı, dedirtecek ölçüde ve garip bir biçimde sönük, hattâ şaşırtıcı ve biraz da gülünç hale geldi.

---

5 J. J. Ampère, *Mélanges d'histoire littéraire* (Paris, 1877) c. 2, s. 320-323. Buraya alınan bölüm 1856 tarihli gözden geçirilmiş metinden aktarıldı. Gene bkz. Richard Herr, *Tocqueville and the Old Regime* (Princeton: Princeton University Press, 1962), s. 108-109.

Historiografi geleneğinin Devrim imgesine nasıl topyekûn bir kopuş olarak sarıldığına (Devrim imgesinin kendisinde de bu vardı) dikkati çeken François Furet meseleyi keskin bir biçimde ortaya koyar: "Tarihçi ile Devrim'in birbirini yansıttığı bu ayna oyununa... Tocqueville en derin düzeyde kuşku getirdi: ya bu kopuş söyleminde değişim *yanılsamasından* başka bir şey yok idiyse?"[6]

Tocqueville, biçimlendirdiği soruna bir çok zekice çözüm önerdi. Kitabının üçüncü bölümünde yeralan ve çok bilinen görüş buna bir örnektir. Burada Tocqueville devrimlerin en çok değişim ve reformun güçlü bir biçimde gerçekleştirilmekte olduğu yerde patlak verdiğini öne sürer. Bunlar modern okur için kitabın en ilginç bölümleridir; ancak bunlar o dönem için belki de paradoksa bütünüyle tatmin edici bir açıklama olarak kabul edilemeyecek kadar inceydiler.

Yukardaki gözlemler bir başka, daha küçük sorunun çözülmesine yardımcı olabilir: ilk yayımlandığında kitabın kazandığı başarıya rağmen, Tocqueville'in Fransız Devrimi historiografisine yaptığı önemli katkı, Fransa'da neden böylesine genel biçimde ihmal edilmiştir? Aslında bu kitaba Fransız tarihçileri, özellikle de Furet ancak yakın zamanlarda büyük ilgi göstermişlerdir. Bu garip ihmalkârlığın sebebi sadece Tocqueville'in Fransa'da, Devrim'e ve Sol'a sempati duyan bir çevre tarafından uzun süre tutucu ya da gerici olarak algılanması olamaz. Taine'in Devrim'e karşı tavrı Tocqueville'inkinden çok daha düşmancaydı, ancak *Origines de la France Contemporaine* (Çağdaş Fransa'nın Kaynakları) başlıklı kitabı, Alphonse Aulard ve bu konuyla uğraşan başkaları tarafından çok ciddiye alındı. Belki de bundan Tocqueville'in boşunalık tezini benimsemesi sorumluydu: daha sonraki tarihçiler

---

6 François Furet, *Penser la Révolution Française* (Paris: Gallimard, 1978), s. 31. Vurgular eklendi.

Fransız Devrimi'nin asli karakteri -hayatlarını bunun araştırılmasına adamışlardı- hakkında kuşkulara yolaçtığı için onu asla bağışlamadılar.

Tocqueville'in boşunalık tezine yaptığı katkı daha da karmaşık bir biçim alır. Bu biçim, eklemeliyim ki, bu bölümün sonunda teze yöneltilen eleştirilerden genellikle bağışıktır. Daha basit bir formüllendirme *L'Ancien Régime et la Révolution*'da bulunmaktadır. Kitabın sonuna doğru Tocqueville 1789'dan beri Fransa'da özgür kurumların yenilenmesi için yapılan çeşitli girişimlerden söz eder (muhtemelen 1830 ve 1848 Devrimleri'ni kasdetmektedir) ve bu girişimlerin neden başarısız olduklarını çarpıcı bir biçimde açıklar: "O zamandan [Devrim'den] beri ne zaman mutlak iktidarı devirmek istediysek, sadece Özgürlük'ün başını bir kölenin gövdesine yerleştirmeyi başardık."[7] Bu sözler, yapılan değişimlerin "sadece makyaj niteliğinde" olduğunu ve öze dokunamadığını söylemeye varır. Tocqueville burada açıkça ortaya konulan boşunalık tezini uzun uzadıya işlemez. Ancak şimdiden sonra bununla pek çok kez karşılaşılacaktır.

Genel oy hakkından kaynaklandığı düşünülen değişimin sorgulanması: Mosca ve Pareto

Fransız Devrimi böylesine muhteşem bir olay olduğu için, Tocqueville'in üstlenebildiği türden havasını söndüren ya da kirli çamaşırları ortaya çıkaran bir faaliyetten önce kopan toz bulutunun dağılması gerekiyordu. Oy hakkının yaygınlaşmasına ve sonuç olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında siyasete kitlesel katılıma tepki olarak boşunalık tezinin,bir sonraki ortaya çıkışında ise durum tamamen farklıdır. Genel oy hakkının bu yaygınlaşması çeşitli Avrupa ülkeleri arasında

---

7 Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, 4. bas. (Paris, 1860), s. 333.

azar azar, eşitsiz ve çok daha gösterişsiz bir biçimde gerçekleşti ve 1832 tarihli Britanya Reform Kanunu başlangıç noktası olarak alınırsa neredeyse bir yüzyıl sürdü. Çağdaş gözlemcilerin oldukça erkenden sürecin kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirdikleri genel oy hakkına doğru yürüyüşte belirgin bir durma noktası yoktu. Bu koşullarda eğilim rotasına oturmadan çok önce eleştiriye maruz kaldı ve bütün bir kötüleyiciler ekibi öne çıktı. Bazısı, örneğin bir analizciler yığını ve özellikle Le Bon felaketi tam olarak gördüler; ötekiler, "yatıştırıcılar" daha buruk bir tarzda boşunalık tezini tercih ettiler: genel oy hakkından kaynaklanacağı düşünülen derin ve hayırlı değişimler hakkında naif ilerlemecilerin besledikleri sınırsız hayalleri teşhir ve bunlarla alay ettiler ve tam aksine genel oy hakkının, bir değişiklik söz konusu olsa bile, pek az şeyi değiştireceğini iddia ettiler.

Tocqueville'in Fransız Devrimi hakkındaki tezi gibi, bunun da savunulması zor bir tutum olduğu görülür. Genel oy hakkının hâlâ derin bir biçimde hiyerarşik olan toplumlarda yürürlüğe konulması nasıl olur da önemli sonuçlar doğurmazdı? Bu ancak reformcuların, temel toplumsal düzenlemelerin önerilen siyasal değişime yolaçmamasını sağlayan bir "yasa" ya da "bilimsel olgu"dan habersiz oldukları öne sürülerek yapılabilirdi. Farklı biçimleri Gaetano Mosca (1858-1941) ve Vilfredo Pareto (1848-1923) tarafından öne sürülen meşhur düstur buydu. Buna göre bir toplum "yüzeydeki" siyasal örgütlenmesine bakılmaksızın daima yönetenler ve yönetilenler arasında (Mosca) ya da seçkiler ile seçkin olmayanlar arasında (Pareto) bölünmüştür. Bu önerme oy hakkıyla gerçek "siyasal yurttaşlık"a yönelmenin boşunalığını göstermek için biçilmiş kaftan gibiydi.

Farklı öncüllerden hareket eden Mosca ve Pareto 19. yüzyılın sonuna doğru az çok birbirinden bağımsız olarak aynı sonuca vardılar. Mosca örneğinde, gençliğinde Sicilya'da doğrudan

edindiği anlamlı "veriler", oy kullanma hakkının genişletilmesinin adanın yerleşik toprak soyluları ve diğer güçlü mülk sahipleri tarafından zararsız ve anlamsız hale getirileceğini ona neredeyse elle tutulur biçimde göstermiş olabilir. Belki de hiçbir dayanağı olmadığı bir ortama teklif edilmiş bir reformun saçma görülmesi idi ki bu Mosca'ya temel nokta olarak yolgösterici olmuştur. O, bu temel görüşünü ilk kez 26 yaşındayken yazdığı, yeniden yazıp genişlettiği *Teorica dei Governi e Governo Parlamentare*'de (Hükümet Teorisi ve Parlamenter Hükümet) öne sürdü ve uzun hayatının kalanında bazen yumuşattı. Bu temel görüş, bütün örgütlü toplumların hiç siyasal gücü olmayan geniş bir çoğunluk ile güçlü mülk sahiplerinden -günümüz İtalyası'nda hâlâ Mosca'nın verdiği anlamda kullanılan bir terimle "siyasal sınıf"- oluşan küçük bir azınlıktan ibaret olduğuna dair, basit ve neredeyse herkesin bildiği bir gözlemden oluşuyordu. Bu anlayış -Mosca'nın İngilizce'deki editörünün onun meşhur çalışmasının giriş bölümünde yazdığı gibi "insanlık tarihinin sırlarını açan bu altın anahtar"- ondan sonra doktrinel ve polemiksel olarak pek çok kez kullanıldı.[8]

Her şeyden önce Mosca, Aristo'dan Machiavelli ve Montesquieu'ye kadar başlıca siyaset felsefecilerinin, monarşiler ile cumhuriyetler ya da aristokrasiler ile demokrasiler gibi farklı hükümet biçimleri arasındaki o eski ayrımları yaparlarken siyasal rejimlerin sadece görünüşteki nitelikleri üzerinde odaklandıklarını iddia etti. Bütün bu biçimlerin daha temel olan yönetenler ve yönetilenler dikotomisine tâbi oldukları görülüyordu. Sonunda doğru bir siyaset bilimi oluşturmak için, "siyasal sınıf"ın kendisini nasıl oluşturduğunu, kendisini iktidarda nasıl muhafaza ettiğini ve Mosca'nın "siyasal for-

8 Gaetona Mosca, The Ruling Class (*Elementi di scienza politica*), Arthur Livingston (New York: McGraw-Hill, 1939).

müller" dediği, "İlâhi İrade"," Halkın İradesi" gibi ideolojiler ve bunlara uygun aşikâr manevralar aracılığıyla kendisini nasıl meşru hale getirdiğini, anlamak gerekiyordu.

Mosca ünlü seleflerini teşhir ederken kendi çağdaşlarını ve onların toplumun iyileştirilmesi için yaptıkları çeşitli önerileri ayrı tutan bir yol izledi. Onun yeni kavramsal aracının gücü sosyalizm tartışması tarafından dikkate değer biçimde tanımlanmıştır. Bu tartışmaya görünüşte mütevazi olan, "Komünist ve kollektivist toplumların memurlar tarafından yönetildikleri her türlü kuşkunun ötesindedir," cümlesiyle başlar. Mosca'nın alaycı bir tavırla belirttiği gibi, önerilen toplumsal düzenlemelerin doğru değerlendirilmesi bakımından belirleyici olan bu "ayrıntı" sosyalistlerce bilerek unutulmuştur: bağımsız ekonomik ve siyasal meslekî faaliyetlerin yasaklanmasıyla birlikte, bu güçlü memurların yönetimi, "tek, ezici, her şeyi kuşatan, insan zihnini bütünüyle kaplayan (bir) tiranlık(ın) her şeye hâkim" olacağı bir durumla sonuçlanır.[9]

Mosca esas olarak kendi ülkesiyle ve bu ülkenin siyasal umutlarıyla ilgilenmektedir. Risorgimento'nun (19. yüzyılda İtalya'yı birleştirmeyi amaçlayan akım -ç.n.) İtalyan entellektüel ve meslekî sınıfları, yeni birleştirilen ulusun içinde, özellikle de Güney'de beliriveren klientalist siyasetler karşısında büyük düş kırıklığına uğradılar. Benimsediği yeni anlayışla silahlanan ve bu bölgeye (Güney İtalya -ç.n.) özel ilgi duyan Mosca ilk ve son kez İtalya'daki -gene kusurlu olan- demokratik kurumların taklitten başka bir şey olmadığını göstermeye girişti. İşte açıklaması:

> "Temsil eden kişinin oy veren çoğunluk tarafından seçildiğine dair hukuksal anlayış hükümet biçimimizin

9 *Ibid.*, s. 284-285.

temelini oluşturur. Çoğu kişi körce bunun gerçekliğine inanır. Ancak olgular tamamen farklı bir durumu ortaya koyar. Ve bu olgular herkes için ortadadır. Seçimlere katılan her kim olursa olsun gayet iyi (*benissimo*) bilir ki, *temsil eden kişi oy verenler tarafından seçilmez, bir kural olarak, kendisini onlara seçtirir.* Ya da kulağa pek hoş gelmese de şunu söyleyeceğiz: onu dostları seçtirir. Her durumda, bir aday daima, kendi iradesini örgütsüz çoğunluğa önüne geçilmez ve kaçınılmaz bir biçimde dayatan, belirli bir amaç için bir araya gelmiş olan bir grup insanla, örgütlü bir azınlıkla çalışır."[10]

Boşunalık tezi bundan daha açık biçimde ifade edilemezdi. Oy kullanma toplumdaki mevcut iktidar yapısında herhangi bir değişikliğe yolaçamaz. "Görecek gözleri olanlar" -Mosca'nın favori ifadelerinden biri- şunu anlamalıdırlar ki, "bir siyasal sistemin hukuksal ve rasyonel temelinin halk kitlelerinin temsilini sağladığı (görüşü) bir *yalandır.*"[11]

Mosca'nın oluşum halindeki demokratik kurumlar karşısında aldığı tavır çağdaşı Gustave Le Bon'unkinden dikkat çekici biçimde farklıdır. Mosca bu kurumları güçsüz, uygulamada yararsız ve iki yüzlü bulur: bunlara ve bunları savunanlara yönelik tavrı alaycı ve aşağılayıcıdır. Le Bon ise tam aksine, oy hakkının ve demokratik kurumların yükselmesini meşum ve tehlikeli olarak görür, çünkü bunlar akıldışı olan ve demagoglara av olma eğilimi taşıyan kalabalığın gücünü pekiştireceklerdir. Mosca ise oy kullanma hakkıyla, değişim

---

10 Gaetano Mosca, "Teorica dei governei e governo parlamentare," *Scritti Politici* içinde, der. Giorgia Sola (Torino: U. T. E. T., 1982), c. 1, s. 476; James H. Meisel'in *The Myth of the Ruling Class*'ından uyarlanmış çeviri (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1958), s. 106. Vurgular orijinalinde.

11 Mosca, *Teorica*, s. 4788. Vurgular orijinalinde.

sağlama bakımından yetersiz olduğu, halkın sesini daha çok duyurmasını sağlamada başarısızlığa mahkûm olduğu için alay eder. Le Bon ise oy kullanma hakkını, devletin korunacağını vaad ettiği muhtemel felaketleri başına getireceği için eleştirir.

Ancak bu iki tez birbirinden tamamen ayrı değildir. Oy hakkının, bu hakkın naif savunucularının hesapladıkları ya da umdukları olumlu değişiklikleri üretemeyeceğini öne sürdükten sonra Mosca, bu hakkın her şeyi neden daha kötü hale getirebileceğine dair çeşitli nedenler göstermeye çalıştı -başka deyişle, boşunalık tezinden aksi tesir tezine kaydı. "Siyasal sınıf" tarafından yapılan seçim dalavereleri gibi kötü uygulamalar, adayların kamu görevi için taşımaları gereken niteliği zayıflatacak ve böylelikle daha yüksek zekâlı yurttaşların kamu meselelerine ilgisiz kalmalarına yol açacaktı.[12] I. Dünya Savaşı'ndan önceki on yıl içinde yazdığı bir çok gazete makalesinde Mosca oy kullanma hakkını kullanma koşulu olarak okur yazarlık sınavının taktik nedenlerle iptal edilmesine de karşı çıktı. Güneydeki topraksız tarım emekçileri arasında okur yazar olmayan pek çok kişi vardı ve bunların oy kullanması sadece büyük toprak sahiplerinin gücünü arttıracaktı.[13] Mosca'nın seçimlere, oylamaya ve oy hakkına karşı burada ilk ve son kez şiddetli bir hoşnutsuzluğa kapıldığı ve bu duyguyu açığa vurmak ya da kendi görüşünü kanıtlamak için mümkün olan her türlü argümanı kullandığı görülür.

Pareto'nun seçkinlerin hâkimiyeti teorisi, tarihin bir sabitesi olarak, gerek analiz gerekse analizin ortaya konulmasındaki polemik kullanımları bakımından Mosca'nın teorisine yakındır.

12 Richard Bellamy, *Modern Italian Social Theory* (Stanford: Stanford University Press, 1987), s. 40-41.

13 Gaetano Mosca, *Il tramonto dello stato liberale*, der. Antonio Lombardi (Catania: Bonanno, 1971), s. 82-88, 123-141.

Teori, *Cours d'Economie Politique*'de (Ekonomi Politik Dersleri) (1896-97) tam olarak ifade edilir; çok daha sonra *Traité de Sociologie Générale* (Genel Sosyoloji Kitabı) (1915) mevcut teoriye esas olarak seçkinlerin dolaşımı teorisini ekler. Pareto'nun Cours'da kullandığı dil ilk anda garip bir biçimde *Komünist Manifesto*'yu andıran -belki bilinçli olarak düşünülmüş- bir ses verir: "Belirli kişilerin başkalarının ürettiği servete el koymak için verdikleri mücadele bütün insanlık tarihine hâkim olan büyük gerçektir."[14] Ancak aynı paragrafta Pareto, "sömürü" ya da "artık" kavramlarını değil de "yağmacılık" terimini kullanarak kendisini Marksizm'den ayırır ve bu yağmacılığın hâkim sınıfın, yağmacılık makinesi diye adlandırdığı devletin denetimini ele geçirmesinden kaynaklandığını açıkça ortaya koyar. Önemli olan ve hemen bunu izleyen Mosca benzeri sonuç şudur: "Hâkim sınıfın bir oligarşi, bir plütokrasi ya da bir demokrasi olması pek fark etmez."[15]

Pareto'nun hemen sonra ortaya koyduğu görüş, halk kitleleri için bir demokrasinin herhangi bir başka rejim kadar "yağmacı" olabileceğidir. Muhtemelen Birleşik Devletler'in siyasal sistemi hakkında Rus siyaset bilimcisi Moisei Ostrogorski'nin yazdığı ve 1880'lerin sonunda (Fransa'da) yayımlanan[16] makaleler

---

14 Vilfredo Pareto, *Cours d'économie politique*, der. G. H. Bousquet ve Giovanni Busino (Cenevre: Droz, 1964), pr. 1054.

15 *Ibid.*, pr. 1055.

16 Moisei Ostrogorski yolaçıcı iki ciltlik çalışması, *La démocratie et les partis politiques*'i 1903'de yayımladı (Paris: Calmann-Lévy). Amerikan siyasal sistemi üzerine bulguları 1888-1889 gibi erken bir tarihte *Annales des sciences politiques*'de yayımlanmıştır ve bu durumda *Cours*'u yazdığı sırada Pareto'nun dikkatini çekmiş olması muhtemeldir. Ostrogorski'nin çalışmasının çağdaş toplumsal bilimciler üzerinde yarattığı etkiyi izlerken Seymour Martin Lipset yayın tarihinin yanlışlıkla "1890'ların başı" olarak belirtildiğini gösterir. Bkz. Lipset'in çok öğretici olan bir başka makalesi, "Moisei Ostrogorski and the Analytical Approach to the Comparative Study of Political Parties," Lipset, *Revolution and Counterrevolution* içinde (New York: Basic Books, 1968), s. 366.

temelinde New York kenti örneğini veren Pareto, hâkim ya da "yağmacı" sınıfın tertiplenme yönteminin bizzat yağmacılık olgusu ya da yağmacılığın derecesiyle hiçbir ilişkisinin olmadığını kaydeder. Böylece seçkinlerin kalıtım ya da tayinle değil de daha ziyade demokratik seçimlerle biraraya gelmelerinin kitlenin yağmalanma şansını daha da arttırabileceğini ima eder.[17]

Bu durumda evrensel oy hakkının ya da demokratik seçimlerin ortaya çıkışı, Pareto'ya göre gerçek bir toplumsal ya da siyasal değişim sağlayamazdı. Bu tutumun Pareto'nun gelir dağılımı konusunda yaptığı çalışmaya dikkat çekici bir biçimde uygun düştüğü muhtemelen yeterince belirtilmemiştir. Bu çalışma ilk kez 1896'da gerek ayrı olarak gerekse *Cours* içinde yayımlandığında Pareto ekonomistler arasında ün kazandı.[18] 1893'de Lausanne Üniversitesi'nde kürsü sahibi olduktan hemen sonra Pareto, farklı dönemlerde çeşitli ülkelerdeki kişi başına gelir dağılımı sıklığını gösteren verileri biraraya topladı ve bütün bu dağılımların, verili bir düzeyin üzerinde geliri olan kişi sayısının bu gelirle olan ilişkisini gösteren basit bir matematiksel ifadeyi yakından izlediğini kanıtladı. Ayrıca, bu durumu ifade eden başlıca parametre (Pareto alfası) toplanmış olan bütün dağılımlar için çok benzer sayısal değerleri ortaya koydu. Bu sonuçlar, gerek Pareto'nun gerekse çağdaşlarının onun doğal bir yasa keşfettiği sonucuna varmalarını sağladı -Pareto şöyle yazar: "Burada doğal bir yasanın varlığına tanık oluyoruz"[19]- ve onun bulguları Pareto yasaları olarak kabul edildi. Yetkin ve çağdaş bir ekonomi ansiklopedisi olan,

17 Pareto, *Cours*, pr. 1056.

18 Vilfredo Pareto, "La courbe de la répartition de la richesse" (1896); yeniden bas., Pareto, *Ecrits sur la courbe de la répartition de la richesse*, Giovanni Busino (Cenevre: Droz, 1965), s. 1-15; *Cours*, pr. 950-968.

19 Pareto, *La courbe*, s. 3.

Palgrave's Dictionary of Political Economy[20] Pareto'nun bulguları hakkında bilimsel tartışmalara katılan tanınmış Cambridge ekonomisti F. Y. Edgeworth tarafından bu başlık altında yazılan bir maddeye yer verdi.

Pareto'nun başarısı hemen taklit edildi. Gerek Mosca'dan gerekse Pareto'dan önemli ölçüde etkilenen sosyolog Roberto Michels, önemli kitabı *Political Parties*'de (Siyasal Partiler)[21] Oligarşi'nin Demir Yasası'nı açıkladı. Bu yasaya göre, siyasal partiler, sendikalar ve öteki kitle örgütleri, demokratik denetim ya da katılım girişimlerini boşa çıkaran, genellikle kendi çıkarlarına hizmet eden ve kendi varlıklarını sürdüren olgarşiler tarafından değişik derecelerde yönetilmektedirler.

Pareto'nun gelir dağılımına dair istatistiksel bulgularını doğal bir yasa statüsüne yükseltmesi önemli siyasal sonuçlara yolaçtı. Artık kamulaştırma, vergilendirme ya da sosyal refah yasaları olsa da olmasa da ekonominin gelir dağılımı gibi temel ve değişmez bir özelliğini değiştirme girişiminin (en iyi durumda), tıpkı müdahale edilemez Arz ve Talep Yasası'nda olduğu gibi, yararsız olacağı iddia edilebiliyordu. Daha yoksul sınıfların ekonomik durumlarını iyileştirmenin yegâne yolu toplam serveti arttırmaktı.[22]

Yeni yasanın polemik düzeyinde kullanılması, muhtemelen, o sırada pek çok ülkede yüksek seçim şansına sahip olan sosyalistlere ters düşüyordu. Pareto'nun toplu eserlerinin editörünün yorumladığı gibi:

---

20 *Palgrave's Dictionary of Political Economy* (Londra: Macmillan, 1926).

21 Almanca'da ilk kez *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* (Leipzig: Klinkhardt, 1911) başlığıyla yayımlandı; Seymour Martin Lipset'in girişiyle İngilizce'ye çevrildi: Robert Michels, *Political Parties* (New York: Free Press, 1962).

22 Pareto, *Cours*, pr. 965.

> Pareto'nun sosyalizme duyduğu nefret ona olağanüstü bir şevk verdi: gelir dağılımının temel güçler tarafından belirlendiği şeklindeki, kanıtlarla yapılan açıklamaya nasıl da mükemmel bir meydan okuyuş...! Bu girişimin başarıyla taçlanması halinde, sosyalizmin savunduğu çözümler bütünüyle ütópya olarak sınıflandırılacaktır.[23]

Pareto'nun gelir dağılımı üzerine bulguları, aynı zamanda, genel oy hakkını temel alan reformist bir siyasetin gelir farklılıklarını azaltma gibi çok daha mütevazi hedeflere ulaşabileceği konusunda büyük bir kuşkuya yolaçtı. Bu anlamda Pareto'nun gelir dağılımı yasası, devletin bir sürekli "yağmacılık makinesi" olduğuna dair görüşleriyle aynı sonuçları verdi: ister siyasal ister ekonomik alanda olsun demokratik istekler eşyanın tabiatına aykırı oldukları için boşunalığa mahkûmdurlar. Polemiksel olarak vurgulanan, doğanın değişmez olarak verdiği şeyi değiştirmek isteyenlerin naifliğidir. Ama gene, Mosca'nın analizinde olduğu gibi, argüman bir aksi tesir hamlesiyle zenginleştirilmiştir. Mevcut düzene karşı çıkmak sadece boşuna değildir; çünkü Pareto'nun genel okur kitlesi için yazdığı bir makalede dediği gibi, "devlet sosyalizminin bu [gelir] dağılımı[nı] değiştirmek için gösterdiği çabaların ilk etkisi servetin yıkımıdır. Dolayısıyla bunlar tam tersi sonuç verir: yoksulların durumunu iyileştirecek yerde daha da kötüleştirir."[24]

Görünüşe bakılırsa boşunalık tezini ortaya atanlar argümanlarından pek hoşnut değildirler, ancak şu da apaçık ortaya çıkmıştır: mümkün olduğu her defasında, konuyu takviye

---

23 Pareto, *Ecrits sur la courbe.*

24 *Ibid.*, s. 17.

etmek, süslemek ve tartışmayı kesmek için aksi tesire bel bağlarlar. Toplumsal hareketsizliğin büyük stratejisti Lampedusa bile romanının sonuna doğru hareketsizliğin ardından gerilemenin geleceği kehanetinde bulunur. "Sonrası farklı ama daha kötü olacaktır. Bizler Leoparlar, Aslanlar idik: bizim yerimizi küçük çakallar, sırtlanlar alacaktır."[25]

İtalyan toplumsal biliminin boşunalık tezine yaptığı katkı önemlidir. Genellikle "seçkin teorisyenler" etiketi altında gruplaştırılan Mosca, Pareto ve Michels bunu çeşitli yönlerde sistematik olarak geliştirdiler.* Belirtildiği gibi, Sicilya'nın yerleşik toplumsal ve siyasal geriliği Mosca'nın genel oy hakkı uygulamasının mevcut hâkimiyet biçimlerini değiştiremeyeceğini kabul etmesine yolaçtı. Değişim imkânına olan bu inançsızlık Mosca'nın yaptığı çalışmanı özünü oluşturmakta, mevcut iktidar yapısının değişiklikleri özümleme ve tayin yoluyla kazanma yeteneğinin sınırsız olduğu inancı buna uygun düşmekteydi.

Ancak İtalya bu tür akıl yürütmenin tekeline sahip olduğunu iddia edemez. Boşunalık tezine, o sırada Avrupa'da modernleşmenin ve tedrici demokratikleşmenin ileri karakolu olan 19. yüzyıl İngilteresi'nde de rastlanabilmesi oldukça gariptir:

> Nasıl istiyorsanız öyle kanun yapın, genel oy hakkını... asla ihlal edilemeyecek bir kanun koyun. Eşitsizlikten hâlâ eskisi kadar uzaktasınız. Siyasal iktidar, biçimini değiştirmiştir, yapısını değil... En güçlü olan

---

25 Lampedusa, *Il Gattopardo*, s. 219.

(*) Political Parties'de (s. 355) Michels şu İtalyanca sözleri onaylayarak alır: *Si cambia il maestro di cappella / Ma la musica è sempre quella* (Yeni bir orkestra şefi var ama müzik aynı). Bu deyiş kafiyesiyle birlikte *plus ça change plus c'est la même chose* deyişine eşdeğerdir.

kişi şu ya da bu biçimde daima yönetecektir... Saf demokraside yöneticiler perde arkasındakiler ve onların dostları olacaktır... Bir sendikada önder olan kişiler, bütün örgüt üyelerinin üstleri ve yöneticileridirler... tıpkı bir aile reisinin ya da bir atölye şefinin hizmetkârlarının ya da yanında çalışanların yöneticisi ve üstü olması gibi.

Mosca ve Michels, dikkat çekici bir benzerlik taşıyan iddialarını öne sürmelerinden yaklaşık birkaç yıl önce bu konu üzerine zekice dönüp durmuşlardı. Yukardaki alıntı James Fitzjames Stephen'in ilk kez 1873'de yayımlanan ve John Stuart Mill'in On Libetry (1859) başlıklı makalesine kapsamlı bir eleştiri getiren *Libert, Equality, Fraternity*'sinden (Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik) alınmıştır.[26] Bu sözler 1867 Reform Kanunu'yla oy kullanma hakkının kapsamında yapılan değişikliğin, bütün o meşhur "tehlikeli girişim" değerlendirmelerine rağmen, o zamana kadar İngiltere'nin yönetim tarzında büyük değişikliklere yolaçmamasından esinlenmiş olabilir (bkz. Bölüm 4). Bu pasajın İtalyan teorisyenlerinin fikirlerine yakınlığı çarpıcıdır, ancak burada Stephen'ın genel oy hakkına yönelttiği başlıca itiraz, bir bütün olarak iyi ifade edilmemiştir. Stephen'ın çok daha beylik bir ifadeyle öne sürdüğü itiraz şudur: "[genel oy hakkı] akıl ile budalalık arasındaki asli ve doğal ilişki olarak görmek durumunda olduğumuz şeyi tersyüz etme eğilimi gösterir. Bence akıllı ve iyi insanlar akılsız ve kötü

---

26 James Fitzjames Stephen, *Liberty, Equality, Fraternity*, der. R. J. White (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), s. 211. Gene bkz. James A. Colaiaco, *James Fitzjames Stephen and the Crisis of Victorian Thought* (New York: St. Martin's Press, 1983), s. 154. James Fitzjames Stephen daha liberal ve daha tanınmış Leslie Stephen'in erkek kardeşidir. Leslie Stephen 1867 seçim reformu hakkında belâgatli bir makale yazmıştır: *Essays on Reform*, 1967'de *A Plea for Democracy* başlığıyla yeniden yayımlandı. Gene bkz. Bölüm 6, not 1.

insanları yönetmelidirler."[27] 1867 Reform Kanunu'nun ve genel oy hakkının muhalifleri arasında o sırada çok yaygın olan bu ifade türü, demokrasinin sorunları pek az etkileyebileceğine (boşunalık tezinin özü) değil, fiilen zararlı olacağına delalet eder.

Refah Devleti'nin yoksullar için "bekleneni yapma" derecesinin sorgulanması

Refah Devleti'nin tutucu eleştirisi, esas olarak, piyasalara, piyasa sonuçlarının mülk edinilme dengesine ve bu sonuçlara müdahalenin zararlarına dair geleneksel ekonomik akıl yürütmeye dayanır. Eleştiri, işsizlere, kötü durumda olanlara ve genelde yoksullara aktarılan ödemeleri muhtemelen izleyen çeşitli başarısız ve amaca aykırı sonuçlara işaret etmiştir. Ne var ki, iyi niyetle yapılan bu tür ödemelerin "tembellik ve ahlâksızlığı" teşvik ettiği, bağımlılığı arttırdığı, daha yapıcı başka destekleme sistemlerini tahrip ettiği ve yoksulları daha da yoksullaştırdığı iddia edilmiştir. Piyasaya yapılan müdahalelerin aksi tesiri budur.

Fakat bu etkinin işleyebilmesi için refah devletinin nüfuzu için en azından -gelir aktarımlarını yaygınlaştırmak ve bunları fiilen yoksullara *ulaştırmak* gibi- bir başarıya önceden varmış olması gerekir. Ancak buraya varış halinde (tembellik, bağımlılık vb.) talihsiz sonuçlar fiilen ortaya çıkabilir.

Bu noktada bir başka mümkün eleştirinin anahatları ortaya çıkar. Gelir aktarımı ödemeleri istenen kişilere asla ulaşmaz ve bunun yerine tamamen ya da kısmen öteki toplumsal gruplara giderse ne olur?

Bu argüman Mosca-Pareto'nun demokratik seçimlere yönelik anlamsız saçmalık suçlamasıyla (Le Bon'un başıboş kitlelerin yarattığı olağanüstü tehlikelere dair argümana karşılık) pek

---

27 Stephenn, *Liberty, Equality, Fraternity*, s. 212.

çok ortaklığa sahiptir. Argüman daha önce boşunalık tezinin karakteristik bir özelliği olarak belirtilen "aşağılayıcı" niteliğe sahiptir. Bir refah tasarısının yoksullara ulaşacak yerde orta sınıfın yararına kullanıldığı gösterilebildiği zaman, bu tasarıyı teşvik edenler sadece anlaşılabilir ters yan etkilerin farkında olmayacak kadar saf kişiler olarak teşhir edilmekle kalmazlar; başından itibaren tasarıyı kendi küplerini doldurmak için geliştirerek ya da biraz daha insaflı bir ölçüyle, bir kez ele geçirdiklerinde fonların önemli bir kısmını kendi ceplerine aktarmayı *öğrenerek* kendi çıkarlarını kolladıkları kuşkusu altında kalırlar.

Açıktır ki, bu türden argüman makul bir ölçüde düzenlenebildiğinde tahrip edici bir olgu olacaktır. Refah Devleti adına öne sürülen iddialar düzenbazlık olarak gösterilecek ve refah devletini eleştirenler ortadaki şefkat noksanlığını göstermekten çok, açgözlü parazit özel çıkarlara karşı yoksulların gerçek savunucuları olarak ortaya çıkabileceklerdir.

Refah Devleti muhalifleri için çekici olabilmesine rağmen bu argüman son yıllarda fiilen sınırlı bir ölçüde kullanılmıştır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Her şeyden önce bu kez boşunalık tezi aksi tesir argümanıyla çok açık biçimde bağdaşmamaktadır. Refah ödeneklerinin yoksulların davranış kalıpları üzerinde çok fazla vurgulanan bu aksi tesirlere sahip olduğunu ve aynı zamanda da bunların o yoksullara ulaşmadığını iddia etmek çok özel bir hüner gerektirir. İkinci neden Birleşik Devletler'deki tartışmaya özgüdür. Refah reformu üzerine buradaki başlıca tartışma, yardımdan yararlanacakların maddî durumlarının soruşturmaya tâbi tutulduğu programlarla -öncelikle AFDC- ilgili olmuştur; büyük çapta yolsuzluk ya da rüşvetin olmaması halinde yoksul olamayanların bu tür programlardan yararlanma ihtimali daha az olmaktadır. Sonuç olarak, Refah Devleti'ne karşı açılan ekonomik ve siyasal davanın esas yükünü başka argümanların taşıması gerekir.

Boşunalık ya da [yardımın] "yön değiştirme" [si] argümanı gene de tartışmada önemli bir yardımcı rol oynamıştır. Bu özellikle Lyndon Johnson'un Büyük Toplum günlerinde açıkça belli oldu. O sırada pek çok yeni sosyal refah programı, esas olarak, sadece bürolarını ve ödeneklerini genişletmekle uğraşan ve iktidar açlığı çeken bürokratlar olarak resmedilen geniş bir yöneticiler, sosyal çalışanlar ve çeşitli meslek sahipleri grubuna iş sağlamaya yaradı. Yoksullara yapılacak ödemelerin yön değiştirdiği argümanından normal olarak kaçınabilecek olan refah devletinin denenmiş araçları bu durumda eleştiriye hayli açık hale geldiler. Bunların yönetimi, yaş, iş kaybı, kaza, hastalık ya da ölüm gibi daha açık seçik olgular ya da kriterlerin kullanıldığı sigorta tipindeki, kategorik programlara kıyasla daha emek yoğundur.

Boşunalık tezi, yukarda belirtilen yön değiştirme argümanı biçiminde, zaman zaman Refah Devleti'nin bir genel eleştirisi olarak öne sürülmüştür. Yakın bir örnek, Nobel ödül sahibi Chicagolu ekonomist George Stigler'in 1970 tarihli kısa ama etkileyici makalesidir. Makalenin başlığı biraz gizemlidir: "Director'un Kamu Gelirlerinin Yeniden Dağılımı Yasası."[28] Buradaki "Director" (Yönetici) anlaşıldığı kadarıyla bir Chicago ekonomistinin ismidir (Aaron Director, Milton Friedman'ın kayınbiraderi). Stigler onun bir "Yasa" oluşturduğunu söylemektedir- Director'ün yayımlanmış yazılarına referans yapılmadığına ya da bu yazılarda böyle bir "Yasa" bulunamadığına göre muhtemeen şifahi olarak. Stigler'e göre Director'un iddiası şudur: "kamu harcamalarından öncelikle orta sınıflar yararlanır ve bunlar önemli ölçüde yoksullardan ve zenginlerden sağlanan vergilerle finanse edilir." Ne var ki, makalesinin başlarında Stigler zenginlerin rolünü ihmal eder ve esas olarak şunu öne

28 George Stigler, "Director's Law of Public Income Distribution," *Journal of Law and Economics* 13 (Nisan 1970): 1-10.

sürer: eğitim, konut, sosyal güvenlik gibi amaçlarla yapılan kamu harcamaları, eğer bunların finansmanının vergilerden sağlandığı düşünülüyorsa, yoksullardan orta sınıflara devlet eliyle yapılan gelir transferlerini temsil eder. Bir demokraside böyle bir durum nasıl olabilir? Stigler'in açıklaması basittir. Orta sınıf önce seçim sistemini okur yazarlık ve kayıt yaptırma şartlarıyla yoksul kitlesini azaltacak şekilde düzenler ve siyasal iktidarın denetimini ele geçirince malî sistemi kendi anonim çıkarlarına uygun şekilde biçimlendirir. Bazı deneysel olgular da zikredilir: California'da ve başka yerlerde yüksek eğitim devlet gelirleri kullanılarak karşılanır, ancak üniversite sisteminden daha çok orta ve üst sınıflara mensup ailelerin çocukları yararlanır; aynı şekilde polis öncelikle mülk sahibi sınıflara hizmet eder; vb.

Bu argüman türü Marksist gelenekle, en azından bu geleneğin ilkel ya da "vulger" versiyonuyla benzerlikler taşır. Marksist gelenek, devleti "burjuvazinin yürütme komitesi" olarak görür ve devletin genel ya da kamu çıkarına makul bir biçimde hizmet edebileceği iddiasını ikiyüzlülük olarak reddeder. "Serbest girişim" sisteminin sağlam sütunları arasında böylesine "yıkıcı" bir akıl yürütmeyle karşılaşmak oldukça şaşırtıcıdır. Ancak ortaklar arasında bu türden paylaşılmış nefret duygularına ilk kez rastlanmıyor. Bu örnekte paylaşılmakta olan nefret, kapitalist sistemin taşıdığı bazı talihsiz ya da haksız özellikleri kamu müdahalesi ya da programlarıyla reforma tâbi tutma girişimlerine yöneltiliyor. İleri Sol'da bu tür programlar, başarılı olmaları halinde devrimci kararlılığı azaltabileceği korkusuyla eleştiriliyor. Sağ'da ya da daha ortodoks ekonomistler arasında bunlar, herhangi bir devlet müdahalesi, özellikle de yasa, düzen ve belki de savunmadan başka amaçlarla kamu harcamalarında herhangi bir artış, kendi dengesini sağladığı düşünülen bir sistem için zararlı ya da yararsız bir müdahale olarak görüldüğü için

eleştiriye tâbi tutuluyor ve alay konusu oluyor.

Sonraki yıllarda Refah Devleti'ne karşı adım adım geliştirilen saldırı sırasında Stigler'in "Director Yasası"na tam bir onayla ya da onaylamadan sık sık başvurulacaktı. 1979'da Milton ve Rose Friedman, içinde "Cradle to Grave" (Beşikten Mezara) başlıklı bir bölümün yer aldığı *Free to Choose*'u (Seçme Özgürlüğü) yayımladılar. Burada çok sayıda başka anti-Refah Devleti argümanın yanı sıra şunu yazdılar:

> Yoksullara yardımı amaçlayan pek çok program yoksullardan ziyade orta ve üst gelir gruplarına yararlı olur. Yoksullar sadece piyasada değeri olan becerilerden değil, aynı zamanda fonlar için verilen mücadelede başarılı olmak için gerekli becerilerden de yoksun olma eğilimindedirler. Aslında yoksulların siyaset piyasasındaki dezavantajları muhtemelen ekonomi alanındakinden daha büyüktür. Bir refah önleminin alınmasına yardımcı olabilecek iyi niyetli reformcular, bir sonraki reforma geçtiklerinde, yoksullar ancak geçimlerini sağlayabilmektedirler ve hemen her zaman ezileceklerdir.[29]

Birkaç yıl sonra Gordon Tullock aynı argümanı bir kitap boyunca işledi. Kitabın başlığı, *Welfare for the Well-to-Do* (Varlıklılar İçin Refah)[30] hayal gücüne yer bırakmayacak kadar açıktır. Belki de bu nedenle veya Stigler'in on sayfalık makalesinde olandan daha az veri yeraldığı için, kitabın büyük bir etki uyandırmadığı görülür. Aynı şey Tullock'un *Economics of Income Redistribution*'ındaki kapsamlı açıklamalar için de

---

29 Milton Friedman ve Rose Friedman, *Free to Choose* (New York: Avon Books, 1979), s. 109.

30 Gordon Tullock, *Welfare for the Well-to-do* (Dallas: Fisher Institute, 1983).

geçerlidir.[31] Argümana sağlanan yegâne ampirik destek İngiltere'de yoksulların ölüm oranının Ulusal Sağlık Hizmetleri'nin[32] yürürlüğe konulmasından sonra azalacak yerde *artmış* olması idi -boşunalık argümanını savunan birisi, daha fazla retorik etki yaratma uğruna gene işin içine biraz aksi tesir argümanı katma ihtiyacı duydu.

Yukardaki gibi tek başına ele alınan istatistik bilgi kuşkusuz herhangi birşeyi kanıtlayamaz. Öte yandan Birleşik Devletler'deki büyük sosyal refah programlarından biri üzerine yapılan ciddi bir araştırma, Refah Devleti'nin önemli bir bölümü -transfer ödemelerinin pek istenmeyen bir biçimde orta, hattâ üst gelir gruplarına ulaşması- hakkında büyük bir kaygıya yolaçtı. 1974'te Martin Feldstein -daha sonra Başkan Reagan'ın baş ekonomi danışmanı oldu- işsizlik tazminatı olayında da aynı şeyin olabileceğini öne sürdü. Makalesinin başlangıcında "zarar verici (bir) mit"i dağıtmak için yazmakta olduğunu söylüyordu. Mit'e göre, "işsizlik tazminatı alanlar yoksullar ya da yoksullaşacak olanlardır."[33] Makalede yeralan "çok şaşırtıcı" istatistikler şunu gösteriyordu: "işsizlik tazminatı alan ailelerin sayısı ve alınan yardımların değeri bütün nüfusun gelir düzeyi piramitine hemen hemen uygun bir dağılım gösterir. Yardımların yarısı gelir dağılımının üst yarısındaki ailelere gider."[34] Feldstein göstermeye devam eder ki daha da kötüsü, geliri en yüksek ve en alt düzeyde olanlar kıyaslandığında, işsizlik tazminatı dağılımı açıkça gerilemektedir!

---

31 Gordon Tullock, *Economics of Income Redistribution* (Hingham, Mass.: Kluwer Nijhoff, 1983).

32 *Ibid.*, s. 100-101.

33 Martin Feldstein, "Unemployment Compensation: Adverse Incentives and Distributional Anomalies," *National Tax Journal* 27 (Haziran 1974): 231-244; alıntı, s. 231.

34 *Ibid.*, s. 237.

(Daha sonra yapılan daha kapsamlı değerlendirmeler, bu özel "anormallik"i doğruladı ve genelde pek "şaşırtıcı" olmadı.)[35]

Feldstein bu garip ve şaşırtıcı istatistiksel bulguları açıklamaya çalışırken, şunu öne sürer ki, yoksullar "daha çok bilinen işlerde çalışmakta, yardımların gerektirdiği niteliğe pek uygun olmayan işlerde çalıştırılmakta veya çalışmakta oldukları son işten ayrılmaktadırlar [işten çıkarılmayı beklemeden]... Tam tersine, orta ve üst gelir grubundaki kişiler daha çok, korunaklı işlerde çalışmakta en uzun süreli yardımların gerektirdiği niteliğe sahip olmaktadırlar."[36] Genelde, orta ve üst düzeyde gelir alanlar kuşkusuz sistemden gelen bütün yardımları daha fazla çekebilmektedirler.

Bundan başka, müterakki gelir vergisi sisteminde, işsizlik tazminatının gelir vergisinden muaf tutulması -makale yazıldığı sırada yürürlükte idi- alt gelir düzeyinde olanlardan çok üst gelir düzeyinde olanların işine gelmektedir. Üst gelir düzeyindekilerin yararlandığı, gelir vergisinin oldukça düşük olduğu ve nüfusun sadece yüzde 4'üne uygulandığı 1938'den kalma bir vergi muafiyetinin sonucu olan bu özel avantaj, istenmeden başa konan bir devlet kuşu idi. Bu muafiyet uzun bir süre geçerliliğini korudu. Ancak 70'li yılların sonunda kısmen Feldstein'ın makalesinin etkisiyle dereceli olarak kaldırıldı; nihayet 1986'da çıkarılan yeni vergi reformu yasası bütün işsizlik tazminatlarını vergilendirilebilir gelirler kapsamına aldı ve böylelikle, bu özel refah programı uygulamasında özellikle göze batan bir haksızlığa son verdi.

Bu olay, sözkonusu olguyu Sol'dan analiz eden ve eleştiren bir İngiliz yayın organının duruma uygun düşen ifadesini

---

35 Martin Feldstein, "New Evidence on the Distribution of Unemployement Insurance Benefits," *National Tax Journal 30* (Haziran 1977): 219-222.

36 Feldstein, *Unemployement Comprnsation*, s. 237.

kullanacak olursak, "refah devleti operasyonundan yoksul olmayanların kârlı çıkınaları"nı büyük ölçüde ortaya koyar.[37] Ancak işsizlik sigortasından gelir vergisi alınması olayında öykünün izlediği yol Director-Stigler senaryosundan önemli ölçüde ayrılır. Gelişmekte olan ülkelerde önemli olmuş bir refah programı, olabileceklerin daha hayırsever bir yorumunu da akla getirtir.

Kırsal nüfusun yakın zamanlarda kitle halinde Üçüncü Dünya kentlerine, özellikle Latin Amerika'da, akın etmesi üzerine, 50'li yıllardan başlayarak pek çok ülkede düşük maliyetli ya da kamusal para yardımlı konut programları uygulandı. Başlangıçta bu programlar sayesinde inşa edilen konut birimleri konut ihtiyaçlarının karşılanması düşünülen yoksul aileler için hemen her yerde çok pahalı idi. Sonuç olarak öncelikle orta ya da alt orta sınıf konut sahibi oldu. Bu sonuca yol açan bir çok faktör vardır: politikacıların *entregando una casa bonita* (güzel görünüşlü bir ev teslim etme) arzuları; plancıların ve proje mimarlarının yoksul insanların ne türde bir konuta güçlerinin yetebileceğini bilmemeleri; düşük maliyetli malzeme ve inşa yöntemlerinin bulunamaması; ve özellikle tropikal bölgede, kendi emeği ve çok ucuz, ıskartaya çıkmış ya da "bulunmuş" malzemeyle "boş" (işgal yoluyla ele geçirilen) topraklar üzerinde kendi evini inşa etme alternatifinin yoksullara açık olması.

Yoksullara konut yardımı sağlamak için daha sonra hazırlanan programlarda bu deneyimden yararlanıldı ve gerçek yoksullara ulaşmada daha başarılı olundu. Örneğin, belediye yetkilileri ya da konut ajansları "siteler ve hizmetler" denilen programlara kefil oldular: devlet yardımı ve finansmanı, işgalcilere kendi çabalarıyla kendi evlerini inşa etmeleri için

37 Robert E. Goodin ve Julian Le Grand, *Not Only the Poor: The Middle Classes and the Welfare State* (Londra: Allen & Unwin, 1987).

bırakılan uygun biçimde bölünmüş arsalar üzerinde temel alt yapı hizmetleriyle sınırlı tutuldu. Nihayet, henüz inşa edilmiş, ancak orta sınıf gözlemcilerin "düşük standartlı" ve buldozerle yıkılmaya hazır gördükleri semtlere yapılacak kamu yardımının, toplu taşıma ve temel altyapı hizmetlerinin getirilmesi üzerinde yoğunlaştırılması halinde daha yararlı olduğu görüldü.

Daha bir çok gözlem var. İşsizlik sigortası örneğinde, bu sigortanın işleyişinden yoksul olmayanların yararlanması olgusu önemli bir unsura sahipti -müterakki gelir vergisinden muafiyet- ve bu unsur sigorta planının uygulamaya konulmasından sonra meydana gelen gelişmeler sonucunda istenmeden ortaya çıktı. Düşük maliyetli konut örneğinde, her şeyden önce, konutlar yoksullara uygun olmasa da bu uygulamanın Latin Amerika kentlerinin zor durumdaki alt orta sınıfını rahatlattığı ölçüde gerek bir toplumsal amaca ulaştığını belirtmek gerekir. İkincisi, düşük maliyetli konut inşası ve bu inşann taşıdığı eksikliklerin eleştirilmekte olması, kamu görevlileri ve konut ajanslarına değerli ve öğretici bir deneyim sağladı. Onların kent yoksulluğunun gerçek boyutlarını görmelerine yardımcı oldu. Nihayet, "konut sorunu"na getirilen -genellikle daha ileri ülkelerden ithal edilmiş- geleneksel "çözümler" yeniden ele alındı ve "en yoksullar"a ulaşma şansını arttıracak şekilde planlandı.

Çeşitli değerlendirmeler, yoksullar için tasarlanan programlardan fazla yoksul olmayanların yararlanması öyküsünün, fonların daha iyi durumda olanları daha da güçlendirecek şekilde saptırılması versiyonundan hem daha karışık hem de daha az çıkarcı olduğunu gösterir. Özellikle resmî görevlilerin, toplumsal bilimcilerin ve öteki gözlemcilerin karşılaştıkları "anormallikler" (Feldstein'in deyişiyle) ve elde edilen sonuçların eleştirel analizi, süregiden siyaset oluşturma sürecinde önemli bir düzeltici rol oynayabilirler.

Boşunalık tezi üzerine düşünceler

Boşunalığın aksi tesirle kıyaslanması

(Yukardaki) üç ayrı olayın herbirinde boşunalık tezi oldukça farklı akıl yürütme biçimleriyle birleşmiş olmaktadır. Bu bakımdan boşunalık tezi, en farklı koşullar altında monoton, neredeyse düşünülmeden ifade edilişi nedeniyle özür dilediğim aksi tesir iddiasına benzemez. Ancak boşunalık argümanı, Fransız Devrimi, 19. yüzyılın sonundaki oy hakkının genelleşmesi ve demokratik kuramlara doğru yöneliş ve daha sonra Refah Devleti'nin oluşması ve yayılması gibi görünüşte muazzam, çağ açan hareketler karşısında her defasında değişimin inkârına ya da küçümsenmesine vardı. Sağduyu bu olayları yükseliş, değişim veya gerçek reformla yüklü olarak düşünürken, bu argümanlara başvurma büyük ölçüde, çoğunlukla aşikar bir keyifle ifade edilen dikkate değer bir yalanlama maharetinin delillerini sunmaktadır.

Özellikle iki olayımız -Mosca ve Pareto'nun demokrasi eleştirisi ile Stigler ve izleyicilerinin Refah Devleti siyasetlerine yöneltttikleri eleştiri- arasında oldukça benzerir akıl yürütme görülür.* Her iki örnekte de siyasal ve ekonomik değişim girişimleri boşa çıkmış girişimler olarak gösterilir, çünkü bunlar, varlığı toplumsal bilim tarafından sözde araştırılmış olan bazı "yasa"ları ihmal ederler. Genel oy hakkını toplumda yerleştirerek iktidarı demokratikleştirme özlemi Pareto'nun gözünde gülünçtür. Çünkü o, gelir ve servet dağılımını incelemiş ve bu dağılımın her yerde değişken ve son derece eşitsiz bir modele yolaçtığını bulmuş ve buradan hareketle Pareto Yasası olarak bilinen sonuca ulaşmıştır. Gelirin yasada be-

(*) Bu bölümün geri kalan kısmı boşunalık tezinin bu iki somut örneği üzerinde yoğunlaşıyor. Tocqueville'in katkısı öncelikle geçmiş olayların yeni bir yorumunu oluştururken, bu örnekler günümüzdeki toplumsal ve siyasal reformlarla ilgilidirler.

lirtilen tarzda dağıtılmakta ve kadim (ancient) hiyerarşilerin burjuva çağı tarafından bozulmakta olması nedeniyle, Pareto modern toplumun aslında bir *plütokrasi* -"yağmacılık"ın yanı sıra kullandığı favori terim- olduğuna emindi. Varlığıyla övünülen demokrasi plütokrasi gerçekliğini gizleyen bir maskeden başka şey değildi. Yeri gelmişken belirtelim, Roberto Michels'in geliştirdiği Oligarşi'nin Demir Yasası, Mosca ile Pareto'nun fikirlerine oldukça uygundu; ve Stigler'in ilan ettiği Director Yasası'nın da benzer biçimde doğrudan Pareto ile Michels'in geliştirdikleri görüşlerden intikal ettiği görülebilir.

Pareto ve Michels açığa çıkardıkları kuralların yasa niteliğinde olduğuna dair hiç bir kuşku taşımadılar ve özellikle Pareto bu yasalara kendi adının verilmesinden çok gururlandı. Ancak boşunalık tezinin daha sonraki tezahürü esnasında, isim verme konusunda bir değişiklik oldu. Stigler, sosyo-ekonomik alana egemen olan ve gelirin yeniden dağılımı girişimlerini sürekli olarak ezen bir doğal yasa benzeri kuralı ilan ettiğinde, buna kıdemli ve bir ölçüde meçhul bir meslektaşının ismini vermeyi tercih etti. Mütevazi Stigler'in bu davranışı muhtemelen kendisine ait olduğunu *iddia etmemek* suretiyle "Yasa"nın yetkinliğini artırma arzusuyla açıklanır. Alternatif olarak, kendisi ile tanıttığı kural arasına belirli bir mesafe koymak istemiş olabilir: ne de olsa, Pareto'nun kendi yasasını keşfetmesinden bu yana geçen 70 yıl içinde toplumsal bilimin hakikaten geçerli "yasalar" oluşturabilme konusunda sahip olduğu şöhret önemli ölçüde hasara uğramıştı. Sonuçta boşunalık tezi Pareto ve Michels'in gayet işine gelir bir biçimde -sosyal dünyayı yöneten, toplumsal bilim tarafından yakın zamanda keşfedilmiş olup toplum mühendisliği için aşılamayacak bir engel oluşturacak tarzda işleyen bir yasa biçimde- yeniden öne sürülmüş oldu.

Bu noktada aksi tesir tezi ile boşunaık tezi arasındaki çok

daha esaslı bir farklılık görüş alanına girer. İlk bakışta boşunalık tezinin de tıpkı aksi tesir gibi insan eyleminin istenmeyen sonuçları nosyonunu temel aldığı düşünülebilir. Aksi tesirden ziyade boşunalığa başvurularak, istenmeyen yan etkilerin, tam tersine bir sonuç verecek kadar ileri gidecek yerde, özgün eylemi sadece geçersizleştirdiği öne sürülmüş oluyordu. Ancak boşunalık tezi sadece bu şekilde, aksi tesir tezinin daha ılımlı bir versiyonu olarak, geliştirilmemiştir. Bu tezin senaryosunda, insan eylemleri ya da niyetleri hedeflerine ulaşamamışlardır. Bunun nedeni sadece eylemlerin ya da niyetlerin bir dizi yan etkiye yolaçması değil, toplumun temel yapıları için değiştirilemez olanı değiştirme iddiasında bulunmalarıdır. Dolayısıyla bu iki tez, toplumsal evren ve amaçlı insanî ve toplumsal eylemi konusunda hemen hemen tamamen zıt görüşler üzerine oturtulmuşlardır. Aksi tesir toplumsal dünyayı, her hareketle derhal çeşitli istenmeyen karşı hareketlere sürüklenen fevkalade süreksiz bir şey olarak görür; boşunalık ise tam aksine, dünyayı son derece yapılanmış olarak görür ve yapısından kaynaklanan yasalara göre geliştiğini düşünür. Bu yasaları değiştirmeyi amaçlayan insan eylemleri gülünecek kadar güçsüzdür. Boşunalık tezinin -belirli bir amaca yönelen insan eylemleri tam tersi sonuç verecek yerde sonuçsuz kalırlar- göreli ılımlılığının bedeli böylece, daha önce bu tezin aşağılayıcı karakteri dediğim şeye ve toplumsal dünyanın ilerici değişime açık olabileceği iddiasına ters düşen küçümseyici bir reddedişle ödenir.

O halde bu iki tezin çok farklı ideolojik eğilimlerle yakınlık kurmaları şaşırtıcı değildir. Maistre'nin klasik aksi tesir formüllendirmesinde insanlardan oluşan aktörlerin çabalarını boşa çıkaran İlâhî Takdir'dir. İnsanların niyetlerinin tam tersi bir sonuca yolaçmak suretiyle İlâhî Takdir'in, "tatlı intikam"dan ve insan güçsüzlüğünün kanıtlanmasından neredeyse bir şahsî çıkar sağladığı ve haz aldığı görülür. Boşunalık tezine

gelindiğinde insan eylemleri o türden bir kişisel kırgınlık olmaksızın hakir görümüş ve boşa çıkarılmışlardır: onların gayri şahsî biçimde hükmeden büyük bir yasayla karşı karşıya gelerek etkisiz kaldıkları gösterilmiştir. Bu anlamda aksi tesir mit ile dine ve insan sorunlarına doğa üstü bir gücün doğrudan müdahale ettiği inancına yönelik bir eğilim taşır. Oysa boşunalık argümanı, bilimin yetkinliğine duyulan sonraki inançla ve özellikle 19. yüzyılın, fiziksel evreni yönettiğine inanılan yasalar kadar sağlam yasalarla bir toplumsal bilim inşa etme özlemiyle, daha çok bağlantılıdır. Aksi tesirin Romantizm'le güçlü bağları varken, Mosca, Pareto ve Michels'in boşunalık argümanları, Bilim'e başvurmaktaydı ve Marksizm'in yükselen dalgası ve bu hareketin bilimsellik iddialarına karşı verilen meydan savaşına ideal bir biçimde uygun düşmekteydi.

Oldukça yakın zamanda ekonomide meydana gelen gelişmeler aksi tesir ve boşunalık tezleri arasındaki farklılığı çok iyi açıklar. Bir önceki bölümde, ekonomistlerin aksi tesire aşina olduklarını, çünkü bunun kendi disiplinlerinin en asli doktrinlerinden (arz ve talebin kendisini düzenleyen bir piyasada fiyatı belirlemesi) kaynaklandığını belirttim. Rantın ya da asgari ücretlerin belirlenmesi gibi piyasaya yapılan müdahaleler ters sonuç veren insan eylemlerinin, yani aksi tesirin, ekonomi derslerinde verilen ve çok iyi bilinen örnekleridir. Ekonomistlerin çoğu, tam tersini yapmaya mecbur eden argümanların (bu durumda asgari ücretin belirlenmesi) yokluğunda, aksi tesir ihtimali nedeniyle, ekonomik siyasetin tekil piyasalarda miktar ya da fiyat düzenlemesinden kaçınması gerektiğini kabul eder. Keynes ve Keynesciler mikroekonomi hakkındaki bu konsensusu paylaşmakla birlikte, makine ve öteki üretim faktörlerinde aşırı kapasiteye ulaşılmasının yanısıra kalıcı işsizliğin de ortaya çıktığı bu noktada, ekonominin bir bütün olarak istenmeyen bir sonuca doğru gidebileceği gerekçesiyle müdahaleci ***makroekonomik*** siyaset lehinde kanıtlar gösterdiler.

Bu doktrin savaş sonrası büyüme döneminin ilk on yıllarında entellektüel ve siyasal hâkimiyet kazandı; ancak 70'lerde ekonomik durgunluk ve görece yüksek işsizlikle birlikte artan enflasyonun yarattığı belirsizlik karşısında itirazlara uğradı. Ekonomi mesleğinde en büyük başarıyı kazanan karşı doktrinler "monetarizm" ve özellikle "yeni klasik ekonomi" ya da "rasyonel beklentiler" gibi etiketlerle öne sürüldü. Bizim bakış açımızdan Keynesçi sisteme ve siyasetlere yöneltilen bu saldırılarda ilginç olan, bunların aksi tesir çizgisinden ziyade *boşunalık* çizgisine uygun biçimde formüllendirilmeleri idi. Başka deyişle; yeni eleştirmenler, Keynesçi para ya da maliye siyasetlerinin iktisadi durgunluğu derinleştireceğini ya da işsizliği arttıracağını kanıtlamıyorlardı. Hemen netice almaya dönük Keynesci politikaların, özellikle de yaygın bir umut konusu olanların, ekonomik kuruluşların yöneticilerine has beklentileri ve müteakip davranışları, nasıl örneğin resmî politikaları *geçirsizleştirme* yönüne sevkettiğini, onları işlevsiz, fuzuli-yararsızlaştırdığını göstermekteydiler. Bir kez daha yinelenirse bu türden argüman, daha ılımlı görünüyorsa da sonuç olarak çok daha kızdırıcıdır.*

Aksi tesir tezi ile boşunalık tezi arasındaki benzer bir ayrım insan eyleminin etkinlik (ya da acizlik) derecesiyle ilgilidir. Bir kez daha ilk bakışta aksi tesir tezinin iddiası boşunalığınkinden daha güçlü olduğu görülür: istenen bir hedefe yönelen bir eylem, arzulananın tam tersini doğurduğunda, ortaya çıkan sonuç eylemin sadece etkisiz kalmasından daha zarar vericidir. Bu yeterince doğrudur, ancak amaçlı insan

(*) Örneğin, rasyonel beklentiler teorisini tartıştığı bir röportajda Franco Modigliani, "anlamsız", "iğrenç", "saçma" gibi sözcükleri tekrar tekrar kullanır; âdet olduğu üzere temkinli ve son derece nazik biri için bu aslında sert bir dildir. Bkz. Arjo Klamer, *Conversations with Economists* (Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1983), s. 123-124.

eyleminin başarı şansını değerlendiren bakış açısından, boşunalık tezi aksi tesir tezinden daha yıkıcıdır. Aksi tesirin ifrata vardığı bir dünya insanî ya da toplumsal müdahaleye açık olmaya devam eder.

Eğer paranın kambiyo değerinin devalüe edilmesi ödemeler dengesini iyileştirecek yerde kötüleştirirse, kambiyo değeri neden arttırılmasın? Aynı şekilde, eğer emniyet kemerlerinin ve hız sınırlamasının kaza oranını arttırdığı görülüyorsa; emniyet kemeri uygulamasını kaldırmak ve sürücüleri azami değil de asgari hızla araba sürmeye zorlamak suretiyle durumun düzeltilebileceği düşünülebilir. Tam aksine, boşunalık iddiasının kabul edilme kapsamı içinde, bırakınız "ince ayar"ı, *herhangi* bir başarılı veya etkili bir yönetim ya da müdahale umudu yoktur.

Ekonomik veya sosyal politikaların "yasalar", onların mutlak doğaları tarafından yönetilen gerçekliğin tamamı üzerinde, daha iyi ya da daha kötü etki yapacak hiçbir tutamağı yoktur. Ayrıca bu tür eylemler muhtemelen pahalıya malolur ve boş yere denemeye girişmek kuşkusuz moral bozucudur. Çıkarılması gereken sadece bir sonuç vardır: sırasıyla, çare kabilinden politaka oluşturmak sözkonusu oluncaya kadar azami kısıtlama ve boşunalık argümanı her nerede uygulanırsa, yetkililer, en iyisi belki de anayasal kurallarla kendilerini bağlamış olacaklar, ve böylece beyhude ve zararlı olan "bir şey yapma" dürtüsüne direneceklerdir.

Sonuç olarak, aksi tesir ve boşunalık iddialarını savunanlar kendi karşıtlarının icabına bakmakta farklı yollara sahiptirler. Bir aksi tesirle karşılaşan analistler bu keşiflerinde öyle etkilenirler ve keşfettikleri şeyin özgün bir kavrayış ve *kimsenin beklemediği ve istemediği* bir olay olduğunu iddia etmekte öyle isteklidiriler ki, eylemleriyle istenmeyen sonuçlara neden olan politikacıları, sebep oldukları felaketlerden masum ve düş kırıklığına yolaçan *iyi niyetlere* sahip kişiler olarak gösterme

eğilimine kapılırlar. Bu fikri aktarmak için, "iyi niyetli" terimini geniş çapta ve lütufkar biçimde kullanırlar. Ters sonuca yol açan olaylar zincirini başlatanlar, alay edilerek ve belki de suçlanarak, toplumsal ve ekonomik güçlerin karmaşık etkileşimleri hakkında temel bir kavrayıştan yoksun kişiler olarak resmedilirler. Ama hiç olmazsa iyi niyetli oldukları inkâr edilmez. Aksine bu iyi niyet onların iflah olmaz naifliklerinin zorunlu bir parçası olma işlevini görür. Bu naifliği sergilemek aydınlanmış toplumsal bilimcilerin görevidir.

Boşunalık tezinde ise durum oldukça değişiktir. Bu tezde, tipik olarak, güçsüzleri güçlendirmeyi (demokratik seçimlerle) ya da yoksulların durumunu iyileştirmeyi (Refah Devleti uygulamalarıyla) amaçlayan siyasetlerin hiç bir etki yaratmadıkları, mevcut iktidar ve servet dağılımının sürdüğü ve pekiştiği, gösterilir. Ancak bu siyasetlerden sorumlu olanlar bunlardan yararlananlar arasında yeraldıkları ölçüde, bu kişilerin masum ya da iyi niyetli olmadıklarına dair kuşkular oluşur.

Bu kişilerin iyi niyetleri sorgulanır ve izlenen siyasetleri gerekçelendirmeye yarayan sosyal adalet ve benzeri hedeflerin en bencil güdüleri gizleyen buzlu camlardan başka bir şey olmadığı öne sürülür. "Varlıklılar İçin Refah" gibi başlıklar ve Lampedusa'nın, bu bölümün başında alıntı yapılan aforizmaları buna örnektir. "İlerici" politika oluşturanlar naif ve hayalci olmaktan uzaktırlar; hemen kurnaz entrikacılar ve iğrenç ikiyüzlüler olarak algılanırlar.

Ancak durum gene de betimlediğimiz kadar berrak değildir. Müdahaleci siyaset oluşturanları yanlış yola sapmış ama "iyi niyetli" kişiler olarak gören aksi tesir iddiasına daha sonra bunun tam tersi bir yargı bulaştırılmıştır. Buna göre, siyaset oluşturan bu kişileri harekete geçiren, "rant arayışı", yani kendilerine parasal ya da başka çıkarlar sağlayacak şekilde tekel konumu oluşturmak suretiyle kendi yurttaşlarını yağmalama

(Pareto'nun dediği gibi) arzusudur.[38] Bunun tam tersine, reformcuları gerçekte kendi çıkarlarını kollama amacıyla hareket eden kişiler olarak gören ve onların "maskesini düşüren" boşunalık iddiası savunucuları, bu kişileri "iyi niyetli" olsalar da gösterdikleri muazzam naiflikten ötürü sık sık azarlamaya devam ederler.

Boşunalığın sıkıntısı

"İlerici" siyaset ve programları savunanlar naif ya da kendi çıkarlarını kollayan kişiler olsun ya da olmasınlar, boşunalık tezi, ilan edilmiş amaçlar (demokratik kurumların ya da yeniden dağıtımcı refah programlarının yerleştirilmesi) ile fiili uygulama (süregiden oligarşik yönetim ya da kitle yoksulluğu) arasındaki tutarsızlığı kanıtlamak, bunun "maskesini düşürmek" ya da "açığa çıkarmak" suretiyle gelişir. Argümanın sıkıntısı boşunalığın çok çabuk ilan edilmesindedir. Bir programın ilan edilen ya da istenen tarzda yürümediğine, programın mevcut yapılar ve çıkarlar tarafından engellendiğine ya da bozulduğuna dair ilk bulgulara sarılınır. Hemen yargıya varılır ve toplumsal öğrenmeye veya geliştirici, düzeltici siyaset oluşturmaya izin verilmez. Hayranlık uyandıracak kadar çabuk tepki veren toplumsal bilimcinin tam tersine, toplumlar ve onların siyaset oluşturucuları kendilerini değerlendirme çabası gösterme yeteneğinden tamamen yoksundurlar; aynı zamanda ikiyüzlülük olarak bilinen şeyi, yani ilan edilen değerlerle fiili uygulama arasındaki tutarsızlığı, hoşgörüyle karşılama konusunda sınırsız bir kapasiteye sahip oldukları düşünülür.

---

38 Bkz. Anne O. Krueger, "The Political Economy of the Rent-Seeking Society," *American Economic Review 64* (Mayıs 1974): 291-303; ve James M. Buchanan ve diğerleri, der, *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society* (College Station: Texas A&M University Press, 1980).

Boşunalık tezine yöneltilen başlıca suçlama, kendisini ya da *olaylar üzerinde kendi yarattığı etkiyi* yeterince ciddiye almadığı, suçlaması olmalıdır. İlan edilen hedefler ile fiilen ortaya çıkan sonuçlar arasındaki geniş ve daima genişleyen kopukluktan söz eden öykü muhtemelen burada sona eremez. Öykü, dinleyenler tarafından özümlendikçe bir gerilim yaratır ve *kendini gerçekleştiren ya da kendini yalanlayan* bir dinamiği harekete geçirir. İstenen değişim ve reformların anlamsızlığına ilişkin iddialar olarak kendini gerçekleştirme dinamiği o değişim ve reformların ilerde iğdiş edilmelerini ve tamamen terk edilmesine karşı gösterilen direnişi zayıflatır -bu anlamda Mosca ile Pareto'nun ülkenin yeni yetme demokratik kurumlarıyla alay etmek ve onları küçültmek suretiyle İtalya'da faşizmin yükselişine katkıda bulundukları söylenebilir. Buna mukabil, boşunalık iddiasının harekete geçirdiği mutlak gerilim olarak kendini yalanlama gerçek değişimin sağlanması için yeni, daha kararlı ve daha iyi bigilendirilmiş çabaları oluşturacaktır. Böylelikle boşunalık tezi belli bir dönüşüme uğrar: başlangıçtaki tutumu soğuk, insanın aptallığı ve kendini aldatmasıyla alay eden bir gözlemcinin tutumuyken, dikkat çekici bir biçimde eylemci hale gelir; ve toplumsal dünyanın bazı değiştirilemez "yasalar"ı üzerine temellendirilmiş bildirimlerinden onca eminken, tezlerinin gözönüne serdiği gerçeğin tümü geçici hale dönüşür.

"Amaçlı" değişim ve ilerlemeye yönelik küçümseyici ve alaycı tavrı nedeniyle boşunalık tezi bütünüyle tutucu kampa aittir. Gerçekten de o tutucu cephaneliğindeki başlıca silahlardan biridir. Ne var ki, yukarda da dikkati çekebileceği gibi, siyasal yelpazenin öteki ucundan gelen argümanlara yakın bir eğilimi de vardır. Radikal ve tepkici argümanların birleşmesi boşunalık tezinin özel bir karakteristiğidir.

Aksi tesir argümanının, amaca ters düştüğünü kabul ettiği siyasal, toplumsal ve ekonomik siyasetleri son derece ciddiye

aldığı yerde, boşunalık tezi bu değişim girişimlerini, daha kötü değilse, ahmakça bulur ve onlarla alay eder. Mevcut toplumsal düzenin kendini yeniden üretmekte mahir olduğu gösterilir. Bu düzen, süreç içinde değişim ya da ilerleme için yapılan pek çok girişimi yenilgiye uğratmakta, ya da kendi içine alarak etkisizleştirmektedir. Argümanın radikal akıl yürütmeyle çarpıcı bir benzerlik gösterdiği nokta budur. Radikal akıl yürütme, ilericileri ya da reformcuları toplumsal sistemin temel "yapıları"nı ihmal ettikleri ve bu yapılarda "temel" değişikliğe gidilmeden, demokratik yönetim ya da genel ilk öğretim ya da bazı sosyal refah programları gibi şu ya da bu "kısmî" iyileştirmeleri uygulama olanağı hakkında hayaller yaydıkları, ya da bunların propagandasını yaptıkları için sık sık azarlar. Bir sonraki adımda eğer bu tür uygulamalar fiilen yasalaşmışsa, daha önce mevcut olan hâkimiyet kalıbının aslında değişmediği -değişimlere rağmen ya da belki değişimler nedeniyle mevcut düzenin karmaşık işleyişini çözmenin daha da zorlaştığı- öne sürülür. Bu noktada "maske", "peçe", "kılık değiştirme" gibi metaforlar bol miktarda kullanılır ve radikal toplumsal analizciler, tıpkı tutucu benzerleri gibi, maskeyi çıkarıp atma, peçeyi kaldırma ve kılığın ardındakini bize gösterme hizmetini zorunlu olarak yerine getirirler.

Bir sosyal programın duyurulan hedefleri ile fiili etkinliği arasındaki gerilimin maske ile gerçeklik arasındaki zıtlığın aktardığından çok daha karmaşık bir öykü oluşturduğu bu eleştirmenlerin asla aklına gelmez. Bu yıpranmış metaforda üstü kapalı olarak varolan ilişki, bazı eleştirmenlerin hayranlıklarını itiraf ettikleri şu dialektiğe uygun olarak bazen çok şiddetli biçimde değişebilir: sözü edilen maske gerçekliği gizleyecek ya da koruyacak yerde onu bozmayı başarabilir. Başka bir vesileyle belirttiğim gibi, özgün olarak Leszek Kolakowski'nin önerdiği daha uygun metafor, antikitenin, giyeni

yakan Nessus tüniğidir.[39] Aslında, tutucu ya da radikal eleştirmenlerimiz ilan edilen siyasal hedefler ile gerçeklik arasındaki uçurumu suçlamak suretiyle bu türden bir giysiyi bizzat dokumakla meşguldürler. Ancak bu rolün farkında olmamaları genellikle daha iyi olabilir; aksi halde her şeye bir kusur bulma huyları etkinliği uyaran eylemde kaybolabilir.

Zaman zaman biri onları, belki de suçlamaya öylesine istekli oldukları o naifliğin tantanasıyla, beklenmeyene, muhtemel olana açıklıklarıyla, pek yanılmaz ve sert olmayan kişiler olarak görmek mümkündür...

---

39 Bkz. Albert O. Hirschman, "Ideology: Mask or Nessus Shirt?" *Comparision of Economic Systems* içinde, der. Alexander Eckstein (Berkeley: University of California Press, 1971), s. 295.

TEHLİKEYE ATMA TEZİ

Aksi tesir ve boşunalık tezi argümanları çok farklı yollardan giderler, ancak bir noktada ortaktırlar: her ikisi de dikkati çekecek kadar basit ve sadedir -çok fazla başvurulmalarının nedeni kuşkusuz burada yatar. Her iki durumda da, belirli bir amaca ulaşmak için gerçekleştirilen eylemlerin acınacak biçimde nasıl başarısız olduğu gösterilir. Ya yapılanlar hiçbir değişiklik sağlamaz ya da gerçekleştirilen eylem istenenin tam tersine sonuç verir. Aslında tepkici argümanların geniş ve önemli bir bölümünü bu iki uç kategoriyle değerlendirebilmem şaşırtıcıdır.

Çünkü değişime karşı çıkmanın üçüncü, daha sağduyuya ilişkin ve mütevazi bir yolu da vardır. Bu yol kamuoyunda daha yaygın olduğu için, cepheden saldırıya geçmez (cepheden saldırı, iddia ediyorum ki, "tepkici" retoriğin alâmeti farikasıdır): bu argüman, önerilen değişimin, kendi içinde arzulanabilir olsa da, şu ya da bu türden kabul edilemez maliyetlere ya da sonuçlara yol açtığını öne sürer.

Bu çizgide tartışmanın pek çok genel yolu vardır. Bunların bazıları, bu yüzyılın başında Cambridge Üniversitesi'nin ta-

bazıları, bu yüzyılın başında Cambridge Üniversitesi'nin tanınmış bilginlerinden F. M. Cornford tarafından *Microcosmographia Academica** başlıklı bir broşürde ustalıkla parodileştirildi.

Çalışmasını "Genç Akademik Politikacıya Rehber" olarak takdim eden Cornford, refomcularla "ilkede" aynı görüşteymiş gibi yaparken akademik prosedürdeki herkangi bir değişime muhalefet ederek en iyi nasıl arkadaş ve nüfuz edinileceğine dair tavsiyelerde bulunmaktaydı. Süreç içinde Cornford şu iki ana "Siyasal Argüman" arasında ayrım yapmaktaydı: Kama İlkesi ve Tehlikeli Örnek İlkesi. Mizahi tanımlamaları şöyledir:

> *Kama İlkesi* şudur: şu anda uyandırılan umutlardan korktuğunuz için doğru hareket edemezsiniz; yeterince cesaretiniz olmayacağı için korktuğunuz gelecekteki umutlarda çok daha doğru hareket edebilirsiniz... *Tehlikeli Örnek İlkesi* şudur: gelecekte doğrusunu yapmaya cesaret edemeyeceğiniz korkusuyla şu anda doğru olduğu söylenen hareketi yapmayın. Gelecekte

---

(*) İlk kez 1908'de yayımlanan broşür İngiliz üniversite çevrelerinde büyük bir kötü şöhret kazandı ve sık sık basıldı. Çeşitli akademik toplantılarda bu kitabın bölümleri hakkında konuşma yaparken Oxbridge (Oxford-Cambridge) geçmişi olan dinleyiciler karşısında Cornford'un çalışmasına değinmeden edemedim. Bu insanlara, özellikle kitabın ikinci basımının (Cambridge: Bowes & Bowes, 1922) kendisindeki kopyasını bana ödünç veren John Elliott'a müteşekkirim. Cornford'un felsefe ya da *Weltannschauung*'dan ziyade reform karşıtı *retoriğe* duyduğum ilgiyi paylaşma bakımından tutuculuk analistleri arasında eşsiz olduğu görülmektedir. Ondan konunun şakacı bir tarzda ele alınmaktan daha fazlasını hakettiği kanaatiyle ayrılıyorum. Değişim ve reforma karşı olan argümanları toplamak için yapılan daha erken ve daha yaygın bir girişim Jeremy Bentham'ın, Fransızca çevirisi ilk kez 1816'da, daha sonra İngilizce olarak 1824'te ve gene 1952'de, H. A. Larrabee'nin editörlüğünde (Baltimore: John Hopkins Press) yayımlanan *Handbook of Political Fallacies*'inde görülür. Ancak Bentham yıllardır topladığı bazı argümanların formel özelliklerini incelemekten çok onları çürütmekle ilgilenir.

karşılaşacağınız durum, *ex hypothesi*, aslında farklıdır, şimdiki duruma sadece görünüşte benzer. (s. 30-31)*

Aslında iki ilke yakın ilişki içindedir. Bunlara uygun görüş geliştirenler, önerilen reformun bizzat hatalı olduğunu iddia etmezler; daha ziyade, birbiri ardına gelen olaylar nedeniyle önerilen yönde (aslında doğru ya da haklı) hareket etmenin tehlikeli ve basiretsiz olacağını ya da istenmeyen sonuçlar vereceğini iddia ederler. Cornford'un Kama İlkesi dediği şey günümüzde daha çok "kamanın ince kenarı" (Britanya kullanımında "kamanın ince *ucu*") olarak bilinir ve konuya ilişkin çeşitli metaforlarla ifade edilir: önerilen bir hareket, "bir ayağı çukurda," "buzdağının görünen ucu", "çadırın altında devenin burnu" olarak ifade edilir... "Kaygan zemin" çok yaygın kullanılan ve istismar edilen bir başka imgedir. Metaforların zenginliği, itiraz edilemez olsa bile bir eyleme mutsuz sonuçlar vereceği gerekçesiyle karşı çıkma anlayışının ne kadar yaygın olduğunu gösterir.

Burada argümanın değişik bir biçimini izleyeceğim. Cornford'un kategorilerinin idrak yeteği tartıştığım tarihî malzemenin yapısı üzerine temellendirilmiştir. Bildiğimiz gibi, T. H. Marshall bu malzemeyi son iki ya da üç yüz yıldır yurttaşlık haklarının, insan haklarından siyasal haklara ve nihayet sosyo-ekonomik boyuta kadar derece derece genişlemesine dair öğretici bir öyküyü anlatmak için kullandı. Ancak bu aşamalı ve kümülatif ilerleme masalı, bir aşamadan diğerine geçişin pürüzsüz olmaması nedeniyle fiilen saldırı ve bozulmayı davet eder. Gerçekten de, insan toplumlarındaki ilerlemenin sorunsal olduğu sık sık öne sürülmüştür. Öyle ki, yeni önerilen

(*) Cornford reform önerilerine karşı çıkmanın bir başka genel nedenini kısaca ifade eder: reform, aslında doğru ya da haklı olsa da, kabul edilmemelidir, çünkü "vakti gelmemiştir." Bu argüman sevimli bir biçimde "Vakti Gelmemiş İlkesi" adını taşır (s. 32).

herhangi bir "ileriye doğru hareket" *daha önce* gerçekleştirilen bir ya da birçok şeyin ciddi biçimde zarar görmesine neden olacaktır.

Her türden *yeni* reforma karşı güçlü bir argüman işte buradadır. Bir öneri tek başına arzulanabilir bir öneri olarak kabul edildiğinde, bu önerinin maliyetlerinin ve mutsuz sonuçlarının, sağlayacağı yararlara göre aşırı olacağını öne sürerek ikna edici bir biçimde saldırıya geçmek normal şartlarda çok zordur. Böyle bir anlayış heterojen faydalar ile maliyetler arasında oldukça subjektif bir kıyaslamayı getirir. Ancak iki reformun bir anlamda karşılıklı olarak, eskisi yenisini tehlikeye sokacak şekilde birbirini dışladığı gösterilebilirse, o zaman argümana bir kıyaslanabilirlik unsuru girer ve değerlendirme, belirsiz bir biçimde genel bir yaklaşıma, "ilerleme icadı"na varabilir: eski ilerlemeyi yeni ilerleme uğruna feda etmek anlamlı mıdır? Ayrıca bu argümanla, tepkici, bir kez daha ilericinin giysilerine bürünür ve hem yeni hem de eski ilerlemenin arzulanabilir olduğunu öne sürer ve o zaman tipik bir yaklaşımla, uygulanması halinde yeni reformun, eskisini nasıl öldürücü bir biçimde *tehlikeye sokacağını* gösterir. Zorluklarla gerçekleştirilen ya da yürürlüğe giren eski reform için garanti verilemez ve bu reform yeni program tarafından tehlikeye sokulur. Bu argümana *tehlikeye atma tezi* denecektir; bu tez, diğer ikisinden daha karmaşık ve tarihsel zemini olan bir argümanı gerektirir.

Marshallcı üç katlı şemaya göre yurttaşlığın, medenî, siyasal ve sosyo-ekonomik boyutları geçen üç yüzyılın gidişatı içinde *birbiri ardı sıra* yürürlüğe konuldu. Bu yapı tarihsel gerçeklik kazandığı ölçüde, insan hemen aşamalı olarak ileri doğru gerçekleştirilen bu hamlelerin orta yerinde sahneye çıkan çeşitli tehlike türlerini tahmin etmeye yönelir. Örneğin, 19. yüzyılda genel oy hakkını genişletme ve demokratik yönetimin yurttaş hak ve özgürlüklerinin henüz sağlam biçimde yerleştiği ül-

kelerde önerilmesi, bu tezin gösterdiği doğrultuyu kanıtlamak için mükemmel bir fırsattır. O zamanki genel oy hakkı muhalifleri, bu hak ve özgürlüklerin demokraside önerilen ilerlemenin bir bedeli olarak kaybedilecekleri beklentisi içinde olabiliyorlardı. Daha sonra, sosyal güvenlik ve ilgili sosyal refah yasaları getirildiğinde bu önlemlere muhalif olanlar çift namlulu bir argümanı yayabildiler. Refah Devleti, bazıları tarafından iddia edileceği gibi, kişisel haklar konusunda (Marshall'a göre yurttaşlığın birinci boyutu) daha önceki ilerlemeleri muhtemelen tehlikeye sokacaktır. Refah Devleti'nin demokratik yönetim (Marshall'ın ikinci boyutu) için nasıl bir tehdit oluşturduğunu göstermeyi amaçlayan girişimler de olacaktır. Çoğunlukla da bu iki argüman birleştirilecektir.

Böylece Marshall'ın şeması tehlikeye atma argümanlarının mümkün olan iki ayrı tipiyle karşı karşıya gelir:

1. Demokrasi Özgürlüğü tehlikeye sokar.
2. Refah Devleti, Özgürlüğü ya da Demokrasi'yi ya da her ikisini tehlikeye sokar.

Bu iddiaların her ikisi de fiilen öne sürülmüştür ve Marshallcı şemanın tarihsel geçerlilik ve kullanışlılık alanından doğrulanacaklardır. Ancak, tahmin edileceği gibi, bazı ülkeler çeşitli tezlerin yayılması için ayrıcalıklı bölge oluştururlar. Bunun nedeni kuşkusuz, Marshall'ın ardışık şemasının Britanya tarihine göre tasarlanmasıdır. Bu nedenle, şema, medenî haklardan siyasal ve sosyo-ekonomik haklara kadar gerçekleştirilen ilerlemenin daha az sürekli, ardışık ya da "düzenli" olduğu ülkelere pek uygun düşmez. Ancak tehlikeye atma argümanından kaynaklanan varyantlar öğreticidir.

Aynı şekilde araştırmamız da bir başka yönden Marshall'ın şemasının sürekli kullanışlılığını sadece onaylamakla kalmıyor, onun basitleştirmelerini daha ileri düzeyde sorgulamaya davet ediyor. Marshall birbiri ardı sıra gelen güçlü "tepki" dalgalarının yurttaşlık anlayışının yayılmasını her defasında engellemeye

hattâ tersine çevirmeye çalıştığını ifade etmekten kaçındı; ve yine bu gelişmenin karşılıklı çatışmaya yolaçabilme ihtimalini de bilmezden geldi. Marshall'ın tasarladığı tarihsel süreç sadece eklenmelerden oluşmaktaydı -yurttaşlığın ya da ilerlemenin bir yönü ya da boyutu, daha önceki(ler) ile birarada varolma konusunda hiç bir soruna yol açmaksızın, birbiri ardı sıra yürürlüğe giriyordu. Tepkici söylem tehlikeye atma tezinin çevresinde bu tarzın gerçek sorunlarını açtığı ölçüde incelememiz Marshall'ın iyimserliğini doğrulamaya hizmet edecek ve gerçek ya da olabilecek açmazlara ve çatışmalara dikkati çekecektir.

Özgürlüğe bir tehdit olarak demokrasi

Demokratikleşmenin, yani genel oy hakkı yoluyla siyasal katılımda sağlanan ilerlemelerin, kişisel özgürlüklerin, yani 19. yüzyılın meşhur "Yaşama, özgürlük ve mülkiyet doğal hakları"nın korunmasıyla bağdaşabilirliği sorunu tamamen yeni, alışılmışın dışında bir sorun değildir. T. H. Marshall'ın yurttaşlığın medenî ve siyasal yönleri arasında yaptığı ayrımın başka dikotomilerle bir yakınlığı vardır. Bu dikotomiler Marshall'ınkinin aksine uzun süre antagonistik terimlerle incelenmişlerdir. Bunların ilki, özgürlük ile eşitlik arasındaki ayrımdır. Çok sık yapıldığı gibi, özgürlüğün her yurttaşa kendi "doğal haklar"ının temin edilmesi olarak anlaşılması, eşitliğin ise genel oy hakkı kurumuyla gerçekleştirileceğinin düşünülmesi halinde, bu dikotomi Marshallcı çifte çok benzer. Bu oldukça dar bir eşitlik anlayışı olsa da, Liberal özgürlükle çatışma potansiyeli büyüktür ve eşitliğe daha geniş bir anlam verilmesi halinde bu potansiyel genişler. Fransız Devrimi'nin hem eşitliği hem de özgürlüğü gerçekleştirmeyi vaad etmesinden bu yana ve hattâ Tocqueville'in *Democracy in Amerika*'da bağdaşırlık sorununu güçlü bir biçimde ortaya atmasından beri bu iki özlem arasındaki çeşitli gerilimler enine boyuna incelenmiştir.

İkincisi, bizzat özgürlük kavramının ne kadar zengin (ve belirsiz) bir kavram olduğu ortaya konulmuştur. Bu zenginliğin farklı ve antagonistik anlamlar taşıdığı gösterilmiştir. Meşhur bir örnek Isaiah Berlin'in 1958'de Oxford'da verdiği, "Two Concepts of Liberty" (İki Özgürlük Kavramı) başlıklı açılış konferansıdır. Berlin bu konuşmada "olumsuz" özgürlüğü "olumlu" özgürlüğün karşısına koyuyordu.[1] Buradaki olumsuz özgürlük, bireyin başka bireylerin ya da yetkililerin belirli müdahalelerinden "özgürlük" şeklinde tanımlanırken; olumlu özgürlük topluluğun iç işlerine ve siyasal hayatına katılmak suretiyle geleneksel cumhuriyetçi erdem doğrultusunda kâr özgürlüğü olarak tanımlanmaktaydı. Bir kez daha Berlin'in kavramları ile Marshall'ınkiler arasında belirgin bir örtüşme vardır: yurttaşlığın medenî boyutu olumsuz özgürlük ile büyük bir ortaklığa sahipken, yurttaşlığın siyasal boyutu olumlu özgürlükle ortaklık içindedir. Olumlu ve olumsuz özgürlük arasındaki karşılıklı ilişkiler ve muhtemel çatışmalar siyaset felsefecileri arasında canlı bir tartışmaya yolaçmıştır.[2]

Özgürlük kavramında, Eski Çağların Özgürlüğü ile Modern Çağların Özgürlüğü şeklinde bir başka meşhur ayrım çok daha erken bir tarihte (1819'da) Benjamin Constant tarafından yapılmıştı.[3] Constant'a göre Eski Çağların özgürlüğü Yunan

---

1 Isaiah Berlin, "Two Concepts of Liberty," yeniden bas., Berlin, *Four Essays on Liberty* (Oxford: Oxford University Press, 1969), böl. 3. Berlin ne T. H. Marshall'dan ne de Benjamin Constant'tan söz eder.

2. Bkz. Quentin Skinner, "The Paradoxes of Political Liberty," *Tanner Lectures on Human Values* içinde (Salt Lake City: University of Utah Press, 1986), c. 7, s. 227-250. Bu mükemmel tez edebiyata kapsamlı referanslar içerir.

3 Benjamin Constant, "De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes," Constant, *De la liberté chez les Modernes*, der., Marcel Gauchet (Paris: Le Livre de Poche, 1980), s. 491-518. Constant'ın iki özgürlük anlayışı arasında yaptığı ayrım Madame de Staël'e, Emmanuel Sieyès'e ve hattâ Rousseau'ya kadar izlenebilir. Bkz. "Madame de Staël" (Marcel Gauchet'nin), François Furet ve Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution Française* (Paris: Flammarion, 1988), s.

şehir devleti yurttaşlarının kamu işlerine etkin biçimde katılma hakkı, Modernlerin Özgürlüğü ise tam aksine yurttaşların, kendi dinlerinin gereğini yerine getirebildikleri, kendi düşünce ve etkinliklerini gerçekleştirebildikleri, ticarî faaliyette bulunabildikleri geniş bir özel alana sahip olma hakkı idi. Burada da Marshall'ın yurttaşlığın siyasal ve medenî boyutları ile olan benzerlik aşikârdır. Ancak Constant kendi iki özgürlük türünün önemli ölçüde birbirini dışladığını düşündü: sadece bu anlamda Rousseau'yu (ve onun düşüncesinden etkilenen Jakoben devrimcileri) paradigma olarak Eski Çağ'ın Özgürlüğü'nü benimsediği ve böylelikle felaketli sonuçlara yolaçan anakronistik ve ütopyacı hedeflere yöneldiği için eleştirebildi.

Yurttaşlığın medenî ve siyasal bileşenleri arasında yapılan Marshallcı ayrımla ilgili dikotomilere dair bu kısa inceleme şimdi ele alacağımız konunun zenginliğini ve karmaşıklığını bir parça aktarır. Aynı zamanda tehlikeye atma tezi için verimli ipuçları sağlar.

Konunun genişliği nedeniyle kendimi, tehlikeye atma tezinin *özgül bir tarihsel bağlamda* öne sürüldüğü birkaç önemli durumla sınırlayacağım. Başka deyişle, demokrasi ile özgürlüğün birarada bulunmasının karşılaştırmalı yarar ve beklentileri hakkında genel bir tartışmaya girmekten ziyade, demokratik yönetim yönünde yapılan hareketlere nasıl karşı çıkıldığını ve bu hareketlerin "özgürlüğü" çeşitli biçimlerde tehlikeye sokacağına dair nasıl uyarılarda bulunulduğunu ya da bundan şikâyet edildiğini göstermeye çalışacağım..

1057; Sieyès için bkz. Pasquale Pasquino, "Emmanuel Sieyès, Benjamin Constant et le 'Gouvernement des Modernes'," *Revue Française de Science Politique* 37 (Nisan 1987): 214-228. Constant'ın ayrımı görmezden gelmekle eleştirdiği Rousseau zaman zaman bunun tam olarak farkına varıyordu; örneğin, bana ait *Shifting Involvements*'de (Princeton: Princeton University Press, 1982, s. 98) belirtildiği gibi, Rousseau'nun *Lettres écrites de la montagne*'deki.

Tehlikeye atma tezinin tam olarak ortaya çıktığı örnek durum 19. yüzyılda Büyük Britanya olmalıdır. Napoléon Savaşları'nın bitiminde bu ülke yüzyıllarca birbiri ardı sıra kazanılan ve pekiştirilen uzun bir özgürlükler geleneğine sahipti -Magna Carta, *habeas corpus* (tutuklanma sebebini öğrenme ve yargılanma hakkı -ç.n.), Haklar Tasarısı, dilekçe hakkı, basın özgürlüğü, vd.; aynı zamanda bu ülke güçlü orta sınıf karakterli ve orta sınıfın yönettiği yine güçlü bir hükümet geleneğine sahipti. Daha sonra, yüzyılın üçte biri ve ikinci üçte biri kapanırken Parlamento'da, kamuoyunda ve zaman zaman sokaklarda oy hakkının genişletilmesi için, 1832 ve 1867'de iki büyük Reform Kanunu ile sonuçlanan uzun ve şiddetli savaşlar oldu. Bu savaşlar uzun süredir yerleşmiş ve büyük değer verilen özgürlüklerin oluşturduğu bir dekora karşı verildiği için, tehlikeye atma tezi her iki reforma da muhalif olanların öne sürdükleri argümanların en değerlisi olarak öne çıktı.

İngiltere: 1832 ve 1867 Büyük Reform Tasarıları

1832 Reform Tasarısı oy kullanma hakkını yılda on sterlin ya da daha fazla vergi ödemeleri şartıyla, kentte ("borough") yaşayan bütün yetişkin erkekleri kapsayacak şekilde genişletti. Bu ve diğer hükümler yetişkin erkek nüfusun yüzde 90'ından fazlasını dışlamakta ama ilk kez sınaî, ticarî ve profesyonel üst sınıflara oy kullanma hakkı tanınmış olmaktaydı. Yeni parasal ölçü de, aileyi, zümreyi ve sık sık keyfi biçimde uygulanan örf ve âdetler üzerine kurulu olan geleneksel sistemin yerine geçerek evrensel bir ölçüt ortaya koydu.

Haklar Tasarısı'nın sonunda kabul edilmesinin en dikkat çekici özelliği, aristokrat Whigler ve reforma taraftar müttefiklerinin oy hakkının "kitleler"i kapsayacak şekilde daha da genişletilmesine reforma muhalif olan tutucu Toryler kadar düşman olmaları idi. Her iki grup da bu ihtimali dehşetle

karşılıyordu: kasdedilen "demokrasi" idi ve bu terim o sırada bir gulyabaniymiş gibi ve "genel oy hakkı"nın ilerici bir iması yerine kullanılıyordu. 1832 Reform Tasarısı üzerine yazdığı klasik monografisinde J. R. M. Butler 1914'te şunu kaydediyordu:

> 1831'de demokrasi sözcüğü günümüzdeki sosyalizm sözcüğüne benzer bir ilişki içinde konumlanıyordu. Bu sözcük belirsiz bir dehşet uyandırıyordu. Demokrasi "gelebilir"di ve eğer saygıdeğer sınıflar beraberliklerini muhafaza etmezlerse... bir felaket halinde ve her şeyi kapsayacak şekilde "gelecek" idi. Demokrasi gelirse, Krallar ve Lordlar ortadan kalkacaklardı ve bütün tanımlamaların eski sınır çizgileri silinip gidecekti.[4]

İngiltere'de 18. yüzyılda ortaya çıkan "Britanya Anayasası Kültü" tehlike argümanının bu türden genelleşmiş kullanımı kolaylaştırdı.[5] Komşu Fransa'daki devrimci karışıklıklar ve Edmund Burke'ün güçlü yazıları bu kültü önemli ölçüde güçlendirdi. Bu kültün başlıca unsurlarından biri İngiltere'nin, Krallık, Aristokrasi ve Demokrasi unsurlarının kaynaşmasıyla sağlandığı iddia edilen hassas dengesini kutsal saymayı içermekteydi. Reform Tasarısı'nın muhalifleri oy hakkı yaygınlaştırılırsa bu dengenin bozulacağını vurgulamaktaydılar. Daha genel olarak, özellikle "Anayasa" insan zihniyle yaratılmış olmadığı için, insanlar tarafından sorgulanmaması ya da bozulmaması gerektiği, aksi halde İngiliz halkının eşsiz biçimde yararlandığı özgürlük ayrıcalıklarının muhtemelen yokolup gideceği öne sürülmekteydi. Reform karşıtı pek çok broşür,

---

4 J. R. M. Butler, *The Passing of the Great Reform Bill* (New York: Augustus M. Kelley, 1965), s. 140-141.

5 *Ibid.*, s. 237.

meseleyi, kendi kendisini kutsayan bu terimlerle ele almaktaydı. Örneğin, bunlardan biri hatip ve liberal George Canning'in bir konuşmasında şöyle ifade edilir (kendisi 1827'de öldüğü için galiba başka bir vesileyle söylenmiştir):

> Yararlanmaktan mutluluk duyduğumuz avantajlara karşı duyarlı olalım. Anayasamızın kutsal bekçisi olduğu gerçek özgürlük aşkını, cennetten gelen bu ateşi, uhrevî bir şükran duygusuyla muhafaza edelim; ve onu daha etkin, daha parlak hale getirme şansı uğruna, onun saflığını bozmayalım ya da onu yokolma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmayalım.[6]

Whiglerin ve Reform Tasarısı'nın Avam Kamarası'ndaki öteki taraftarlarının, bu kaygıların yanı sıra "eğitim görmüş sınıf"ın oy hakkının genişletilmesine duyulan nefreti de paylaşıyorlardı. Bunun üzerine, tasarıyı haklı gösterebilmenin yegâne yolu, oy kullanma hakkına getirilen kısıtlamaların anayasa düzeninin sürekli bir kuralı haline gelmesini onaylamak ve buna inanmak oldu. Kamara'da yapılan tartışmanın son aşamalarında, Lord John Russel, sonraları ünlü olan ve "bakanların Tasarı'yı bir 'nihai' önlem olarak gördüklerini tesbit eden" usulüne uygun bir deklarasyon yaptı.[7] Birkaç yıl sonra bir çağdaş gözlemci (Francis Place) sarkastik bir tavırla şu gözlemde bulundu:

> Lord Grey ve meslektaşları, oldukça anlaşılmaz, inanılmaz bir yolla Avam Kamarası Reformu'nun ola-

---

6 Alıntı, "Real Character and Tendency of the Proposed Reform," anonim broşür (Londra: Roake & Varty, 1831) s. 21.

7 Asa Briggs, *The Age of Improvement* (Londra: Longmans, Green, 1959), s. 258.

> bileceğine ve tasarladıkları haliyle "bir nihai önlem" olmasına kendi kendilerini ikna ettiler.[8]

Tasarıyı destekleyenlerin boyun eğdiği bu tuhaf kendi kendini kandırma, oy hakkının bağlandığı özgül parasal ölçüt ile epeyce ilgili olabilir. Anahtar unsur, yani kasabalı aile reislerine getirilen on sterlin, başka muhtemel sayılar arasında oldukça "önemli ve göze çarpan" bir miktardı ve gelecekte "demokrasi"ye yönelik tecavüzleri önleyebileceği düşünüldü.[9] O sırada bu miktar elde edilmiş olmasaydı, yetkililer kutsal Britanya'nın bünyesindeki öteki unsurlara yetki verirler miydi?

Olmazdı, kuşkusuz. 35 yıl sonra, 1867'de aylar süren sert bir tartışma ve şaşırtıcı düzenlemelerden sonra Avam Kamarası, ürkütücü "demokrasi"nin yolunun açılmasında belirleyici bir adım haline gelen İkinci Reform Kanunu'nu onayladı. Aile reislerine tanınan oy kullanma hakkı, orta sınıfı, hattâ işçi sınıfı kesimlerini kapsayacak şekilde genişletildi. Oy kullanma hakkı belirli bir şehirde bir yıl ya da daha fazla süreyle ikâmet eden bütün aile reislerine tanınıyordu. Geçici ikâmet edenler ve kırsal kesimde yaşayanlar için önemli bir parasal kısıtlama geçerli olmaya devam etti ve Disraeli, fırsat düştükçe, tasarının "demokrasiye karşı bir siper" olacağını öne sürdü.[10] Ancak Disraeli ve taraftarları, bu kez, genel oy hakkı için hâlâ geçerli olan kısıtlamaların "nihai" olduğunu kanıtlama zahmetine girmediler; tam aksine, muhafazakâr Lord Derby, son oylamadan hemen önce yaptığı meşhur konuşmasında, tasarıya

8 Alıntı, Butler, *Reform Bill*, s. 257.

9 Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960), s. 57.

10 F. B. Smith, *The Making of the Second Reform Bill* (Cambridgr: Cambridge University Press, 1966), s. 233.

oy verilmesi halinde Parlamento'nun ve ülkenin "karanlıklara savrulacağı" görüşünü dürüstçe dile getirdi.[11]

Reform yanlısı argüman bu tarzda gelişirken, Reform *muhaliflerinin* retoriği tehlikeye atma tezine sıkı sıkıya bağlı idi. Gerçekten de, bu tez, yüzyılın son çeyreğinde demokratikleşme gelişirken, en azından oy hakkının halk kesimlerine yayılmasının İngiltere'nin "Eski Çağ Özgürlükleri" için ölümcül *olmadığı* açıkça ortaya çıkana kadar, gittikçe daha sık kullanıldı. Kamara'da Reform yasasının başlıca düşmanı, Avustralya yönetiminde başarılı hizmet veren ve Times'daki baş makalelere sık sık katkıda bulunarak etkili olan Liberal bir politikacı, Robert Lowe idi. Whig önderliğinden kopan Lowe, büyük ilgi uyandıran çeşitli konuşmalar yaparak Reform Kanunu tasarısına muhalefet etti. Bu konuşmaların belki de en belagatli olanı 26 Nisan 1866'da yaptığı konuşma idi. Konuşmanın sonunda şu parlak sözler yeralır:

> Bugüne kadar hiçbir ülkenin ulaşmadığı ya da hâlâ ulaşmaya çalıştığı mutluluk ve refahı İngiltere için güvence altına almış bulunan o kurumları birbiri ardısıra yıkmak için... tasarlanan... bir önlemin doğal sonuçlarının ne olacağına dair inancımı, elimden geldiği kadarıyla ortaya koymuş bulunuyorum, Efendim. Yüzyıllardır gösterilen kahramanca çabalar, bunca zekâ dolu kafanın ve güçlü ellerin gerçekleştirdiği emsalsiz kazanımlar, devrimci heyecanın ya da insanlığın kendini kaybedercesine yaşadığı coşkunun sunağında kurban edilmekten daha soylu bir akıbete lâyıktır. Ama eğer

---

11 Bkz. Briggs, *Age of Improvement*, s. 513. 1867 Reform Tasarısı üzerine son bölüm "The Leap in the Dark" başlığını taşır. Bu ifade Macaulay'e ve onun 1832 Reform Tasarısı lehine yaptığı konuşmalara kadar izlenebilir, ancak Lord Derby tarafından 1867'de meşhur edilmiştir. Bk. Gertrude Himmelfarb, *Victorian Minds* (New York: Knopf, 1968), s. 383.

> bizler düşecek olursak, müstahak olarak düşeceğiz. Bir dış düşman tarafından zorlanmadık, bir iç felaket karşısında yenik düşmedik, ama bütün servetimizin, o büyük ve bereketli refahımızın bolluğu içinde, kendi cüretkâr ve tedbirsiz ellerimizle, kendi başlarımızı neredeyse özgürlük ve şerefimizin o kutsal mabedine çalacağız.[12]

Bu feveran Madam Roland'ın meşhur feryadını akla getirir: "Ey Özgürlük! Senin adına ne cinayetler işleniyor!" Bu sözlerin Lowe'un konuşmasındaki ve daha pek çok benzer tehlike argümanındaki yoruma uygun olması için sadece küçük bir değişiklik gerekir: "Ey Özgürlük! Senin adına ne reformlar engelleniyor!"

Lowe'un oy hakkının genişletilmesi uğruna özgürlüğün felaketli bir biçimde fada edilmesine dair şiirsel sözleri büyük finale uygundu, ancak konuşmasının bütününde yasa önerişinden kaynaklanması muhtemel özgün zarar hakkında daha ayrıntılı bir akıl yürütme vardı. Beklenmedik bir nokta sözlerinin temelini oluşturmaktadır: oy kullanma hakkının işçi sınıfını ve yoksulları kapsamasının, zenginleri doğrudan ya da yağma niteliğinde bir vergilendirme yoluyla mülksüzleştirecek bir çoğunluğa ve bir hükümete yolaçacağı, bunun da temel bir özgürlüğü, mülk edinme ve biriktirme hakkını ihlal edeceği. Lowe açıkça şöyle diyordu:

> Çünkü ben bir Liberalim...iktidarı mülkiyetin ve zekânın ellerinden alacak ve onu günlük varolma mücadelesi zorunlu olarak bütün hayatını dolduran

---

12 The Right Hon. Robert Lowe, M. P., *Speeches and Letters on Reform* (Londra, 1867), s. 170.

adamların ellerine verecek... bir öneri(yi)... en büyük tehlikelerden biri olarak görüyorum.[13]

Bir başka yerde Lowe, Macaulay'in büyük otoritesine zekice başvurur. Macaulay 1832 Reform Tasarısı'nın mimarlarından ve en güçlü savunucularından biri olmuştu, ancak genel oy hakkına, zenginlerin "soyulması"ndan başka bir şeye yolaçamayacağı gerekçesiyle sert bir tavırla karşı çıktı. Amerikalı bir gazeteciye yazdığı meşhur bir mektupta Macaulay şöyle demişti: "Uzun süredir şu kanaatteyim ki, saf anlamda demokratik kurumlar er ya da geç özgürlüğü ya da uygarlığı ya da her ikisini tahrip etmek durumundadır."[14] Bu argüman ikili idi: genel oy hakkı yüzünden zenginin soyulması tek başına temel bir özgürlüğün, mülk edinme özgürlüğünün ihlaline yol açacaktı; ayrıca, zengini yağmalama girişimi, özgürlüğün ölümüyle birlikte, askeri müdahaleye ya da diktatörlük hükümetine yol açacaktı. İkinci türden sonucu doğrularken Macaulay, daha çok 1848 Devrimi'nden sonra Fransa'da genel oy hakkının yerleşmesinin ardından "despotizmi, sessiz yargı kurumu ve köleleştirilmiş basını" ile Louis Napoléon rejiminin takip edişini anlıyordu.[15]

Mülkiyet hakkı için kaygılanmanın ötesinde, İngiltere'nin parlamenter kurumlarının istikrarı ve insan haklarının korunması konularında duyulan endişe de oy hakkı reformuna ve genelde "demokrasi"ye yöneltilen itirazın başlıca nedenlerinden biri idi. 1832 Tasarısı'na muhalif olanların kapıldıkları

---

13 *Ibid.*, s. 61.

14 *The Letters of Thomas Babbington Macaulay,* ed. Thomas Piney (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), c. 6, s. 94. Bu mektupta Macaulay, Frederick Jackson Turner'in sınır tezini önceden haber verir. Bu teze göre Amerikan sınırı toplumsal çatışma için bir emniyet sübabı olarak iş görür.

15 *Ibid.*

benzer kaygıların daha sonraki on yıllar boyunca yersiz olduğunun kanıtlanması olgusu, tutucu düşünürleri, şimdiye kadar her şey gayet iyi giderken bu seferki reformun felakete yolaçacağını öne sürmekten vaz geçirmedi. Tarihçi W. E. H. Lecky bir adım daha ileri giderek 1890'larda, iki Reform Tasarısı'nın tarihleriyle sınırlanan bir altın çağı betimledi. Bu çağda İngiltere kısa süreli de olsa sakin bir hayat sürmüş ve daha sonra aptalca ipin ucunu koyvermişti: "Dünyanın, 1832 Reform Tasarısı ile 1867 Reform Tasarısı arasında İngiltere'de uygulanandan daha iyi bir Anayasa gördüğünü sanmıyorum."[16]

İyi hükümeti ve "özgürlüğü" tehlikeye atacağı gerekçesiyle oy hakkına duyulan düşmanlık, 19. yüzyılın daha sonraki on yıllarında, James Fitzjames Stephen, Sir Henry Maine ve Herbert Spencer gibi başka tutucu düşünürler tarafından paylaşıldı. Bunların görüşleri tekrarlardan ibarettir ve hepsini incelemek yorucu olur. Öne sürdükleri argümanların çoğu, İkinci Reform Tasarısı için verilen meydan savaşının sıcaklığı içinde Robert Lowe tarafından ifade edilmiştir. Lowe, tehlikeye atma tezinin birçok türünü üreterek, "demokrasi"nin ara kurumları zayıflattığını, yargı bağımsızlığını tehdit ettiğini ve ülkenin savaşa girme riskini arttırdığını, öne sürdü.[17]

Tehlikeye atma tezinin özellikle ilginç bir yüzü de onun ekonomik arenadaki kullanımıdır. Lowe'un Avam Kamarası'ndaki başlıca hasımlarından biri, Liberal John Bright, 20 yıl kadar önce Tahıl Yasası'nın iptal edilmesi üzerine hayatının en büyük zaferini kazanmıştı ve bir reformcu olarak oy hakkının yaygınlaştırılması için verilen meydan savaşının ön saflarında yeralıyordu. 26 Nisan 1866'da yaptığı konuşmada Lowe, Bright'a oy hakkının sözde kitleleri kapsayacak şekilde

16 W. E. H. Lecky, *Democracy and Liberty* (Londra: Longmans, 1896), c. 1, s. 18.

17 Lowe, *Speeches*, s. 158, 161, 147 vd.

genişletilmesi halinde serbest ticaretin daha önceki kazanımlarının maruz kalacağı tehlikeyi hatırlattı: "Serbest ticarete bakalım. Dünyada bir mücevherimiz varsa o da serbest ticaret siyasetimizdir. O bizim her şeyimiz olmuştur. Peki Demokrasiler serbest ticarete hangi gözle bakıyorlar?"[18] Ardından Kanada'dan Avustralya'daki Victoria ve New South Wales'e ve esas olarak "ülke dışında da korumacı" olan "Amerika"ya kadar genel oy hakkı olan bütün ülkelerde benimsenen korumacı siyasetlere dair ayrıntılı bir betimleme yapar.

Tehlikeye atma tezinin bu özel biçimi -demokrasi ekonomik ilerlemeyi tehlikeye sokar- daha sonra Sir Henry Maine'in militanca anti-demokratik olan *Popular Government*'ında (1886) daha fazla vurgulandı:

> Ona [yeterli eğitim görmüş bir kişiye] bilimsel buluşların yapıldığı büyük çağları, son iki yüz yıl içinde meydana gelen toplumsal değişimi hatırlatın ve bu çağların herhangi birinde genel oy hakkı uygulanmış olsaydı ne olurdu, düşünün. Bugün Birleşik Devletler'den Serbest Ticaret'i mahrum bırakan genel oy hakkı, çıkrık makinesini ve dokuma tezgâhını kesinlikle yasaklardı; harman makinesini kesinlikle menederdi.[19]

Maine bu argümanı o kadar sevdi ki, aynı kitapta yer alan bir başka çalışmada daha da süsleyerek aktardı.

> İngiltere'ye şöhret kazandıran, İngiltere'yi zenginleştiren her şey, azınlıkların, bazen çok küçük azınlıkların çalışması olmuştur. Açıkça gördüğüm şey şudur

18 *Ibid.*, s. 149.

19 Sir Henry Summer Maine, *Popular Govenment: Four Essays* (New York: Henry Holt, 1886), s. 35-36.

ki, bu ülkede dört yüz yıl geniş kapsamlı bir oy kullanma hakkı ve çok geniş bir seçim kurumu olsaydı, *ne dinde reformasyon, ne hanedan değişikliği, ne Muhalefet'e hoşgörü, hattâ ne de doğru Takvim olurdu. Harman makinesi, dokuma tezgâhı, çıkrık makinesi ve muhtemelen buhar makinesi yasaklanırdı.* Günümüzde bile, aşı uygulaması büyük tehlike içinedir ve genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, kitleleri dereceli olarak iktidara yerleştirmek, bilimsel düşünceye dayanan bütün yasalar için en karanlık kehânettir.[20]

Bir başka anti-demokratik analizcinin, artık tanıdığımız Gustave Le Bon'un, yaklaşık 10 yıl sonra aynı argümanı kullanması oldukça ilginçtir:

> Eğer demokrasiler, mekanik çıkrık, buhar makinesi ve demiryolu keşfedildiği sırada günümüzdeki kadar güçlü olsalardı, bu keşiflerin yapılması imkânsız olurdu ya da ancak tekrarlanan devrimler ve katliamlar pahasına yapılabilirlerdi. Kitlelerin sahip olduğu gücün bilim ve endüstride büyük keşiflerin tamamlandığı bir sırada gelişmeye başlaması uygarlığın ilerlemesi bakımından bir şanstır.[21]

Ekonomik ilerleme ve çağ açan birçok önemli teknik keşif kuşkusuz 19. yüzyıl deneyiminin en önemli özellikleri arasında yeralıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında dünya ve günlük hayat demiryolu ve öteki gelişmeler sayesinde görünür biçimde dönüştürülmekteydi. Onun için toplumsal ve siyasal değişim önerilerine karşı etkili argümanlar arayanlar, böylesi bir de-

---

20 *Ibid.*, s. 97-98. Vurgular benim.

21 Gustave Le Bon, *Psychologie des foules* (Paris: Félix Alcan, 1895), s. 44.

ğişimin, teknolojik ilerlemeye engel olacağını iddia etmeye yöneldiler. (Ancak) "özgürlük" örneğinde olduğu gibi "Demokrasi"nin de o sırada gerçekleşmekte olan teknik ilerlemeleri *fiilen tahrip edebileceğini* öne sürmek zordu. Bu nedenle tehlike argümanının bir sonraki en iyi biçimi şöyle oldu: genel oy hakkıyla birlikte *artık* teknik ilerleme olmayacaktır. Gerek Maine gerekse Le Bon bu önermeyi yüzyılın son 20 yılı içinde birbirinden tamamen bağımsız olarak öne sürerler. Argümanın kendisi açıkça saçma iken ve bu kısa sürede görüldüğü halde, bu çakışma -benzer çizgiler boyunca ispat etme itkisini kanıtlaması anlamında- daha da manidardır.

1867 Reform Tasarısı'nın yasalaşması, "reform yapıcılığı" için, belki de 1832 tarihli seçim reformunun* sağladığı daha meşhur kazanımı bile geride bırakan olağanüstü bir başarı oldu. Gladstone biyografisinde John Morley bunu "Parlamento tarihimizin en acaip olaylarından biri," diye niteledi.[22] Tasarının, özgün olarak daha ılımlı bir reform tasarısı getiren Gladstone Liberalleri'nden ziyade, Lord Derby ve Disraeli'nin yol göstericiliğindeki, yeni kurulan Muhafazakâr hükümet tarafından nihayet tamamlanması büyük bir paradoks oluşturdu. Seçim reformuna sonunda Muhafazakârlar öncülük ettiyse de, muhtemelen içlerinden pek çok kişi, Robert Lowe ve arkadaşlarının alt ve orta sınıfların önemli bir kesiminin oy kullanmasının yolaçacağı meşum sonuçlar hakkında tehlikeye atma tezine uygun biçimde öne sürdükleri kehânetlere inanmıyorlardı. Aslında bizzat Lowe çeşitli yerlerde, kanunun çıkması halinde "Özgürlük"ten ziyade Avam Kamarası'ndaki Liberal çoğunluğun başının belaya gireceğini

(*) *Journeys Toward Progress* başlıklı kitabımda (New York: Twentieth Century Fund, 1963) "reform yapıcılığı" terimini, göreneksel ikili imgeler, "barışçı reform" ile "şiddetli devrim" arasında bir ara dönemi oluşturan toplumsal değişim süreçlerini belirtmek için kullandım.

22 Alıntı, Himmerfarb, *Victorian Minds*, s. 334.

dile getiriyordu. Liberallere bizzat hitap ederek şu uyarıda bulundu: "bu yeni seçmenlerin pek çoğu Muhafazakâr fikirlere bağlıdır. İnanıyorum ki, Hükümetin seçimle iş başına gelmesi, gerçekleşmesi halinde, Kamara'nın bu tarafında oturan saygıdeğer centilmenlerin [Liberaller] pek çoğunu yerinden edecek ve Kamara'nın öteki tarafına mensup eşit sayıda centilmen [Muhafazakârlar] onların yerini alacaktır."[23] Tasarı kabul edildikten sonra, Muhafazakârların oynadıkları rol hakkında zaman zaman açıklamalar yapıldı. Tasarı'ya muhalif olanlardan birinin belirttiği gibi:

> Bir Muhafazakâr demokrasi hayaleti kuşkusuz bağımsız ve enerjik düşünen pek çok kişi için bir gerçeklik idi. Yoksulları etkilemenin zenginleri etkilemekten daha kolay olduğu... kaba zihniyetli zümrenin geleneksel heyecanlara daha duyarlı olacağı, şeklindeki belirsiz fikir... bütün bu argümanlar... Muhafazakâr partinin kitlesi hakkında belirgin bir kanaat oluşturmakta idi.[24]

Daha sonra Mosca İtalya'da genel oy hakkının yaygınlaştırılmasına kesinlikle bu tür gerekçelerle muhalefet edecekti. Daha önce gördüğümüz gibi Mosca, okur yazarlık şartının terk edilmesinin öncelikle Güney'deki kırsal kitlelerin oy kullanmasına yolaçacağını öne sürüyordu. Bu durumda, sözkonusu kitlelerin oyları yarı-feodal güç sahipleri tarafından satın alınacak ya da onlar tarafından dikte ettirilecekti. Bu durumda daha geniş oy hakkı hâkim grupların iktidarını *güçlendirecekti.*

---

23 Lowe, *Speeches*, s. 76.

24 *Quarterly Review* 127 (1869): 541-542, alıntı, Himmelfarb, *Victorian Minds*, s. 357-358.

19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'deki koşullar, ekonomik ve siyasal bakımdan geri bir yöre olan Mezzogiorno'daki (Güney İtalya) koşullardan kuşkusuz çok farklı idi. Ancak kişisel özgürlükler uzun süre içinde sağlam bir biçimde yerleştirilirken, halk kitlelerinin Walter Bagehot'un hoşlandığı deyişle, "gabi" olmanın yanısıra "hürmetkâr" oldukları düşünülüyordu.

Belki de tam bu nedenle Lowe'un ortaya attığı tehlikelerin gerçekliğine kimse inanmadı. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, James Fitzjames gibi tutucular bile zaman zaman oy kullanma hakkının genişletilmesini aksi tesir ya da tehlikeye atmadan ziyade boşunalık tezine uygun biçimde eleştirirler.

Ayrıca reform muhaliflerinin özgürlük için gördükleri tehlikeler, tasarıyı destekleyenlerin ortaya koydukları varsayımsal tehlikelerle etkisiz hale getirilebildi. Eylemin tehlikelerine eylemsizliğin tehlikeleriyle karşı durmak daima mümkündür. "İlerici" argümanın bir biçimi bu bakımdan tipiktir.

Buna göre, reformun yokluğunda kitleler kurulu düzen için oy kullanmaktan sınırsız biçimde daha tehlikeli olan eylem biçimlerine başvuracaklardı. Bu önemli nokta, James Fitzjames Stephen'in liberal erkek kardeşi olup daha önce boşunalık tezi savunucusu olarak adı geçen Leslie Stephen tarafından belirtildi. Leslie Stephen, oy kullanmayı halkın enerjilerini görece zararsız kanallara yönelten, grevler ve isyanlar gibi daha tehlikeli kitlesel protesto biçimlerini gayrimeşrulaştıran bir araç olarak savundu.[25] Bu argümana göre, yasa, düzen ve özgürlüğü, Reform Tasarısı'nın yürürlüğe girmesinden çok, bunun başarılamaması, tehlikeye sokacaktı.

---

25 W. L. Guttsman, ed., *A Plea for Democracy*, s. 72-92; ve Hirschman, *Shifting Involvements*, s. 115-116.

Fransa ve Almanya: tehlikeye atmadan bağdaşmazlığa

İkinci Reform Tasarısı için verilen savaş, oy kullanma hakkının yaygınlaşmasına karşı gösterilen tepkide tehlikeye atma tezinin tam olarak kullanıldığı örnek bir olaydır. 1860'larda, geniş bir kamuoyunun ortak fikrine göre, daha düzenli, ekonomik olarak ilerici ve makul ölçülerde "özgür" bir topluma doğru kalıcı ilerlemeler, özellikle öteki Avrupa toplumlarına kıyasla İngiltere'de gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla, oy hakkının demokratikleştirilmesi önerisinin bu çok değerli kazanımları tehlikeye sokacağından endişelenmek doğaldı.

O sırada öteki ülkelerdeki durum çok farklı ve Marshall'ın yurttaşlığın "medenî" boyutuna geçiş dediği şey oldukça düzensizdi. Fransa'daki durum özellikle ilginçtir. Bu ülke çeşitli devrimlerden, tepkilerden geçmekte, ve 19. yüzyılın büyük kısmı boyunca rejim değişip durmaktaydı. Öyle ki, kişisel özgürlükler güvenli bir biçimde yerleşmiş olmaktan çok uzaktı. Sonuç olarak, tehlikeye atma tezi geçerli değildi -olmayan bir şeyin tehdit edildiğini öne sürmek zordur.

Ayrıca genel oy hakkı Fransa'ya, İngiltere'de olduğu gibi uzun ve yıpratıcı bir tartışmadan sonra gelmedi. Bunun yerine, 1848 Devrimi'nin heyecan dolu ilk günlerinde ve bir gece içinde Temmuz monarşisinin *censitaire* (seçme hakkının özel vergiye tabi olması -ç.n.) sisteminin yerini aldı. O zamandan beri genel oy hakkı hiçbir zaman resmen kaldırılmadı. 1851'de iktidarı ele geçirdikten sonra Louis Napoléon, 1850'de yoksul tabakayı seçimlerin dışında tutmak için getirilmiş olan ikâmet şartı ve diğer bazı önemli kısıtlamaları fiilen kaldırdı. Baskıcı rejimi boyunca Louis Napoléon, sulandırılmamış bir genel oy hakkı temelinde plebisitler düzenledi ve böylece o zamanlar genellikle "demokrasi" denilirken kasdedilen genel oy hakkının, sadece "özgürlük" ile ele ele gitmediği, bunun tam tersinin de pekâlâ

geçerli olabileceği fikrine itibar kazandırdı.

Dönemin önemli bir liberali Prévost-Paradol, yazdığı bir gazetenin kapanmasından sözederken meseleyi açıkça ortaya koyar: "Demokrasinin gelişmesi ile özgürlüğün gelişmesi arasında hiçbir ilişki yoktur ve bir toplum özgür bir ülkenin ne olduğuna dair farklı bir fikre sahip olmadan da demokratik olabilir."[26] Hiç kuşku yok, bu cümle (bağlam dışı olsa da) Robert Lowe'dan, Avam Kamarası'ndaki Reform karşıtı konuşmalarının toplandığı kitabın önsözünden alınmıştır.

Bu tarihsel koşulların bir sonucu olarak tehlikeye atma tezi Fransa'da tamamen radikal bir biçim aldı, demokrasi ile "özgürlük"ün bütünüyle bağdaşmaz olduğunu iddia etmeye vardı. Bu doktrinin bir kökeni muhtemelen Benjamin Constant'ın Eski Çağların Özgürlüğü -kamu işlerine katılma özgürlüğü (ve yükümlülüğü)- ile Modernlerin Özgürlüğü -kişinin özel hayatına ve yaptığı işlere devlet adına müdahale edildiği ya da karışılmadığı geniş bir alanın varolması hakkı- arasında yaptığı, daha önce değinilen, meşhur ayrımdır. Bizzat Constant, bu iki özgürlüğü birleştirme gereğinin tamamen farkında olsa da, yaptığı ayrım, tamamen ayrı iki özgürlük alanı nosyonunu yerleştirdi; bu iki alanın birbirine karıştırılmasının (önce Rousseau, daha sonra, onu izleyen Jakobenler tarafından) felaketli tarihsel sonuçlara yolaçtığı iddia edildi.

Neredeyse yarım yüzyıl sonra bu iki anlayışın ayrı ve bağdaşmaz olduğu, Constant'ın ustalıkla yaptığı nitelendirmelere ve düştüğü kayıtlara yer verilmeksizin (ve onun ufuklar açan incelemesine değinilmeksizin) tutucu tarihçi Fustel de Coulanges tarafından, ilk kez 1864'de basılan meşhur çalışması La Cité Antique'de (Antik Kent), tekrar doğrulandı. Fustal,

26 M. Prévost-Paradol, *Quelques pages d'histoire contemporaine*, ser. 4 (Paris: Michel Lévy, 1867).

bilgince ve pek çok bakımdan yolaçıcı bu çalışmasında Yunan ve Romalıların din ve kurumlarını yeniden yorumlamakta ve daha başında, kitabın genelde Eskiçağ toplumu ve özelde Eskiçağ özgürlüğü, Modern anlayış ve duyarlığa tamamen yabancı bir şey olarak tanıtmak amacıyla yazdığını açıkça belirtmektedir:

> Bu Eskiçağ halkları modern toplumlardan ayıran temel ve esas farklılıkları... bu konuda yapılan hatalar tehlikesiz olmadığı için... göstermeye çalışacağız. Eski Yunan ve Roma hakkında Modernlerin oluşturdukları fikirler genellikle onları yanlış yola sevk etmiştir. Eskiçağ kentinin kurumları hakkında yetersiz gözlemlerde bulunmalarına rağmen, onları kendi toplumları içinde yeniden canlandırmaya çalışmışlardır. Eskilerin özgürlüğü hakkında kendilerine aldatmışlardır ve *modern zamanlarda özgürlüğün tehdit altında oluşunun [mise en péril] nedeni budur*. Ülkemizin son 80 yıllık tarihi açık bir biçimde göstermiştir ki, modern toplumun ilerlemesi, Yunan ve Roma antikitesini daima gözönünde tutma alışkanlığı tarafından önemli ölçüde engellenmiştir.[27]

Benjamin Constant'ın aksine Fustel, Eskiçağdakilerin önemli bir özgürlük türünü tümüyle geliştirmiş ve uygulamış olduklarını kabul etmekten uzaktır. Daha sonraki bir bölümde Atina demokrasisinin siyasal başarılarından küçümseyici bir tavırla sözeder:

> Siyasal haklar, seçimler, hükümet memurlarının atanması, yargıç olma ayrıcalığı, özgürlük dedikleri

---

27 Fustel de Coulanges, *Le cité antique* (Paris: Hachette, 1885), s. 1-2. Vurgular eklendi.

> budur; ama gene de insan bu uğurda devlete köle oldu.[28]

"Gerçek özgürlüğü" "kişisel özgürlük" ile eşit sayan Fustel Eskiçağdakiler arasında özgürlüğün olmadığını öne sürdü - onların bu kavram hakkında "bir fikirleri bile olmamıştır."

> Eski Çağdakiler ne özel hayattaki özgürlüğü, ne eğitim özgürlüğünü ne de din özgürlüğünü tanıdılar. Vatan ya da devlet denilen kutsal ve neredeyse tanrısal otorite ile kıyaslandığında sıradan kişinin fazla değeri yoktu... Kentin çıkarı sözkonusu olduğunda insan hayatına güvence sağlayan hiçbir şey yoktu... Antikite hukukun üstünlüğü devletin itibarıdır, şeklindeki felaket getirici düsturu formüllendirdi.[29]

Fustel'in açık argümanı, kısaca, ünlü Eski Çağ demokrasisinin, terimin modern anlamında özgürlükten tamamen yoksun olduğu idi. Bunun aksini düşünmek "bütün insan hatalarının en eşsiz olanı" idi. Tehlikeye atma tezine uygun olarak tarihten alınması gereken pek çok ders vardı: Yunan şehir-devletine öykünüyor, demokratik yönetimi getiriyor ve acılarla kazandığınız, özgürlük denilen şeyi kaybediyorsunuz. Bu konum kuşkusuz Benjamin Constant'ın niyetlerinin çok ötesine geçti.

Demokrasinin kişisel özgürlüklerin korunmasıyla bağdaşmadığı fikri, İngiltere'de, 1867 Reform Kanunu'nun onaylanmasından sonra kitlelerin seçime katılmalarının ülkenin yerleşik insan hakları sistemine önemli bir zarar vermediği görüldüğünde, itibarını kaybetti. Peki öteki ülkelerde

28 *Ibid.*, s. 268.

29 *Ibid.*, s. 268-269.

ne oldu? Özellikle tehlikeye atma argümanının daha genel biçimde öne sürülmesi halinde buralarda fikir belki de kurtarılabilirdi: demokrasi, bazı son derece değerli mirasla, örneğin kutsal ulusal karakteristikle uyuşmaz. Bu türden fikirler gerek İngiliz gerekse yabancı gözlemcilerin çeşitli yazılarından alınıp biraraya getirilebilir. Bunların ayrım noktası günümüzde demokrasinin kişilik kurumu denebilecek şeyle ilgilidir. Demokratik hükümeti mümkün kılan ve bunu engelleyen tipte insan kişilikleri var mıdır? Yani demokrasi uğruna vazgeçilmesi gereken belirli karakter özellikleri var mıdır? Ya da farklı ülkelerin farklı "ulusal karakterlere" sahip olmaları nedeniyle, yurttaşlarının sözgelimi sanat alanında daha yetenekliyken demokrasi için daha az yetenekli olduğu bazı ülkeler var mıdır?

Reformasyon'dan sonra ve özellikle de Fransız Devrimi'yle birlikte, siyasal yol ve deneyleriyle Avrupa ülkelerine öncülük eden İngiltere ve Fransa'nın birbirlerinden esaslı ve görünüşte kalıcı biçimde farklılaşması ile birlikte bu türden spekülasyonlar, bilhassa ilgi çekici hale geldi.[30] Sözkonusu farklılıkları İngiliz ve Fransızların zıt karakterde oldukları öne sürülerek açıklanmaya çalışıldı. Burke 1791'de bir Fransız gazeteciye açık mektubunda şu parlak sözleri yazdığında bu türün içinde yeralmıştı:

> Toplum, istek ve arzuyu denetleyen bir gücü, bir yere yerleştirmeden varolamaz. Bu denetim gücünün birazı [toplumun] kendi içinde vardır, çoğu dışardan olmalıdır. Ölçüsüz insanların özgür olmayacakları, eşyanın tabiatı gereği takdir edilmiştir. Tutkuları onları zincire vurur.

---

30 François Furet bu noktanın altını çizer: "Burke ou la fin d'une seule histoire de l'Europe," *Le Débat* 39 (Mart-Mayıs 1986): 56-66.

Yurttaşlarımızın önemli bir bölümü bu hükmü kendi üzerlerinde infaz ederler.[31]

Burada Burke, Fransa'nın özgürlükten yoksun olma hastalığını Fransız yurttaşlarının sıcak kanlı karakterine atfeden kültürel-ırksal-iklimsel bir teoriyi öne sürür. Reflections'da Burke, Britanyalıların bazı garip özelliklerini de: "yeniliğe karşı gösterdiğimiz asık suratlı direniş," ve "ulusal karakterimizin soğuk tembelliği" ve bunun yanı sıra bir olgu olarak "bütün eski önyargılarımızı terk edecek yerde önyargı oldukları için onları bağrımızı basmamız," gibi ifadelerle benzer biçimde vurgulamıştı.[32]

Burke'a göre bu çeşitli özellikler (esas olarak meşhur Britanyalı "soğukluğu") zaaf olmanın yanı sıra ülkesinin uygar siyasal hayatının esas unsurlarıdır. Ne var ki, bunları bilançonun pasif yanı olarak değil de özgür bir toplumun korunması için ödenmesi gereken bir bedel olarak görmek için, algılamada sadece ufak bir kayma gereklidir. Bunun hemen ardından Bagehot'nun attığı adım gelir. Bagehot, Burke'den yaklaşık 60 yıl sonra, bu kez komşu ülkede meydana gelen bir başka "sarsıntı", 1848-1851 tarihlerinde gerçekleşen Şubat Devrimi -Haziran Katliamı- hükümet darbesi vesilesiyle, Britanya ve Fransız siyasal sistemlerini ve gene karakterlerini kıyasladı. Bagehot'nun Fransız ve İngiliz arasındaki farklılığa dair analizi, Burke'ün analizine benzer; şu farkla ki, Bagehot paradoksal formüllendirmeleriyle İngiliz'in, Burke'ün analizindekinden daha az çekici görünmesini sağlar. Nitekim, "özgür bir halkın

31 Edmund Burke, "Letter to a Member of the French National Assembly in Answer to Some Objections to His Book on French Affairs," Burke, *Works* içinde (Boston: Little, Brown, 1839), c. 3, s. 326.

32 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Conor Cruise O'Brien (Middlesex: Penguin Classics, 1986) s. 125-126.

en temel zihinsel niteliği hakkındaki kanaatim," dediği şeyden "büyük bir budalalık" olarak sözeder ve neredeyse Burke'ü yorumlayarak, "uluslar, tıpkı kişiler gibi pratik olmakta hayli zeki olabilirler ve özgür olma bahsinde yeterince enayi değillerdir" görüşünü ortaya atar.[33]

Günümüz yorumcularından biri, Bagehot'nun bu alıntılardaki gibi öfke dolu bazı pasajlarına "*pas devant les domestique* (uşakların önündeki eşik) şeklinde bir not düşmek" gerektiğini alaycı bir tavırla belirtti.[34]

Aslında bir yolunu bulup bu pasajları duygudaş olmayan yabancı gözlemcilerden, özellikle de *pas devant les Allemands* (Almanların önündeki eşik) diye işaretlemekten sakınmak daha önemli olabilirdi. Daha sonraki 60 yıl içinde ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı bir başka sarsıntı sırasında, önemli bir Alman sosyoloğu, çoğu kez kavrayışlı Max Scheler, aynı tartışmaya katıldı ve Burke tarafından gariplikler olarak, Bagehot tarafından paradoksal değerler olarak betimlenmiş olan demokrasinin kişilikle ilişkilendirilmesinin vahim ve temelden kusurlu olduğunu öne sürdü. Kıyaslama şimdi İngilizlerile Almanlar, bu iki halkın demokrasiye yatkınlıkları arasında yapılmaktaydı.

İlk kez 1916'da yayımlanan bir incelemede Scheler Müttefikler'in bir iddiasına karşı çıktı. Bu iddiaya göre savaş "demokrasiler" ile "otokrasiler"i karşı karşıya getirmişti. Scheler aksine, bütün "büyük uluslar"ın demokratik biçimlerin kendilerine özgü çok farklı tiplerini geliştirdiklerini

---

33 Walter Bagehot, "Letter on the New Constitution of France and the Aptitude of the French Character for National John-Stevas," *Waster-Bagehot: A Study of His Life and Thought together with a Selection from His Political Writings* (Bloomington: Indiana University Press, 1959), s. 424, 426.

34 Stefan Collini, Donald Winch ve John Burrow, *That Noble Science of Politics: A Study in Nineteenth-Century Intellectual History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 175. Bu mükemmel çalışmanın önsözüne göre Bagehot üzerine alıntı yaptığım bölüm Burrow tarafından yazıldı.

iddia etti.[35] Scheller, İngiliz ve Alman tiplerini karşılaştırarak, "insan doğasının trajik yasası"nı öne sürdü. Buna göre, kişinin "ruhsal özgürlüğü" siyasal özgürlük ile zorunlu olarak bir ters ilişki içindedir: Almanya'da "ruhsal özgürlük, ruhsal enginlik ve devletin en mahrem kişisel alandan ayrı tutulması için beslenen muhteşem duygu [Sinn]", "çoğu kez [kişinin] devlet otoritesine isteyerek...ve hattâ belirli bir siyasal kölelik eğilimiyle birlikte... boyun eğmesi" ile el ele gider. Oysa İngiltere'de, "siyasal özgürlüğün vurgulanması..., devlet gücünün müdahalesine ilişkin beslenen geleneksel kuşkular ve hattâ... dikkat çekici kollektif hedef geliştirme kapasitesi" ile "göreli dar fikirlilik, entellektüel darlık, yüksek düzeyde özgün kişisel düşünce özgürlüğü duygusundan yoksunluk ve biz Almanlar için anlaşılmaz olan... bir resmiyet" arasında olumsuz bir karşıtlık vardır. Scheler'e göre bu çeşitli olumsuz özellikler olumlu olanlarla yakından ve kaçınılmaz biçimde bağlantılı idi; ayrıca, İngiliz ve Alman sistemlerinin olumlu ve olumsuz karakteristikleri ya da fazilet ve kusurları arasındaki kendine özgü bağlantı, en azından "'Alman halkı' [*Volk*] dediğimiz şeyin üniter ruhsal karakteristiği var olduğu sürece" asla kopmazdı.[36]

Bağdaşmazlık fikri -bir tür özgürlüğe ancak bir başka tür özgürlük pahasına sahip olunabilir- burada aşırı bir biçimde formüllendirildi. Yeni bir özgürlük türünün (oy verme hakkının yaygınlaştırılması) uygulamasına karşı çıkan bir çizgide tartışan Robert Lowe'un aksine, Scheler farklı ulusların her

---

35 Max Scheler, "Der Geist und die ideellen Grundlagen der Demokratien der grossen Nationen" (Büyük ulusların demokrasilerinin ruhu ve fikir temelleri), yeniden bas. Scheler, *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre*, 2. bas. (Bern: Francke, 1963), *Gesammelte Werke*, c. 6, s. 158-186. Bu çalışma üzerine ilginç yorumlar için gene bkz., Adolph Lowe, *Has Freedom a Future?* (New York: Praeger, 1988), s. 68-73.

36 Scheler, *Der Geist*, s. 182-183.

birinin kendi *völkisch* yeteneğine* göre özgürlük ve köleliğin değişik kullanışlı birleşimleri arasında, seçim yaptıklarını düşündü. Bu garip yorumlama, aşağıda da belirteceğim şekilde, (oldukça müphem olmanın yanı sıra) tehlikeye atma tezinin temel bir kavramsal bileşenini aydınlatır -ve süreç içinde tezi daha tehlikeli biçiminde indirgenmiş ve anlamsızlaştırılmış bir tür olarak işler. Argümanın kendisi Scheler'in savaş sırasındaki coşkulu ulusçuluğunun doğal bir sonucu idi. Aslında, savaştan hemen sonra Scheler *Innerlichkeit*'in (gergin iç hayat) otoriteye kölece bağlılık ile bileşimini öldürücü bir "Alman *hastalığı*" olarak şiddetle suçladı. Üç yıl kadar önce ise bu bileşimi "insan doğasının (bir) yasası" ve Alman türü demokrasinin değişmez bir karakteristiği olarak göstermişti![37]

Özgürlük ve demokrasiye tehdit olarak Refah Devleti

Demokrasiye doğru hareketlerin kişisel özgürlükleri tehlikeye soktuğu argümanı en çok İngiltere'de 19. yüzyılın ikinci yarısında açıkça ifade edildi. Yukarda da öne sürüldüğü gibi, bunun nedeni "özgürlük" ve "eşitlik"in (erkeklere eşit oy hakkı anlamında) büyük Avrupa ülkeleri arasında eşitsiz gelişmesinde yatar: kişisel özgürlükler sadece İngiltere'de yerli yerinde idi ve bu nedenle, o sırada hâlâ son derece kısıtlanmış bir oy

---

(*) Bu tür seçkin bir soydan gelir: "An die Deutschen" (Almanlara) başlıklı bir şiirinde Hölderlin yurttaşlarını şu meşhur (ve kısa süre sonra yanlışlığıyla meşhur) deyişle, *tatenarm und gedankenvoll* -"eylemde yetersiz, düşüncede coşkulu" olarak nitelendirdi.

37 Bkz. Max Scheler'in 1919 tarihli makalesi, "Won zwei deutschen Krankheiten" (İki Alman hastalığı üzerine), *Schriften zur Soziologie*, s. 204-219. 1923'de Scheler, *Nation and Weltanschauung* başlıklı bir derlemede, 1916 ile 1919 tarihleri arasında yazdığı makalelerdeki çelişkilere önsözde hiç değinmeksizin her iki makaleyi de yayımladı. Scheler'in savaş sırasında aldığı tutumlar Lewis Coser'in *Ressentiment*'e yazdığı girişte tartışıldı (New York: Free Press of Glencoe, 1961), s. 8.

kullanma hakkının yaygınlaştırılması için büyük siyasal güçler gürültü kopardıkları zaman -Fransa'daki karışıklığın da yardımıyla- mevcut özgürlükler bundan zarar görebilecek biçimde sunuluyordu.

Şimdi tehlikeye atma tezinin daha sonraki biçimlenişine geliyorum. Daha çağdaş ve bu nedenle daha tanıdık bir iddia, Refah Devleti'nin demokratik hükümetin yanı sıra kişisel özgürlükleri de tehlikeye soktuğu argümanıdır. İlginçtir ki bu argümanın ilk gürültüleri de yine İngiltere kaynaklıdır. Friedrich Hayek'in II. Dünya Savaşı sırasında Londra'da yazdığı meşhur *Road to Serfdom*'unda (Serflik Yolu) (1944) üstü kapalı biçimde ifade edilmişti.[38]

Yeni tehlikeye atma argümanının bir kez daha İngiltere'de ortaya çıkmış olması aslında görüldüğü kadar rastlantısal değildir. 1860'larda olduğu gibi, kişisel özgürlükler (artık varolan demokratik yönetimin yanı sıra) 1930'ların İngilteresinde canlı ve sağlıklıydı; ve bunlar hem yaygın oldukları, hem de yakın zamanda bir başka "ileri" ülkede, bu kez Almanya-Avusturya'da yutulup yokedildikleri için, bir kez daha haklı olarak tehdit altında gösterilebiliyorlardı. Ve 1860'ların İngilteresi'nde olduğu gibi, oy kullanma hakkının genişletilmesi için güçlü talepler öne sürülmekteydi ve böylelikle 1930'ların Büyük Depresyon deneyimi Britanya'da devletin ekonomide daha faal bir rol oynaması için güçlü ve kısmen Keynes'in etkisi sayesinde ikna edici yeni taleplere yol açmıştı. Bu noktada Hayek, Avusturya kökenli ve özgürlüğün güvenilmez doğasını gayet iyi bilen biri olmanın sağladığı otoriteyle, hükümetin "piyasa"ya müdahalesinin özgürlüğün yıkımı olacağı şeklindeki belagatli uyarısını yayımladı.

---

38 Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, yeniden bas., 1976).

Kitapta özgül olarak sosyal politika meseleleriyle ilgilenen "Güvenlik ve Özgürlük" başlıklı bir bölüm (9. bölüm) vardır. Günümüzün yeni tutucuları bunu yeniden okurlarsa şoka uğrarlar, çünkü Hayek daha sonra Refah Devleti denilecek şeyi onaylamada şaşılacak kadar ileri gider. Hayek, "herkes için asgari bir geçim düzeyinin sağlanması"nı, yani "sağlığı ve çalışma kapasitesini korumaya yetecek ölçüde, beslenme, barınma ve giyim"in sağlanmasını, bunun yanı sıra, hastalık, kaza ve doğal afetlere karşı devletin yardım ettiği bir sigorta sisteminin kurulmasını, savunur. "Özgürlük üzerinde sinsice bir etki yaratan (belirli bir) güvenlik planlaması" tipini açıkça eleştirir ve aynı zamanda, "güvenlik sağlama ayrıcalığını bazen şu bazen bu gruba teslim eden ve artık her yerde izlenen siyasetler... güvenliğin özgürlük aşkından daha güçlü hale gelmesine yolaçacak koşulları hızla oluşturmaktadır," diyerek uyarıda bulunur.[39] Ancak Hayek'in sosyal refah siyasetlerine yönelik eleştirisi oldukça militan başka türlü bir faaliyetle dikkat çekici bir biçimde sınırlandırılmıştı. Belki de savaş zamanı İngilteresi'nde çok karakteristik olan ve *The Road of Freedom*'dan bir yıl önce 1942'de Refah Devleti'nin Magna Cartası olan Beveridge Raporu yayınlandığında kamuoyu tarafından neredeyse ittifakla onaylanan dayanışma ve cemaat duygusunu desteklemediği halde paylaşmasını ya da karşı çıkmayı istememesini yansıtıyordu.[40] Aşağıda görüleceği gibi, Hayek, savaş zamanı duyguları bir kez yatıştığında ve Refah Devleti uygulamaları savaşı izleyen on yıl içinde çeşitli ülkeleri fiilen kapsadığında, çok daha eleştirel bir konuma geçti.

---

39 *Ibid.*, s. 120-121, 122, 128.

40 Bkz. José Harris, "Einige Aspekte der britischen Sozialpolitik während des Zweiten Weltkriegs" (II. Dünya Savaşı sırasında Britanya toplumsal siyasetinin bazı yönleri), *Die Entstehung des Wohlfahrtsstaats in Grossbritannien und Deutschland, 1850-1950* (Büyük Britanya ve Almanya'da refah devletinin gelişmesi, 1850-1950), der. Wolfgang J. Mommsen (Stuttgart: Klett-Cotta, 1982), s. 255-270.

Bütün sınırlılığına rağmen *The Road to Serfdom*, Refah Devleti'nin özgürlük ve demokrasiyi tehlikeye soktuğu *sonucuna varılması* için geniş bir zemin sağladı. Kitap öncelikle "planlama"ya ya da Hayek'in ekonomi siyasetinin çeşitli alanlarında devletin daha faal bir rol oynamasına yönelik bir eğilim ya da bu yönde bir baskı olarak algıladığı şeye karşı bir polemik olarak yazıldı. Ancak argüman, sosyal refah önlemleri reformcuların gündeminde ilk sıraya geldiği bir döneme oldukça uygun düşen genel terimlerle ifade edildi.

Argümanın temel yapısı dikkati çekecek kadar basitti: hükümetin *faaliyet alanının* genişletilmesine yönelik her eğilim özgürlüğü tehdit eder. Bu iddia şu akıl yürütmeyi temel alıyordu: (1) halk genellikle birkaç genel görevden fazlasını onaylayamaz; (2) demokratik olmak için hükümetin tepkileri dikkate alması gerekir; (3) bu nedenle demokratik hükümet ancak devlet kendi faaliyetlerini halkın onaylayabileceği birkaç faaliyetle sınırladığı zaman mümkündür; (4) dolayısıyla devlet önemli ek işlevler üstlenmek istediği zaman bunu ancak zorla yapabileceğini görecek ve hem özgürlük hem de demokrasi tahrip olacaktır. "Bir demokratik sistem için ödemek zorunda olduğumuz bedel, devlet faaliyetinin onaylanabilecek alanlarla sınırlanmasıdır." Hayek'in 1938 gibi erken bir tarihte, bir yazısında ortaya koyduğu temel tez budur. *The Road to Serfdom*'ın önsözünde Hayek, kitabının "merkez argümanı"nı bu tezin oluşturduğunu belirtir.[41] Başka deyişle, bir ülkenin "serfliğe" eğilimi, hükümetin "faaliyet alanı"nın doğrudan, tekdüze olarak artan işlevidir. Bu basit argüman Refah Devleti'ne uygulandığı kadarıyla tehlikeye atma tezinin başlıca dayanağını oluşturur.

---

41 Friedrich A. Hayek, "Freedom and the Economic System," *Contemporary Review* 153 (Nisan 1938); genişletilmiş yeniden bas., *Public Policy Pamphlet 29*, der. H. D. Gideonse (Chicago: University of Chicago Press, 1938) s. 28.

Hayek bir sonraki önemli yayını, *The Constitution of Liberty*'de (Özgürlüğün İnşaası - 1960) bu çizgi boyunca Refah Devleti'ne karşı bizzat özel bir saldırıya girişti. Saldırı, bu çalışmanın "Freedom in the Welfare State" (Refah Devleti'nde Özgürlük) başlıklı üçüncü kısmının (17-24. bölümler) tamamını kapsar. Bu kısmın, "The Decline of Socialism and the Rise of the Welfare State" (Sosyalizmin Çöküşü ve Refah Devleti'nin Yükselişi) başlıklı ilk bölümünde Hayek'in, geriye doğru bakarak *The Road of Socialism*'de yanlış kapı çaldığı için neredeyse pişman olduğu görülür: bu kitabın başlıca hedeflerini oluşturan ortodoks Marksist versiyondaki "planlama" ve sosyalizm, açıkladığı bir çok sebepten ötürü, savaş sonrası dönemde gerek işçiler gerekse entelektüeller için çekiciliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Ancak bu her şeyin mükemmel olduğu anlamına gelmez ve hâlâ savuşturulması gereken tehditler vardır: aslında bunlar daha sinsi oldukları için daha da vahimdirler, çünkü eski plancılar ve sosyalistler, "toplumsal adalet anlayışlarına uygun düşecek bir gelir dağılımı"nı hedeflemeye devam etmektedirler; "... sonuç olarak, sosyalizm bilinçli olarak uğruna mücadele edilen bir hedef olarak genelde terk edilmiş olsa bile, bu kesinlikle sosyalizmi istemeden de olsa yerleştirmeyeceğimiz anlamına gelmez."[42]

Bu bakış açısından, şimdiki refah devletinin özgürlüğe yönelik başlıca tehlike olduğu gösterilir. *The Road to Serfdom*'un Sosyal Güvenlik'le ilgili bölümünün ilk birkaç sayfasında görülen bazı basiretli formüllendirmeler olduğu gibi korunurken, Hayek eleştirisini ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde genişletti. Sosyal Güvenlik tamamen genel terimlerle suçlanmaktadır, çünkü gelir dağılımı artık Sosyal Güvenlik'in "aktüel ve her yerde benimsenmiş" hedefidir. Ve tehlikeye

42 Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), s. 256.

atma tekrar tekrar ana tema olarak ele alınmaktadır: "Hükümete belirli hizmetleri sağlaması için özel yetki -amaca ulaşmak için kişileri keyfi biçimde zorlamayı gerektiren yetki- verildiği zaman özgürlük tehlikeli biçimde tehdit altındadır."[43]

Refah Devleti'nin özgürlük ve demokrasiye bir tehdit oluşturduğu iddiası, Hayek'in bunu öne sürdüğü 1960 yılında özellikle itibarlı değildi. Savaşı izleyen yirmi yıl içinde Batı'daki kamuoyu, savaştan sonra pek çok ülkede yürürlüğe konulan kapsamlı sosyal refah yasalarının sadece ekonomik büyümeye ve iş çevriminin düzelmesine değil, sosyal barışa da önemli bir katkıda bulunduğuna ve demokrasiyi güçlendirdiğine temelde ikna olmuştu. Marshall'ın burada oldukça ön plana çıkarılarak değinilen 1950 tarihli "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıf" üzerine konuşmaları, Refah Devleti'ni, Batı toplumunun kazandığı başarının taçlanması, bir dizi toplumsal ve ekonomik haklarla birlikte kişisel özgürlüklerin ve demokratik katılımın tamamlanması olarak, takdis etti. Bu fikrin çevresinde oluşan konsensus Richard Titmuss tarafından çok iyi betimlendi. Titmuss 1958'de şunları yazdı:

> O zamandan [1948] beri, birbirini izleyen Muhafazakâr ve İşçi Hükümetleri, çeşitli hizmetlerin daha etkin işlemesiyle, bu hizmetlerin bazı yerlerde genişletilmesi bazı yerlerde düzenlenmesiyle uğraşmışlardır ve her iki parti de, iş başında olsunlar veya olmasınlar, imanın bir şartı gibi, "Refah Devleti"nin korunmasını istemişlerdir. [44]

---

43 *Ibid.*, s. 289-290.

44 Richard Titmuss, *Essays on 'the Welfare State'* (Londra: Allenn & Unwinn, 1958), s. 34.

Endüstri bakımından ilerlemiş öteki ülkelerin çoğunda da benzer bir durum geçerli idi. Savaş sonrasının uzun süren balayı döneminde Refah Devleti'nin gördüğü kapsamlı onay ve kazandığı popülerlik, 19. yüzyılda oy hakkının genişletilmesi uygulamasının karşılaştığı, 2. Bölüm'de belirtilen, yaygın düşmanlıkla tam bir karşıtlık oluşturur. Kuşkusuz bu sırada da Hayek'inki gibi uyumsuz sesler vardı, ancak bir önceki çağa kıyasla, dikkat çekici bir konsensus kazanılmıştı: hâkim görüş, demokratik yönetimin, ekonomik istikrar ve büyüme vaadeden Keynesçi uygulama ve Refah Devleti ile sadece bağdaşmakla kalmadığı, aynı zamanda bunların neredeyse bir nimet olarak birbirini takviye ettiği şeklinde idi.

'60'ların sonunda ve '70'lerin başında meydana gelen olaylarla birlikte -öğrenci isyanları, Vietnam, petrol şokları, stagflasyon- bütün bunlar radikal olarak değişti. Sonuç olarak, yenilenmiş bir tehlikeye atma tezi kümesi kısa süre içinde ortaya çıkarak etkili oldu.

Bu seferki iddia, Refah Devleti'nin demokrasiyi ya da özgürlüğü tehlikeye sokması değil, ekonomik büyümeye ters düşmesi idi. Robert Lowe ve seçim reformunun Britanyalı öteki muhaliflerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında, oy hakkı kapsamının genişletilmesinin teknik ilerleme ve serbest ticareti, geçmiş dönemin bu en gurur verici kazanımlarını zayıflatacağı uyarısında bulunmaları gibi, bu kez de Refah Devleti'nin savaş sonrası dönemin bariz ekonomik başarılarını, yani dinamik büyümeyi, düşük işsizliği ve güzelce "nemlenmiş" iş çevrimlerini tehlikeye sokacağı öne sürülecekti.

İlk alarm sinyali kapitalizmin "çelişkileri" konusunda daima dikkatli olan Sol'dan işitildi. O sırada hâkim olan Keynesçi düşünce, bir yandan ekonomik büyüme ve istikrarın, öte yandan refah devleti harcamalarının karşılıklı olarak birbirini desteklediğini savunuyordu -yaygın "transfer ödemeleri" ekonomik büyüme sayesinde mümkün oluyor ve bir resesyon

durumunda tüketici talebini muhafaza edecek meşhur "yapay stabilizörler" olarak işgörüyordu.

'70'lerin başında James O'Connor "The Fiscal Crisis of the State" (Devletin Malî Krizi) başlıklı ve daha sonra aynı isimle kitap haline getirilen bir makaleyle bu özgül *Harmonielehre*'ye (uyum doktrini) bütünüyle meydan okudu.[45] Başkalarının uyum gördükleri yerde O'Connor modern kapitalist devletin "temel ve genellikle karşılıklı olarak birbiriyle çelişen iki işlev"i yerine getirdiğine dair çarpıcı tezi formüllendirdi: bu işlevlerin ilkinde, devlet net yatırımın devam etmesini, sermaye oluşumunun ya da Marksist terimlerle sermaye birikiminin gerçekleşmesini temin etmelidir -ki bu devletin birikim işlevidir; ikincisi ise, devlet nüfusa uygun standartta tüketim, sağlık ve eğitim standartları sağlayarak kendi meşruluğunu korumaya dikkat etmelidir -bu devletin "meşruluk işlevi"dir.[46]

Bu iki işlev neden çelişkin olmak, yani "kriz"e yolaçacak şekilde birbirinin altını oymak durumundadır? Hayek'in devletin artan "faaliyet alanı"nın özgürlüğün tahribiyle ilgili olduğuna dair önermesinin taşıdığı saf kıyaslamacılığına karşılık, O'Connor, daha çok hangi eğilimlerin, bütçe açığı, enflasyon ve vergi uyuşmazlığına yol açtığını bize asla söylemez. Ancak zaman zaman bu eğilimleri savaş devleti-refah devleti dediği şeyin büyümesinin bir sonucu olarak belgeler. Bu terim kuşkusuz Refah Devleti'ni soldan eleştirmek için düşünülmüştü. Ne var ki, O'Connor'un saldırısı pek çok bakımdan siyasal yelpazenin zıt tarafından gelen eleştirilerle ortaktır. Bu durum onun önerilen çelişkiyi açıklamaya en çok yaklaşan şu cümlesinde görülebilir:

---

45 James O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State* (New York: St. Martin's Press, 1972); bu makale aynı isimle *Socialist Revolution 1*'de yer aldı (Ocak-Şubat 1970): 12-54.

46 O'Connor, *Fiscal Crisis*, s. 6.

"Toplumsal sermaye birikimi ve [sağlık, eğitim ve refah için] toplumsal harcamalar idarî tutarlılık, parasal istikrar ve potansiyel olarak yararlı özel sermaye birikimi bakımından son derece akıldışı bir süreçtir."[47]

'70'lerdeki pek çok hoşnutsuzluğun orta yerinde, kapitalizmin o zamana kadar teşhis edilmemiş bir çelişkisinin Amerika'da keşfedilmiş olduğuna dair haberler, önermenin üzerinde durduğu dayanakların ne kadar zayıf olduğuna bakılmaksızın süratle yayıldı. Sol'da ilkin yine, Jurgen Habermas, Birleşik Devletler'de *Legitimation Crisis* (Meşruluk Krizi) gibi daha ters ve meşum bir başlıkla yayımlanan etkileyici kitabı *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*'da (1973) önermeyi kapsamlı biçimde kullandı.[48] Ancak hayli kolay bir biçimde O'Connor'un tezine daha yakın bir muhafazakâr fikir oluştu. Önerme artan Refah Devleti harcamalarını sadece *kapitalizmin* zayıflaması olarak görecek yerde; enflasyoner ve diğer istikrarsızlaştırıcı sonuçlarıyla birlikte bu harcamaların *demokratik yönetime* karşı ciddi bir tehdit oluşturduğu iddiasına dönüştü.

Bu biçimiyle tehlikeye atma tezi Refah Devleti'ne karşı yeni bir canlılık kazandı ve 1970'lerin ortasında çeşitli Batı ülkelerinde ortaya çıkan hükümet sorunları, teze, on beş yıl kadar önce Hayek tarafından ele aldığında yoksun olduğu bir akla uygunluk kazandırdı. Anahtar durumundaki çeşitli Batı ülkelerinde yükselen siyasal istikrarsızlık veya rahatsızlığın tamamen başka kökenleri vardı -Birleşik Devletler'de Watergate skandalı, Büyük Britanya'da hem Muhafazakâr Parti hem de İşçi Partisi hükümetlerinin zayıflaması, Batı Almanya'da terörizmin keskin yükselişi ve Fransa'da De Gaulle'den sonra ortaya çıkan belirsizlikler. Ancak birçok siyasal analizci, ortaya

47 *Ibid.*, s. 10.

48 Jürgen Habermas, *Legitimationsprobleme im Späkapitalismus* (Frankfurt: Suhrkamp, 1973); ve *Legitimation Crisis* (Boston: Beaconn Press, 1975).

çıkan sorun sanki birörnekmiş gibi, genel bir demokrasilerin yönetilebilirliği (ya da yönetilemezliği) krizinden söz etmeye başladı. "Hükümetin aşırı yüklenmesi"nden de söz edildi. Bu terimle "kriz"in teşhisine bir başlangıç olarak devletin suçlayıcı bir parmakla işaret edilen ismi konulmamış çeşitli görevleri kastediliyordu. Bu kaygılar o kadar yayıldı ki, 1973'de ortak sorunları incelemek için Batı Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'nın ünlü yurttaşlarından oluşan bir grup, Üçlü Komisyon, tarafından bir çalışma alanı olarak seçildi. Üç ünlü toplum bilimci tarafından Komisyon'a sunulan bir rapor *The Crisis of Democracy* (Demokrasinin Krizi) gibi çarpıcı bir başlıkla hazırlandı.[49] Samuel Huntington'ın yazdığı, Birleşik Devletler'le ilgili bölüm geniş çapta okundu ve etkili oldu. Bölüm, Amerikan demokrasisinin yönetilebilirlik krizi denilen şeyden refah harcamalarında yakın zamanda görülen artışı sorumlu tutma eğiliminde idi.

Huntington'ın akıl yürütme tarzı, retorik zenginlikten yoksun olmamakla birlikte, oldukça dobra dobraydı. 1960'ların olaylarıyla ilgili ilk bölüm ilk bakışta Amerikan demokrasisinin "canlılığı"nı kutlar gibidir. Bu canlılık, azınlıkların, kadınların ve yoksulların "eşitliği fikrine yenilenen bağlılık"ta ifadesini buluyordu. Ancak görünüşte mükemmel olan bu coşkunun karanlık tarafı, bu "demokratik kabarış"ın maliyeti, şu özlü cümlede açıkça ortaya konulur: "*1960'larda Birleşik Devletler'deki demokrasinin canlılığı hükümet faaliyetinde önemli bir artışa, hükümet otoritesinde ise önemli bir azalışa yolaçtı.*"[50] Otoritedeki azalma "yönetilebilirlik krizi"nin esasını oluşturur.

Peki hükümet faaliyetindeki artışın ya da "aşırı yüklen-

---

49 Tam başlık, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, Michel J. Crozier, Samuel P. Huntington ve Joji Watanuki (New York: New York University Press, 1975).

50 *Ibid.*, s. 64. Vurgular orijinalinde.

me"nin, bu meşum sonuçla yakından bağlantılı olan niteliği neydi? Makalesinin ikinci bölümünde Huntington 1960'larda sağlık, eğitim ve toplumsal refah için yapılan çeşitli harcamalardaki mutlak ve göreli artışa işaret ederek bu soruyu yanıtlar. Bu büyümeyi, 1950'lerde Kore Savaşı'nı izleyen ve çok daha sınırlı olan "Savunma Sapması"na benzer biçimde "Refah Sapması" olarak adlandırır. Burada bariz biçimde, refah harcamalarındaki artışı aynı zamanda "kriz"in bir kaynağı olarak gören O'Connor'dan ve onun neo-Marksist tezinden sözeder ve O'Connor'ı krizi sadece kapitalizmin krizi -yani, nitelik bakımından özünde siyasal değil daha çok ekonomik- olarak yorumladığı için eleştirir.[51]

Yazının geri kalan kısmında altmışların sonunda ve '70'lerin başında hükümet otoritesinin uğradığı erozyon canli bir biçimde betimlenir. Garip olan şudur ki, Huntington daha önce "demokrasi krizi"nin esas sanığı olarak teşhis ettiği Refah Sapması'na sonuç bölümünde geri dönmez ve demokrasinin hastalıklarına çare olarak sadece bütün vatandaşların daha mütevazi ve daha az "beklentili" olmalarını savunur. Bununla birlikte yazının tamamını dikkatle okuyan kişi, buradan hareketle mantıksal olarak, eğer Amerikan demokrasisi gücünü ve otoritesini yeniden kazanacaksa, bu refah sapmasına ilişkin bir şeyler yapmak gerektiği duygusuna kapılır.

Huntington, devletin geniş toplumsal refah alanına yeniden girmesiyle birlikte özgürlük ve demokrasinin tehdit edildiği temel fikrini kendisiyle paylaşıyor olsa da; Hayek'e gönderme yapmaz.[52] Ancak tehdidin oluşumu için gösterilen nedenler

---

51 *Ibid.*, s. 73.

52 Huntingon bunu daha sonraki geniş kapsamlı çalışması, *American Politics: The Promise of Disharmony*'de de yapmaz (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981). Bu çalışma Huntington'ın *The Crisis of Democracy*'deki makalesinin pek çok temasını işler.

tamamen farklıdır. Hayek'e göre demokratik konsensus, devlet zorlamayı gerektiren yeni faaliyetlere girmekte ısrar ettiği için, artık kazanılamaz. Bu şema özgün olarak Hayek tarafından kolektivist ekonomik planlama dediği şeyin ya imkânsız ya da totaliter veya her ikisi birden olduğunu kanıtlamak için oluşturulmuştur. Aslında savaş sonrası dönemde ve daha sonra, '60'larda ve '70'lerde çeşitli Batılı devletlerin giriştikleri türlü toplumsal refah faaliyetleri tam olarak Hayek'in a priori anlaşılmaz gördüğü ulusal konsensustan kaynaklandı. Huntington bu "demokratik kabarış" gerçekliğinin tam olarak farkındaydı, ancak daha sonra otoritedeki azalmanın ve demokrasi krizinin, bu gerçekliğin istenmeyen, öngörülmeyen ve kaçınılmaz sonuçları olduğunu iddia etti.

Bu argüman tehlikeye atma tipindeki daha önceki bir tezin gerçekte Birleşik Devletler'e uygulanması idi. Huntington düşük gelirli toplumların siyasetlerini analiz ederken bu tezden yararlanmıştı. Yenilikçi bir siyaset bilimci olarak kabul edilmesini sağlayan çeşitli yayınlarda Huntington bu toplumlarda ekonomik gelişmenin "siyasal gelişme"ye, yani demokrasi ve insan hakları yönünde ilerlemeye katkıda bulunacak yerde, mevcut ve kötü kurumlaşmış siyasal yapılar üzerinde artan talep ve baskılara ve sonuç olarak "siyasal çöküş"e ve ordunun yönetimi devralmasına yol açtığını öne sürmüştü.[53]

'60'larda ve '70'lerde pek çok Latin Amerika ve Afrika ülkesinde yaşanan siyasal krizlerin ve ayaklanmaların bu tezi kısmen doğrulaması, Huntington'ı aynı tezi "Kuzey"e, özellikle Birleşik Devletler'e uygulama konusunda cesaretlendirmiş olabilir. Ancak burada devletin yeni görevler üstlenmesi karşılığında ürkütücü bir bedelin -özgürlük ve demokrasi-

53 Bkz. Samuel P. Huntington, "Political Development and Political Decay," *World Politics 17* (Nisan 1965): 386-430; ve *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1986).

de-ödendiği bulgusu en hafif deyimle muğlaktır. '70'lerin ortasında yönetilemez oldukları ve aşırı yüklenmeden ötürü çökmedilerse bile aşağı eğildikleri yaygın biçimde ilan edilmiş olan Birleşik Devletler ve Batı demokrasileri, büyük kaza veya bozulmalara uğramaksızın her biri kendi yolunda devam ettiler. Ve "yönetebilirlik" krizi konusu da ani biçimde genel söylemden çıktı.

Refah Devleti çevresinde yapılan tartışmalar kesilmedi. Tam aksine, daha zorlu saldırılar oldu, ancak bunlar sosyal refah siyasetlerine bu kez aksi tesir ve boşunalık tezlerine uygun biçimde, sonuçsuz ve yanlış yönlendirilmiş siyasetler olarak doğrudan karşı çıktılar.

Tehlikeye atma tezi üzerine düşünceler

Tehlikeye atma tezi ve beraberinde getirdiği mitler

"*Ceci tuera cela*" (Biri öbürünü öldürecek) Victor Hugo'nun *Notre-Dame de Paris*'sinin meşhur bir bölümünün başlığıdır. Buradaki ceci, yani taşınabilir tipte icat edilen basılı kitap, cela'nın, yani Hugo'nun açıklamasına göre Batı kültürünün başlıca ifadesi olan katedrallerin ve öteki anıtsal mimarinin yerini alacaktır. Çok daha yakın zamanda benzer bir çöküş bizzat kitap için ilan edildi: Marshall McLuhan'a göre "çizgisel" basım ve kitap yayını, yerini genelde "elektrik dolaşımı"na özelde televizyona terk ederek, zamanla demode olmaya mahkûmdu.

Böylesi yükseliş/çöküş eklemlenmesi kehânetlerinin pek çok benzeri derlenebilir, ancak iki genel gözlem yapma usulünü takip edeceğim:

1. Kehânetler kesinlikle doğru çıkar -sadece doğru olmadıkları durumlar dışında.

2. Bu tür ifadelerin "doğada" görülen vakalardan çok daha sıklıkla dile getirildiği düşünülürse; bunları yapmakta içsel

bir entellektüel çekicilik olmalı.

Hiç kuşkusuz bu cazibe kısmen, o kehânetlerde bulunanlara Warholvari bir tarzda on beş dakikalık şöhret vaat etmesinden ötürüdür. Örneğin, yeni bir ürün (sözgelimi naylon) eski bir ürünün (ipek) piyasasını ele geçirmeye başladığında, bu sürecin her ikisinin de bir arada varolması ve uygun bir piyasa payı edinmesi için gerekli yolların keşfedilmesinden çok ikincisinin tamamen yokolmasıyla sonuçlanacağını ilan etmek sadece kolay değil aynı zamanda cezbedicidir.

Daha genel olarak, *ceci-tuera-cela* tipi ifadeye sık başvurulması inatçı bir "sıfır toplam zihniyeti"nde kökleşmiş olarak yorumlanabilir. Kazananın kazançlarının, kaybedenin kayıplarına matematiksel olarak eşit olduğu sıfır toplam oyunu kuşkusuz oyunlar dünyasına tamamen hâkimdir ve stratejik hayal gücümüz üzerinde güçlü bir etki yaratır. Birkaç yıl kadar önce antropolog George Foster bu zihniyet için, Sınırlı Fayda İmgesi gibi kültürel olarak daha anlamlı bir terim önerdi. Meksika'da Yerli köylü toplulukları üzerine yaptığı araştırmalar ona yaygın bir inanışın varlığını gösterdi. Buna göre, bir kişinin ya da bir grubun bir yöndeki rastlantısal kazancı bir başka yönde buna eşit olan bir kayıpla dengelenir ve böylelikle silinmiş olur.[54]

Daha yakından bakıldığında *ceci-tuera-cela* ifadelerinin çoğu kez sıfır-toplama'dan daha *olumsuz* bir sonuca işaret ettiği görülür: kaybederiz ve kazanırız, ancak kaybettiğimiz şey kazandığımız şeyden daha değerlidir. Bu, bir adım ileri, iki adım geri durumudur: önce ilerleme gibi görünen şey sadece yanılsama değil, tam bir gerilemedir. Bu durumlar gene Hubris-Nemesis ardıllığına benzer. Burada insan yasaklanmış bilgiyi edindiği ya da çok güçlü, zengin ve başarılı olduğu için

54 George M. Foster, *Tzintzuntzan: Mexican Peasants in a Changing World* (Boston: Little, Brown, 1967), böl. 6.

tanrılar tarafından cezalandırılır; sonunda (eğer ölmezse) öncekinden daha kötü duruma düşer.

Tehlikeye atma tezi gücünü önemli ölçüde bu çeşitli mitler ve stereotiplerle olan bağlantılarından alır. Yeni bir hamlenin eskisini tehlikeye sokacağı argümanı, eski çağa ait bir özgürlüğün yeni bir ("yeni moda") özgürlükten daha değerli ya da temel olduğu fikri kadar makuldür.

Bu iki argüman biraraya gelerek statüko'da herhangi bir değişikliğe karşı güçlü bir durum oluştururlar. Belki de tehlikeye atma tezi güçlü köklere sahip zihinsel imgelerle bu kolay ve otomatik bağlantılara dayandığı içindir ki, bu tezi savunanlar oldukça dayanıksız argümanlarla tatmin olmuşlardır. Tehlikeye atma tezinin öne sürüldüğü başlıca entellektüel olayları incelemeye başlarken, araştırmamda ele almayı düşündüğüm çeşitli "tepkisel" argümanlar arasında daha karmaşık olanlara rastlayacağımı umuyordum. Bu beklenti gerçekleşmedi. Zengin tarihsel argümantasyon yerine, ki ben bunu arıyordum, Robert Lowe'dan Samuel Huntington'a kadar tehlikeye atma iddiasını ortaya atanlar genellikle *ceci-tuera-cela* tipindeki basit savlarla tatmin olmuşlardır.

Örneğin, Huntington'da Refah Sapması ile Birleşik Devletler'in artan "yönetilemezlik"i arasında kurulan ana bağlantı, sapmanın 70'lerin ortasında Amerikan demokrasisinin yönetilemezliğinden -oldukça kısa süreli bir dönem- hemen önce meydana gelmesiyle bu ikisinin dönemsel olarak birbirine uygun düşmesi olgusudur. İyi zamanlanmış böyle bir yükseliş ve çöküş ardıllığını gösterebildiğiniz zaman daha ikna edici bir sebep sonuç bağlantısını kanıtlamaktan vazgeçebilirsiniz: bu ikisi arasında yakın bir bağlantı olduğu sonucuna kolektif bir sıçrama olacaktır.

Karşılıklı desteğe karşı tehlikeye atma tezi

Tehlikeye atma tezi sadece, birbirini izleyen iki toplumsal değişim ya da reform girişimi arasında bağlantı kurmanın bir yoludur. Argümanın tam tersini göstermek kolaydır: henüz gerçekleştirilen tasarlanan B reformu ya da kurumu A reformu ya da kurumunu (tehlikeye atma iddiasındaki gibi) zayıflatacak yerde kuvvetlendirebilir; B'nin yürürlüğe girmesi A'ya güç ve anlam kazandırmıştır; B, A için bir tamamlayıcı olarak gereklidir. Bu tamamlayıcılık, uyum, birbirini güçlendirme ya da karşılıklı destek argümanının tehlikeye atma iddiasından hayli uzun zaman önce tanzim edilmiş olması çok muhtemeldir. B'nin erken "ilerici" savunucuları yakın ve fiili bir gerçeklik haline gelmesinden hayli önce bu argümanı ileri sürmüş olacaklardır. Ardından bu gerçeklik tepkicileri ve onların argümanlarını harekete geçirecektir. İki argümanın ortaya çıkışının başlangıç zamanları arasındaki fark onların asla birbirleriyle tutuşmadıklarını anlaşılır kılar.

Sosyal refah siyasetleri üzerine yapılan tartışma bir örnek olabilir. Bu siyasetler ilk kez savunulduklarında ve benimsendiklerinde, bunların lehine öne sürülen önemli bir argüman, bunların gerek kapitalizmi kendi aşırılıklarından (işsizlik, kitlesel göç, toplulukların ve geniş aile sistemlerinin dağılması) kurtarmak ve gerekse yakın zamanda kurumlaşmış ya da kapsamı genişletilmiş oy kullanma hakkının, çok sayıda eğitimsiz, sağlıksız ve yoksullaşmış seçmen tarafından kötüye kullanılmasını önlemek için kaçınılmaz bir biçimde gerekli oldukları idi. Sosyal refah önlemleri lehine öne sürülen görünüşte makul ve hattâ güçlü olan bu erken argümanlar, daha sonra refah devletinin, kapitalizm, özgürlük ve demokrasinin istikrarı ile çeşitli biçimlerde çeliştiğini vurgulayanlar tarafından genellikle ihmal edildi.

Ancak tehlikeye atma iddiasını savunan ve onu süreç içinde

bir *tarihsel* argüman haline getiren Refah Devleti eleştirmenlerinin, daha erken öne sürülen uyum ve karşılıklı destek iddialarından tamamen habersiz olduklarına inanmak zordur. Haklı idiyseler herşeyden önce daha önceki analizcilerin hatalı olduklarını, sosyal refah siyasetlerinin kapitalizmi destekleyecek, demokrasiye takviye edecek yerde bu oluşumları zayıflatmakta olduğunu kanıtlamalıydılar. Biraz genelleştirilecek olan *korkulan bir olayı önlemek için izlenen eylem çizgisinin* bu olayın gerçekleşmesine yardımcı olduğu iddiasıdır. Tutucu düşünürler için bu türden bir seriyi açığa çıkarmak kuşkusuz özel bir zevk olacaktır. Eylemin istenen şeyin tam tersi sonuç verdiği gösterildiğinde, aksi tesir tehlikeye atmanın üzerine eklenir. Aslında bu ardıllık "amaçlı" insan eylemini ve planlamasını bunların en acınacak derecede güçsüz oldukları durumda resmeder. Burada Oedipus öyküsüyle arada büyük benzerlik vardır. Bu öyküde Baba Kralın aşırı eylemciliği bildirilen kaderi değiştirme girişimi (çocuk Oedipus'un öldürülmesini emretmesi) ilâhî takdirin icra edilmesine yolaçan olaylar serisinde önemli bir halkadır. Bu tür ardıllığın gayet iyi farkında olan ve bundan epeyce hoşlanan Joseph de Maistre aksi tesir hakkında yaptığı -2. Blöüm'de alıntılanan- dikkat çekici formüllendirmede bunu (İlâhî) Takdir'in özel bir "cilvesi" olarak nitelendirdi.

Bununla birlikte bir başka mitin cesaretlendirdiği kimi tehlikeye atma tezi taraftarları birbirini destekleme argümanı hakkında düşüncelere dalarak, insanların bu kadar hata yapabilmelerine hem şaşıp hem de bununla rahatlayarak, kendi inanışlarını haklı çıkarabilirler. Ama başkaları, birbirine zıt bu iki tezin birleşerek tarihsel olarak uygun pek çok durumu içeren zengin bir *ara imkânlar* alanını belirlediğini düşünebilirler. Tehlikeye atma ve karşılıklı destek bir kez sınırlayıcı ve gerçekçi olmayan iki durum olarak görüldüğünde bunların çok çeşitli biçimlerde birleştirilebileceğini ve bu birleşimler

içinde yeni bir reformun yürürlükte olan eski bir reformla etkileşebileceğini kavramak gerçekten de mümkündür.[55]

Hem karşılıklı destek savunucularının hem de tehlikeye atma savunucularının haklı olması mümkündür, ancak sırayla: yeni bir reform bir süre için eski bir reformu güçlendirir, ancak daha sonra, yeni reform belirli bir noktanın ötesine taşındığında, eski reformla çatışır. Ya da ardıllığı tersine çevirelim: yeni bir reform için verilen savaş yüksek derecede gerilim ve istikrarsızlık yaratır ve böylelikle "ilerleme"nin daha önceki bir kazanımını cisimleştiren kurumları tehlikeye sokar; ama sonunda gerek yeni reform gerekse eski kurumlar yerleşir ve süreç içinde birbirlerini güçlendirirler. Tehlikeye atma ve uyumun düzenli olarak birbirinin yerini aldığı bu tür şemalar gene de oldukça ilkeldir. Daha karmaşık durumlar sadece daha akla uygun değildir, bunların daha gerçekçi oldukları da iddia edilebilir. Örneğin, yeni bir reform programı ya da "ilerici" bir hareketin muhtemelen çeşitli yönleri, faaliyetleri ve etkileri olacaktır. Bunların bazıları yerleşmiş reformun ya da kurumun güçlenmesine yardımcı olabilirken, diğerleri farklı bir amaca hizmet ederler ve daha başkalarının ise ne yararı ne de zararı olur. Ayrıca, yeni reformun eskisi üzerinde olumlu, olumsuz ya da tarafsız etkilerinin olup olmadığı ya da ne ölçüde olduğu pekâlâ reformların yapısal özelliklerinden ziyade reformu çevreleyen özgül koşullara bağlı olabilir.

"Gerçek" dünyanın bu tür etkileri karşısında, geçmiş ile gelecek için planlanan ilerleme arasındaki etkileşime dair tartışmaların genellikle iki sınırlayıcı örnekte kapalı kalması şaşırtıcı değildir. Karşılıklı destek hayalleriyle uğraşmadan

55 Bu konuyla daha önce ilgilendim: *Journeys Toward Progress*'de (New York: Twentieth Century Fund, 1963) az çok aynı zamanda ortaya atılan iki reform meselesinde ilerleme sağlamanın -karşılıklı yardımlaşma ve ittifakların değişmesiyle- çeşitli imkânlarını analiz ettim. Bkz. "Digression: Models of Reformmongering," böl. 5, s. 285-297.

yeni ile eskinin akla uygun birleşimlerini bulurken, tehlikeye atma tezinin öne sürdüğü tehlikelere karşı dikkatli olmak, pratik tarihsel yaratımın önemli bir meselesidir.

Yarı yolda takılmaya karşı tehlikeye atma

Bilinen düşünce kalıplarıyla -yükseliş ve çöküş, sıfır toplam, ceci tuera cela vb.- yakın bağlantı içinde olmasına rağmen, tehlikeye atma tezinin alanı, aksi tesir ve boşunalık argümanlarınınkinden daha sınırlıdır. Çünkü tehlikeye atma, sahne gerisi olarak, özgül bir tarihsel ortam ve bilinç gerektirir: bir "ilerici" uyulama bir topluluk ya da bir ulusta savunulur ve gerçekleştirilirken, bu yeni hareketin tehlikeye sokabileceği, yüksek değerlerin *daha önceki* bir reformun, kurumun ya da kazanımın anısı canlı olmalıdır. Bunun çok sınırlayıcı bir şart olması gerekmez. Ancak bazı toplumlar tam isabetli biçimde bir dizi iyi düzenlenmiş ilerici aşamalardan geçen kendi toplumsal ve siyasal tarihleri hakkında diğer toplumlardan daha bilinçlidirler. Bu kibir için sanki sözkonusu toplumlar, tehlikeye atma tezinin yayılması için başlıca sahne olmak gibi bir bedel ödemek durumundadırlar.

Sorun "siyasal gelişme" hakkında bir zamanlar çok tartışılan bir konuyla ilgilidir. Batı Avrupa'da, çeşitli yazarların da belirttiği gibi, ulus oluşturmak için belirlenen ayırt edici "görevler" ve "gerekler" -yurtsal kimliğin kazanılması, bu yurt üzerinde otoritenin emniyet altına alınması, askere alma ve kitlesel katılım düzenlenmesinin başarılması- birbiri ardı sıra, yüzyıllar süren bir dönem içinde gerçekleştirilmişken, Üçüncü Dünya'nın "yeni ulusları" bütün bunlarla bir anda karşı karşıya gelmekteydiler.[56] Aynı şekilde, Marshallcı öykü -medenî

---

56 Bkz. Huntington, " böl. 2; ve Stein Rokkan, "Dimension of State Formation and National-Building," *The Formation of States in Western Europe*, der. Charles Tilly (Princeton: Princeton University Press, 1975), s. 562-600. Çeşitli alternatif

haklardan genel oy hakkı sayesinde siyasete kitlesel katılıma, oradan sosyo ekonomik haklara geçiş- Büyük Britanya'da -dünyanın geri kalan kısmından söz etmeye gerek yok- belli başlı Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha rahat ve "düzenli" bir tarzda gerçekleşmişti. Tehlikeye atma tezinin öncelikle İngiltere'de ve bunun yanı sıra Birleşik Devletler'de -kölelik bir yana bırakılırsa, kişisel özgürlüklerin ve demokratik kurumların pekişmesi, modern sosyal refah siyasetlerinin gelişmesi, bu ülkede de gayet iyi bilinen ve adım adım gelişen bir yol izledi- ortaya atılmasının nedeni kuşkusuz budur.

Siyasal gelişme denilen şey üzerinde yapılan tartışmada kendi sorunlarını uzun dönemde teker teker çözebilen birkaç ülke ile bu dönemin çok daha sıkışık yaşandığı (daha talihsiz denebilir) ülkeler arasındaki ayrım, daha sonra gelenlerin yıldırıcı bir görevle karşı karşıya olduklarını kanıtlamak, 20. yüzyılda ulus oluşturmanın taşıdığı özel zorlukları ifade etmek gibi aşikar bir amaca hizmet etti. Bir an için bu argümanı kabul edelim. Bu durumda geç kalmış ülkelerin kendi açılarından en azından bir *avantaja* sahip oldukları görülür: bu ülkeler sözgelimi Refah Devleti kurumlarına sahip oldukları zaman, bir demokrasi geleneğini ya da kişisel özgürlükleri koruma adına bu ilerlemeye karşı savaşmak mümkün olmayacaktır, çünkü böyle bir gelenek pek yoktur. Başka deyişle tehlikeye atma tezi bu gibi durumlarda ortaya atılamaz. Böylece "retoriksel avantaj" geç kalmış ülkelerdeki Refah Devleti savunucuları için hayatı kolaylaştırarak, bu toplumların uğraştıkları söylenen "gerçek" dezavantajlara -bir an önce devlet kurmanın çeşitli problemlerini çözme ihtiyacı- kıyasla küçük bir teselli olarak görülebilir. Ancak esas argüman bir kez boşa çıkarılınca bu dezavantajın o kadar korkunç olmadığı görülür.

---

ardışık yollar Dankward A. Rustow'un *A World of Nations*'ında incelenmiştir (Washington, D. C.: Brooking Institution, 1967), böl. 4.

İlkin, ileri ülkeler daima ardışık sorun çözme lüksünden yararlanırken, geç gelenlerin fiilen eşzamanlı birörnek bir operasyona zorlandıkları doğru değildir. Sanayileşmenin aşamalarına bakalım: Muhtemelen ekonomistler ile siyaset bilimciler arasındaki iletişim eksikliği nedeniyle, burada tersine bir ilişki olduğu yeterince belirtilmemiştir. Sermaye ve ara mallar dışardan tedarik edildiği için, geç kalmışlar şans eseri, geriye doğru bağlantı dinamiğine uygun olarak, üretimin son aşamalarından daha erken olanlara ve sermaye malları üretimine (bu kadar ileri gidebilirlerse) rahatça geçebilmektedirler. Oysa öncü durumundaki sanayi ülkeleri, kendi sermaye malları dahil olmak üzere ihtiyaç duydukları bütün girdileri sadece zanaat yöntemleriyle aynı anda üretmek zorunda kaldılar. Ne var ki, bu durumda, öncü durumundaki sanayi ülkelerinin üretimin bütün aşamalarını bir an önce gerçekleştirmek zorunda kalmaları bir *avantaj* olarak görülürken buna mukabil, (sanayileşme dinamiğinin bakış açısından), daha geç sanayileşenlerdeki sanayileşme sürecinin ardışık nitliği, tamamlanmış tüketici malları düzeyinde, *yarı yolda sıkışma riski yüzünden* geriye çekici bir unsur olarak görülmüştür. Bu riskler gerçektir: bir başka yerde açıkladığım ibi, "o zamana kadar ithal malzemeyle çalışan sanayici bu malzemeleri üreten yerli endüstrilerin kurulmasına genellikle düşman olacaktır" ve daha genel olarak, "[sanayileşmenin] ilk adımlar[ını] kendi kendine atmak kolayken, daha sonraki adımları atmakta zorlanabilirler."[57]

Sanayileşme ile siyasal gelişmenin dinamikleri karşılaştı-

---

57 Albert O. Hirschman, *The Strategy of Economic Development* (New Haven: Yale University Press, 1958), s. 118-119. Bu konu 1968 tarihli ve "The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in latin America" başlıklı makalemde daha uzun ele alınmıştır; yeniden bas., Hirschman, *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America* (New Haven: Yale University Press, 1971) s. 91-96.

rıldığında, ilk başta oldukça şaşırtıcı bir genellemeye varıldığı görülür: İleri ülkelerin yüz yüze geldikleri görevler ister ardışık olarak yerine getirilebilsin, ister bir hamlede çözümlenmeleri gereksin, bu ülkeler işin en iyi kısmına sahiptirler. Ancak bu pek de şaşırtıcı olmamalıdır -bu, sözkonusu ülkelerin ileri *olmalarının* birbirine bağlı pek çok sebebinden biridir.

Gene de bu argüman kullanılırlığa sahiptir. Her şeyden önce formel bir noktayı gözler önüne serer: bir sürecin ilk ya da erken aşamasında, yarı yolda kalma ya da bir sonraki aşamaya asla ulaşamama riskinin vurgulanması tehlikeye atma tezinin aynı imgesidir; böylece daha önce tamamlanan bir işin yeni bir eylemden zarar görme riski üzerinde durulmaktadır. Her iki durumda da, bu zıt endişeleri taşıyanlar, birbiriyle çeliştiği ya da bağdaşmadığı iddia edilen iki ardıl aşamaya göre düşünürler. Ancak bir fark vardır: yarı yolda kalma riski için endişelenenler ikinci aşamayı çok istenen, hattâ esas sonuç olarak görürlerken, tehlikeye atma tezini ortaya atanlar aslında daha önceki aşamanın tamamlanmasının ardına düşmüşlerdir.

Bu iki dinamiğin kıyaslanması daha özlü bir sonuca ulaşmayı sağlar. Acelesiz, bir seri halinde sorun çözme, siyasal gelişmeye ilişkin literatürde de* kanıtlanmış olduğu gibi, her zaman pür bir nimet değildir. Ardışık problem çözme beraberinde yarı yolda kalma riskini getirir ve bu risk sadece tüketim malları üretiminden makine ve ara malları üretimine kadar olan ardıllığa değil, farklı bir biçimde, kişisel özgürlüklerden genel oy hakkına ve Refah Devleti'ne kadar karmaşık Marshallcı

(*) Ardışık problem çözmenin imkân ve avantajlarını ("dengesiz büyüme") *The Strategey of Economic Development*'da (New Haven: Yale University Press, 1958), ekonomik gelişme açısından ele aldım. Burada daha çok ardışık çözümlerin beraberinde getirdiği yarı yolda kalma tehlikesiyle ilgileniyorum. Bu iki konum arasındaki ilişki "The Case Against 'One Thing at a Time'" başlıklı makalemde inceleniyor, *World Development 18* (Ağustos 1990): 1119-22.

ilerlemeye de uygulanabilir. Bu özgürlükleri güvence altına almakta öncülük etmiş bir toplumun daha sonra kapsamlı sosyal refah siyasetleri oluşturmakta muhtemelen özel zorluklarla karşılaşacağını bilmek için tehlikeye atma tezine (örneğin Refah Devleti programları ile kişisel özgürlüklerin korunması arasında mutlak bir bağdaşmazlık olduğu yolundaki) teze inanmak gerekmez. Bir aşamada böyle bir topluma çok iyi hizmet eden değerler -bireyselliğin yüksek değerine inanç, kişisel başarı ve kişisel sorumluluğa yapılan vurgu- daha sonra topluluğu temel alan, dayanışmacı bir *ethos*u vurgulamak gerektiğinde, sıkıntı veren bir şey olabilir.

Sosyal refah siyasetlerine, Bismarck'ın Almanyası gibi güçlü bir liberal gelenekle istisnai bir biçimde yükümlü olmayan bir ülkenin öncülük etmesinin temel nedeni belki de budur. Aynı şekilde Batı'da Refah Devleti'ne karşı daha yakın zamandaki retorik saldırı, Kıta Avrupası'nda, İngiltere ve Birleşik Devletler'deki kadar güçlü ve kalıcı olmamıştır. Bunların hiçbiri, güçlü bir liberal geleneğe *sahip* ülkelerde kapsamlı bir sosyal refah siyasetleri seti oluşturmanın imkânsız olduğu anlamına gelmez. Ancak bunların, buralarda uygulanması, toplumsal, siyasal ve ideolojik mühendisliğin özel başarılarının yanı sıra, depresyon ya da savaşın yarattığı baskılar gibi istisnai durumları gerektirmiştir. Ayrıca, bir kez yürürlüğe konulmuş olan Refah Devleti uygulamaları gene ilk fırsatta saldırıya uğrayacaktır. Liberal gelenek ile yeni dayanışmacı *ethos* arasındaki gerilim uzun bir süre çözülmeden kalacaktır ve tehlikeye atma tezi kestirilebilir bir düzenlilikle ortaya atılacak ve kendisine kulak verenleri daima bulacaktır.

ÜÇ TEZİN KIYASLANMASI VE BİRLEŞTİRİLMESİ

Esas işim tamamlandı. Üç ayrı tip eleştirinin, aksi tesir boşunalık ve tehlikeye atma argümanlarının, çok değişkenli olsa da, son iki yüzyılın belli başlı üç "devrimci", "ilerici" ya da "reform" hareketinde devamlı olarak nasıl ifade edildiğini gösterdim. Tablo halinde bir özetleme yararlı olacak.

Özet Tablo

Tablo, "tehlikeye atma"nın, "aksi tesir" ve "boşunalık"ı izleyecek yerde onlardan önce gelmesi dışında, metindeki sırayı izliyor. Tabloda soldan sağa ve yukardan aşağı oluşu zaman akışına uygundur. Yatay yönün izlediği sıra hakkında kuşkuya yer yoktur: metinde olduğu gibi, Marshall'ın yurttaşlık kavramının üç uzantısına normal tarihsel sıraları (yani İngiltere'deki ortaya çıkış sıraları) içinde yer verilmiştir: yurttaşlığın medenî yanından, siyasal ve sosyo-ekonomik yanına. Öte yandan, zamana göre yapılan dikey yöndeki sıralama üç tepkici argümanın ortaya çıkış ardıllığına bağlıdır. Her şeyden önce, tehlikeye atma tezine genellikle aksi tesir tezinden önce müracat edeceğimi düşünmek doğrudur. Tehlikeye atma

durumu yeni bir siyaset önerildiğinde ya da resmen kabul edildiğinde sözkonusu olabilirken, aksi tesir argümanı normal olarak ancak yeni siyasetin biriktirdiği bazı hoşnutsuzluk verici deneyimlerden sonra ortaya çıkacaktır. Boşunalık argümanına gelince, bu, muhtemelen daha sonra ortaya çıkmaktadır: daha önce 3. Bölüm'de belirtildiği gibi, büyük bir toplumsal hareketin boş yere koparılan bir gürültüden başka bir şey olmadığını düşünen herhangi biri ile o olaylar arasında epey bir zaman aralığı vardır. Dolayısıyla herhangi bir reform hareketine ilişkin ayrı argümanlar için "mantıklı", belki de en muhtemel zamansal sıralama, tehlikeye atma-aksi tesir-boşunalık, şeklindedir. Kısaca belirtileceği gibi, çeşitli koşullar, kuşkusuz, bu modelden sapmalara yolaçabilir.

Tablo, sergilenen entelektüel şemaya yerleştirilmiş başlıca tepkici sözcülerin konumlarının neye ve hangi gerekçeyle alınmış olduğunu özetlemektedir. Şemanın her şeyi kapsadığı iddası benim için kuşkusuz çılgınlık olur. Bir yerde önemli bir unsuru ya da bir başka yerde değerli bir argümanı, özellikle bunlar çıkardığım şemaya uygun düşmedikleri için gözden kaçırmış olabilirim.*

Ancak bu aşamada, oldukça kapsamlı bir araştırma yaptığım konusunda, çalışmaya başladığım ve incelemekte olduğum üç episoda simetri sağlama uğruna kendimi sadece üç argümanla sınırladığımı deklare ettiğim (bir ölçüde jest olarak, kuşkusuz) sırada duyduğumdan çok daha fazla güven duyuyorum.

(*) Buradaki şema, "şema" terimiyle bağlantılı olarak sık sık -ve genellikle doğru olarak- kullanılan bir sıfatla, "önyargılı" değildir. Bu üç tezi, Burke, Maistre, Le Bon, Mosca, Hayek, Murray ve diğerleri hakkında bir yıldan fazla bir süre bilgi topladıktan *sonra* formüllendirdim. Kuşkusuz, bu üçlü üzerinde bir kez karara vardıktan sonra yapılan okumalar öncelikle şemanın doğrulanmasına hizmet etti. Dolayısıyla şemanın, olağan rolünü oynayarak yazarı öteki mümkün görüşlere kapalı hale getirdiği varsayılabilir.

ÜÇ TARİHSEL DÖNEMDE ÜÇ "TEPKİCİ" ARGÜMANIN BAŞLICA GÖSTERGELERİ

	Dönemler		
Argüman	Fransız Devrimi | Kişisel özgürlüklerin yükselişi	Genel oy hakkı | Demokrasinin yükselişi	Refah devletinin yükselişi
Tehlikeye atma	–	George Canning Robert Lowe Sir Henry Maine Fustel de Coulanges Max Scheler	Frederick A. Hayek Samuel P. Huntington
Aksi tesir	Edmund Burke Joseph de Maistre Adam Müller	Gustave Le Bon Herbert Spencer	Yoksulluk Yasalarının Muhalifleri Yeni Yokuluslu Yasasının Savunucuları Jay W. Forrester Nathan Glazer Charles Murrey
Boşunalık	Alexis de Tocqueville George Stigler	Gaetano Mosca Vilfredo Pareto James Fitzjames Stephen	Martin Feldstein Gordon Tullock

Bu üç kategori, aksi tesir, boşunalık ve tehlikeye atma aslında göründüğünden daha kapsamlıdır. Bir kamu siyaseti ya da "reform" yürürlüğe konulduğunda ve sorunlara yolaçtığında veya bazı eleştirmenler tarafından başarısızlık olarak değerlendirildiğinde, bu olumsuz değerlendirme aslında sadece iki temel nedene atfedilebilir:

1) Reformun görevini yerine getirmediği düşünülür -aksi tesir ve boşunalık olayların bu yönünün geleneğe uygun hale getirilmiş iki versiyonudur.

2) Ortaya çıkan bedellerin ve reformun yolaçtığı sorunların yararlara ağır bastığı düşünülür -bu (geniş) alanın önemli bir bölümü, 4. Bölüm'ün başında belirtildiği gibi, tehlikeye atma argümanıyla kaplanır.

Başka deyişle, her şeye rağmen bu üç tezin analiz etmeye çalıştığım retorik saldırıların büyük kısmının gerekçelerini sergilediği umulabilir.

Tablo bu olguya tanıklık etmeyi üstlenmiştir. Tepkisel retoriğin dağınık dünyasına düzen getirmek ve bu retoriğin bir olaydan diğerine kendisini nasıl yeniden ürettiğini göstermek, harcadığım çabanın nihai ödülünü oluşturmaktadır. Bu tablo üzerine düşünceye dalmanın bana büyük ve derin bir tatmin duygusu verdiğini itiraf ediyorum. Bereket tablonun başka yararları da var: şimdiye kadar genellikle birbirinden yalıtılmış olarak tartışılmış olan farklı bakış açıları arasındaki birçok etkileşimi ve iç ilişkileri araştırmayı teşvik etmekte ve kolaylaştırmaktadır.

Bu etkileşimleri açıklamak bundan sonraki sayfaların başlıca görevidir. Buraya kadar tablo, üç olay içinde izlenen her tezin çeşitli biçimlerini, evrim ve doğalarını anlama çabası içinde yatay doğrultuda açıklanmıştır. Tablo aynı zamanda dikey olarak da okunabileceği için, şimdi de öne sürülmüş çok farklı eleştirilerin ışığında o ilerici hamle ya da olayların her biri üzerinde odaklanmak cezbedicidir. Bu yapıldığında bir dizi

basit soru ortaya çıkar: her olay sırasında en fazla ağırlık taşıyan ve sonuç olarak en kapsayıcı olan argüman hangisidir? Çeşitli argümanlar ne ölçüde birbirini zayıflatmış ya da tam tersine, ne zaman karşılıklı olarak birbirini desteklemişlerdir? Argümanların ortaya çıkışlarının gerçek "mantıksal"dan farklı olarak zaman sırası nedir? Bu sorular önceki bölümlerin gidişatı içinde zaman zaman ortaya atılmıştır, ancak bunlar şimdi oldukça kısa olmakla birlikte daha sistematik biçimde ele alınmaya çalışılacak.

Tezlerin kıyaslamalı etkisi

Önce bu tezlere atfedilen kıyaslamalı ağırlıklar ve etkilerle ilgili sorunu ele alalım. Yanıtlar ancak oldukça öznel yargıları temel alabilir ve benimkiler önceki ele alış tarzımda üstü kapalı olarak bulunmaktadır. Bunları hatırlatmak için, bir zamanlar yoksullara kamu yardımı olarak, şimdi ise Refah Devleti olarak bilinen şeye karşı gerçekleştirilen saldırıyı kapsayan en yeni olayla başlıyorum. Burada en etkili argüman, yoksullara yapılan yardımın sadece yoksulluğun daha fazla yayılmasına hizmet ettiği iddiası -aksi tesir saldırısı- olmuştur. İlginçtir, olabildiğince Mandeville ve Defoe'dan başlayıp Charles Murray'ın son zamanlardaki çok satan cildini de içeren hat en yeni olduğu kadar en eski saldırı hattıdır. Boşunalık iddiası, değerli ama kesinlikle ikincil olan bir yardımcı rol oynamıştır. Bu iddia, görünüşte yoksulluğu azaltacağı düşünülen fonların önemli bir bölümünün orta sınıfın cebine gittiğini öne sürer.

Tehlikeye atma tezinin Refah Devleti'ne karşı yöneltilen en etkisiz argüman olması şaşırtıcıdır. Bu tez, Refah Devleti uygulamalarının kişisel özgürlükler ve demokratik toplumun işlevini tam olarak yerine getirmesi bakımından bir tehlike oluşturduğunu iddia eder. Bazı önemli ülkelerdeki demokratik kurumların çeşitli unsurların birleşmesinden oluşan bir krize girdikleri bazı dönemler -'70'lerdeki gibi- hariç tutulursa, daha

sağlam biçimde yapılanmış Batılı demokrasilerde bu argümana itibar edilmemiştir.

Aksi tesir etkisi öteki iki olayda da aynı şekilde önemli bir konum işgal eder mi? Fransız Devrimi ve İnsan Hakları'nın ilanıyla ilgili durum tam da budur. Büyük ölçüde Devrim'in gözalıcı dinamikleri nedeniyle, toplumun yeniden inşasındaki radikal girişimlerin felaket önleyici olduğu fikri o zamandan beri kollektif bilinç altına derin biçimde yerleşmiştir. Tocqueville'in Devrim'in bizzat (ve genellikle kendisine itibar kazandırmak için) ilan ettiği kadar büyük bir değişimi gerçekleştirmediği ve buna uygun olarak, bir dizi önemli toplumsal ve siyasal değişimin Monarşi altında zaten gerçekleştirilmekte olduğu iddiası, Devrim'in prestijini ve popülerliğini azaltmanın çok daha kurnazca düşünülmüş bir yolu idi. Tocqueville'in yaptığı spekülasyonlar modern toplum ve ekonomi tarihçisi için, sadece Devrim *olmadan* Fransa'nın modern bir ulus olup olamayacağı "karşı-olgusal" sorusunu ortaya attığı için, büyüleyicidir. Ancak Tocqueville'in çalışması hak ettiği onayı oldukça geç bir tarihte kazandı. Günümüzde bile Devrim, Tocqueville'in ortaya attığı sorulara pek dikkat edilmeden, geleneksel Manikeist terimlerle (ve bıktırıcı bir biçimde) tartışılmaya devam ediliyor.

Son olarak, tehlikeye atma argümanı Fransız Devrimi'ni asla tam olarak sergilemez. Bunun nedeni basittir: devrimci olaylar öylesine hızlı geldi ve önceki mevcut yapıları öylesine kapsamlı bir biçimde silip süpürdü ki, Ancien Régime'de (Devrim öncesi rejim) kurtarılmaya değer bir şey olup olmadığını belirleyecek zaman yoktu.

19. yüzyılda genel oy hakkına ve demokratik yönetime doğru gidişte bu üç argümanın kıyaslamalı ağırlığı çok farklı olmuştur. 1832 ve 1867 tarihli iki reform tasarısı çevresinde İngiltere'de yapılan tartışmaların gösterdiği gibi, demokrasinin özgürlükle varolduğu iddia edilen bağdaşmazlığı ve yeni siyasal

hakların önceki kazanımlara vereceği zarar, uzun süre temel tartışma konusu oldu. Daha genel olarak, "çoğunluğun tiranlığı" için duyulan gerçek ya da düşsel kaygılar, genel oy hakkı için verilen meydan savaşı kesinlikle kazanıldıktan sonra bile, tehlikeye atma argümanını canlı tuttu. Öte yandan aksi tesir tezi demokrasiye yapılan saldırılarda özellikle önemli bir yer işgal etmez. Le Bon'un demokrasinin bürokratik bir tiranlığa dönüşeceğine dair argümanı, Mosca ve Pareto'nun demokrasinin plütokrasi ve yeni türden bir seçkin yönetimine örtü oluşturduğu saldırıları kadar etkili olmadı. Başka deyişle, boşunalık tezi tehlikeye atma argümanı çevresinde yapılan tartışmada önemli bir rol oynadı. Bu tez, esas olarak kişisel özgürlüklerin oy kullanma hakkının tanınmasından önce güvenli biçimde yerleştirilmediği ve tehlikeye atma argümanının bu nedenle özellikle uygulanabilir ya da ikna edici olmadığı ülkelerde -İtalya ve Almanya, ama aynı zamanda Fransa- demokrasiye verilen desteği zayıflattı.

Özetle, bu üç tezin her biri kendi özel etki alanına sahiptir. Daha ileri gitmek ve bunlar arasında tarihsel önemlerine göre kapsamlı bir sıralama yapmak özellikle anlamlı bir deneyim olmaz. Bu yola girilirse, aksi tesir iddiası, tepkisel retorik tarihinde en popüler ve en etkin yegâne silah olarak muhtemelen "galip" ilan edilecektir.

Yukarda geliştirilen argüman bu üç tezin siyasal etkisiyle ilgilidir. Bunun yerine tezler, entellektüel değerleri, keskinlikleri veya sofistikasyonları bakımından değerlendirilecek olursa, sıralama muhtemelen farklı olacaktır. Yukardaki metinde zaman zaman örneğin, reform konusunda boşunalık tezinin aksi tesir tezine kıyasla daha aşağılayıcı bir eleştiri getirdiğini söylediğimde, bu türden kıyaslamalara giriştim. Ancak formel bir güzellik, zekâ ve kötü niyetlilik yarışmasını sürdürmeyi pek gerekli görmüyorum.

Bazı basit etkileşimler

Özetleme tablosundan biraz yararlanarak araştırılacak bir sonraki konu, farklı argümanların karşılıklı bağdaşabilirliği sorunudur. Esas odaklaşma gene tablonun satırlarından ziyade sütunları üzerinde olmalıdır. Burada ilgi konusu, üç argümandan biri söz gelimi Refah Devleti'ni hedeflerken, öteki iki argümanın her birinin eşzamanlı ya da daha önce kullanılmasından destek sağlaması ya da bu nedenle engellenmesi (veya hiç etkilenmemesi) meselesidir. Ancak önce benzer bir soruyla satırları kısaca incelemeliyim: bir önceki siyasal olay sırasında benzer bir argümanın kullanılmış olması, argümanların her birini ne ölçüde güçlendirir ya da zayıflatır? Yanıtlar ilk üç bölümde bulunabilir. Bu bölümler, bu üç tezin birbiri ardı sıra zuhurunun öyküsünü anlatarak tabloyu yatay boyutları boyunca izledi.

Verili bir argümanın tarihsel bir olay sırasında sunulması aynı argümanın bir sonraki aşamada da ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bu durum genellikle argümanın daha erken kullanımının bir sonucu olarak kazandığı prtestijin ölçüsüne bağlı olacaktır. Örneğin, aksi tesir etkisi tezi, 2. Bölüm'de gösterildiği gibi, Fransız Devrimi'nin hemen ardından formüllendirildi ve kapsamlı bir biçimde işlendi. Aksi tesir etkisinin içinden süzülüp geldiği olayların gözalıcılığı ve hükmedici doğası ilkeye önemli bir yetkinlik kazandırdı ve oy hakkının genişletilmesinden (Le Bon), düşük maliyetli konut inşasına (Forrester) ve oradan sürücü kemerlerinin zorunlu kulanımına (Peltzman) kadar siyaset oluşturmayı gerektiren çok sayıda olaya uygulandı. Ancak buradaki aksi tesir argümanı, siyaset oluşturma koşulları Devrim sırasında hüküm süren koşullardan çok farklı olduğu için, pek elverişli olmadı.

Bu devrim birbiriyle çelişen iki kurala sırasıyla örnek oluşturur.

İlkinde, geniş bir siyasal deneyimler dizisine uygulanmış aksi tesir teziyle durum, "başarı kadar başarılı şey yoktur," deyişindeki gibi görünür. Ama sonuçta tezin mekanik uygulanması gerçekliği açıklamada giderek yetersiz kalınca, bu kez durum "başarı kadar başarısız olan şey yoktur," şeklinde görünür -aksi tesir iddiası yeni bir öngörüyken, kavramayı önleyen bir reflekse dönüşür. Bu durum, Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'indeki meşhur sözlerini hatırlatır. Buna göre, tarih kendini tekrarladığı zaman, birincisinde trajedi olan şey, bir sonrakinde fars olarak görünecektir.[1] Buradaki ima kesinlikle ikilidir: 1. ikinci olay birincisinin açtığı yola çok şey borçludur, ve 2. onun "fars benzeri" niteliğinden, taklitçi, türetici ve epigonik (uydusal) karakteri sorumludur. Bu kuralla olayların tarihinden ziyade fikirlerin tarihinde karşılaşmak belki de daha muhtemeldir. Kural bizim öykülerimizde de açıkça görünür: örneğin, George Stigler'in öne sürdüğü şekliyle Director Yasası, bilimsel bir önerme olarak ciddiye alınan gerçek bir iddiaya sahip Pareto Yasası'ndan terimin daha ziyade öbür anlamında iner.[2*]

Bir tezin ilk ortaya çıkış ve toplumsal gerçeklikle karşılaşmasının bir sonucu olarak prestij kazandığı pek çok durum

1 Marx'ın bu sözlerinin geriplanı için bkz. Bruce Mazlish, "The Tragic Farce of Marx, Hegel, and Engels: A Note," *History and Theory 11* (1972): 335-337.

2 *Olayların* tarihi hakkındaki bu çok iyi bilinen genelleme ya da aforizmayı *fikirlerin* tarihine uygulamanın daha doğru olduğunu burada ikinci kez görüyorum. Birincisi, Santayana'nın, tarihten öğrenmeyenler onu tekrarlamaya mahkûmdurlar, şetlindeki meşhur sözüyle ilgili idi. Bu iki örneğin sağlam temeli üzerinde genelleme yaparken "değişmiş bir yasa formüle etmek" ayartısına kapıldım: olayların tarihin anlaşılmasını sağladığı düşünülen tarihsel "yasalar" kendilerini aslında fikirlerin tarihinde bulurlar. *Passions and the Interests*'de (Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 133) Santayana'nın aforizmasına değinirken bunun neden böyle olması gerektiğine dair bazı nedenler öne sürüyorum.

(*) Yazar burada descend fiilinin İngilizce'de "soyundan gelmek" anlamını değil de, "çökmek, inmek, alçalmak" gibi anlamlarını ima ediyor. - ç.n.

vardır. Bunun aksine, bir "tepkisel" tez ilk kez ortaya atıldığında özellikle başarısızlığa uğrarsa ne olur? 1832 ve 1867 tarihli İngiliz reform yasa tasarıları çevresinde yapılan tartışmalar sırasında büyük bir gayretle iddia edilen tehlikeye atma tezidir. Tasarılar yasalaştı ve yaygın biçimde ilan edilen felaket - İngiltere'de Özgürlüğün Ölümü- gerçekleşmedi. Sonuç olarak, tehlikeye atma argümanının bir süre için biraz itibar kaybına uğrayacağı umulurdu ve öyle görünüyor ki, olan da buydu, çünkü argüman 1884 tarihli bir sonraki reform tasarısı tartışması sırasında fazla kullanılmadı. Argümanın bir kez daha ortaya atılması için "uygun bir zaman aralığı" gerekiyordu. Robert Lowe'un 1866'da İkinci Reform Tasarısı üzerine yapılan tartışmalar sırasında özgürlüğün tamamen kaybedileceği uyarıları ile Hayek'in *The Road to Serfdom*'da (1944) benzer bir alarm vermesi arasında yaklaşık 80 yıllık bir süre geçti.

Şimdi, daha ilginç olması gereken etkileşimlere geliyorum: bunlar *farklı* argümanlar arasında satırlardan ziyade sütunlar boyunca gerçekleşen etkileşimlerdir. Bu etkileşimlerin en çarpıcı örneği, aksi tesir ve boşunalık argümanlarının mantıksal uzlaşmazlığı ve gene de birbirini çekmesi 3. Bölüm'de uzun uzadıya tartışıldı. Ortaya konulması gereken sadece bir genel nokta kalıyor: aynı politika ya da reforma karşı saldırıya geçen iki argüman arasındaki mantıksal bağdaşmazlık, bir tartışma sırasında bunların her ikisinin de, hattâ zaman zaman aynı kişi ya da grup tarafından, kullanılmayacağı anlamına gelmez.

Diğer iki argüman çifti, tehlikeye atma-aksi tesir ve tehlikeye atma-boşunalık makul biçimde bağdaşır ve kolayca, belki de etkin bir biçimde bir "ilerici" hareketle mücadeleyi birlikte götürebilirlerdi. Bu tür kombinasyonların, en azından yaptığım araştırmanın ortaya koyduğu kadarıyla, belirli bir sıklık ve düzenlilikle gerçekleşmemesi biraz şaşırtıcıdır. Belki de bu zamansal sıra üzerine daha önce belirtilen şu görüşün bir

sonucudur: tehlikeye atma argümanı diğer ikisinin biraz öncesinde ses verme eğilimindedir. Nitekim Hayek'in ve daha sonra Huntington'ın Refah Devleti'ne karşı yönelttikleri tehlikeye atma-tipinde argümanlar, Murray'ın bütünüyle aksi tesir iddiasını temel alan daha yakın zamandaki saldırısından önce geldi.

Birbiriyle bağdaşan ve bazı siyaset ya da bir reform eleştirmenleri tarafından birleştirilebilen bu iki argümana birlikte başvurma konusundaki gözle görülür başka açıklamaları da vardır. Bu argümanlardan birini ya da diğerini savunanlar ya tehlikeye atma ya da aksi tesir-boşunalık hattı boyunca kendi davalarını tam olarak savunabilirlerdi. Üstelik bir çok argümana başvurmanın davalarını güçlendirecek yerde daha çok zayıflatacağını hissedebilirler -tıpkı bir zanlının çok fazla mazeret öne sürmekten kaçınmak durumunda olması gibi.

Kısa tartışmamız ilginç bir paradoksa varıyor: iki argüman uygun biçimde bağdaşabilir olduğunda muhtemelen bir araya getirilmezler. Tam aksine, bağdaşmaz olduklarında -belki de zorluğu, meydan okuyuculuğu ve aşırı olduğu için- pekâlâ birlikte kullanılabilirler.

Daha karmaşık bir etkileşim

Buraya kadar yaptığım inceleme tablonun satırları içindeki etkileşimlerle (örneğin, Maistre'nin Fransız Devrimi konusunda öne sürdüğü aksi tesir argümanı Forrester'in Refah Devleti argümanı ile kıyaslanmıştı) ya da her sütunun içindeki etkileşimlerle (Refah Devleti tartışmaları için, Charles Murray'ın aksi tesir argümanı Stigler'in boşunalık argümanı ile kıyaslanmıştı) sınırlı olmuştur. Şimdi şu soruyu ele almak istiyorum: bir olay sırasında öne sürülen bir argümanın, *farklı* bir olay sırasında bir başka argümanın ortaya çıkma tarzını etkilemesi anlaşılabilir bir şey midir? Ya da tablodaki terimlerle,

farklı satır ve sütunlardaki bölümler arasında ilginç etkileşimler var mıdır?

Böyle bir olgu üzerinde dikkatimizi toplamadan önce, 4. Bölüm'de karşılaşılan aynı sütun içindeki oldukça alışılmamış etkileşimi kısaca hatırlatmak istiyorum. 1867 Reform Tasarısı üzerine yaptığım tartışmanın sonuna doğru, oy hakkının genişletilmesine karşı öne sürülen tehlikeye atma argümanının -yani, "genel oy hakkı "Özgürlük"ün sonu anlamına gelir", argümanı- yönetimdeki seçkinler arasında yaygın olan, Reform Tasarısı'nın yürürlüğe girmesi halinde İngiliz siyasetinde pek bir şey değişmez sezgisiyle zayıflatıldığını, belirttim. Seçmen sayısındaki artışın *muhafazakâr* yöndeki siyasetlere yarayacağını düşünenler de vardı -başkalarının yanı sıra Disraeli. Robert Love'ın başvurduğu biçimiyle tehlikele atma tezindeki tehlike, boşunalık tezinin etkisi altında ve o çok sözü edilen, çok korkulan "demokrasi"nin gelip çatmasında galiba ihtimal dışı olduğunu gören birçok öndegelen kişi tarafından ciddiye alınmadı. 3. Bölüm'de belirtildiği gibi, James Fitzjames Stephen bu duyguyu 1873'de ifade etti ve böylece yüzyılın sonundaki İtalyan seçkin teorisyenlerinin ve onların boşunalık tezini daha sistematik biçimde açımlamalarının habercisi oldu.

Formel bakış açısından tehlikeye atma ile boşunalık arasındaki bu etkileşimin ilginç bir özelliği, bu iki argümanın oy kullanma hakkına karşı ayrı ayrı gerçekleştirdikleri saldırılarda karşılıklı olarak birbirlerini destekleyecekleri yerde birbirlerini zayıflatmalarıdır: demokrasiyi genellikle bir hile olarak gören boşunalık tezi, demokrasiyi "Özgürlük"e yöneltilmiş dehşet verici bir tehdit olarak gören tehlikeye atma tezinin ciddiye alınmasını imkânsız kılar.

-Demokrasiye dudak büken- aynı boşunalık tezi ile Refah Devleti'ni demokrasi ve özgürlüğe yönelik bir tehdit olarak resmeden *bir sonraki* tehlikeye atma tezi üzerinde yoğunlaşırsak, benzer bir sonuç çıkar. Bir kez daha boşunalık argümanının

tehlikeye atma argümanını nasıl sabote ettiği kolayca görülür. Bu durum, Marshall'ın ikinci ve üçüncü aşamalarının (genel oy hakkının yerleşmesi ve refah devletinin kurulması) önemli ölçüde örtüştüğü yerde, Kıta Avrupası'nda özellikle belirgindir. Başka deyişle, ilk önemli sosyal sigorta ve toplumsal refah önlemleri getirildiğinde demokrasiye yönelik ideolojik saldırı tam faaliyette idi. Bu koşullarda demokrasiye karşı argümanları temelde onaylayan "tepkiciler", oluşum halindeki refah devletine karşı tehlike hattı çizgisinde görüş öne sürmekten hoşlanmıyorlardı. Bu sırada tez tipik olarak demokrasiyi yüceltmekte ve refah devletinin demokrasiyi maruz bırakacağı tehlikeler hakkında uyarıda bulunmaktadır.

Daha önce tehlikeye atma tezinin ne kişisel özgürlüklerle ne de varolan veya ilk sosyal refah tedbirleri yürürlüğa girdikten sonra sağlamlaşan demokratik siyasal biçimleriyle güçlü bir eklemlenme kuramadığı Almanya gibi ülkelerde refah devletinin ortaya çıkışını kolaylaştırdığını belirtmiştim. Şimdi bu nokta üzerinde biraz daha durulabilir. Demokratik hükümet biçimleri varolsa bile bazı ülkelerde refah devleti önerilerine karşı tehlikeye atma tezi öne sürülemiyordu, çünkü buralarda demokrasi asla rakipsiz bir prestije sahip değildi. Bu ülkelerde demokrasiye aksi tesir ve özellikle boşunalık zemininde saldırılıyordu. Bu durumda demokrasi çevresinde yapılan tartışmada bir tepkisel argüman (boşunalık) öne sürülür, refah devletine dair eşzamanlı tartışma sırasında öteki argümanın (tehlikeye atma) kullanılmasını engeller ya da bu argümanın altını oyar. Böyle bir dağılma ironik bir biçimde yeni bir reformun oluşumunu kolaylaştırabilir. 1880'ler gibi erken bir tarihte Bismarck'ın Almanya'daki sosyal sigorta yasalarıyla ilk adımlarını atan refah devletinin tehlikeye atma eksenindeki kararlı eleştirilerle Hayek ve Wilhelm Röpke gibi neo-liberal simaların şahsında ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru karşılaşması dikkate değer.

Buraya kadar bir olayın (demokrasinin pekişmesi) boşunalık argümanı ile bir sonrakinin (refah devletinin kurulması) tehlikeye atma argümanı arasındaki etkileşimin dikkat çekici bir biçimde zararsızlaştırıcı olduğu görülüyor. Kamuoyunun boşunalık argümanının demokrasiye yöneltilmesini kısmen kabul etmesi, refah devletine karşı tehlikeye atma argümanını temel alabilecek güçlü muhalefeti önleyebilir. Ayrıca bu ideolojik dağılma tamamen farklı bir dinamiği de besler. Toplumsal ilerleme gündeme geldiğinde demokrasiye karşı boşunalık argümanının öne sürülmesi sadece tehlikeye atma tezinin ifade edilmemesine değil, tehlikeye atma tezinin *tersi* olan bir argümanın aktif biçimde ifade edilmesine de yolaçabilir: demokrasi ile toplumsal ilerleme arasında bir çelişki varsa, toplumsal ilerlemeyi öne çıkaralım, süreç içinde *bir yapaylık ve tuzaktan ibaret olan* demokrasiye ne olacağı önemli değildir! Gorbaçov'un tavrı bir yana bırakılırsa -Lenin'in 1917'de yazdığı Devlet ve Devrim broşüründe "proletarya diktatörlüğü"nü coşkuyla onaylamasından bu yana- komünist tavır uzun süre böyle olmuştur.

Proletarya diktatörlüğü deyimi Marx'a ve onun 1875 tarihli "Gotha Programı'nın Eleştirisi"ne kadar uzanır, ancak ona önem kazandıran ve onu Bolşevik ortodoksluğun bir sadakat ölçüsü haline getiren aslında Lenin idi. Bunu yaparken Lenin, kuşkusuz, sadece Marx'tan değil, daha pek çok kişiden, "plütokratik", "burjuva" ya da "formel" görünümüyle itibarı düşürülen bir demokrasiyi kötüleyen ve boşunalık argümanını kullanan George Sorel, Pareto, Michels gibi prestijli çağdaşlarından da muhtemelen etkilendi.*

(*) Lenin'in düşüncesinin kökenleri hakkında uzun bir tartışma yapılmış ve Lenin de bu tartışmaya Marx'ın sadık ve kararlı bir izleyicisi olduğunu ilan ederek bizzat katılmıştır. O zaman Lenin'in bu görüşünü kabul etmeyenler, onun kendisi de farkında olmadan, aslında daha uzak ama hâlâ güçlü olan başka entellektüel geleneklere borçlu olduğunu göstermeye çalıştılar. Örneğin Nicolas Berdyaev'in

Demokrasiyi doğrudan hedef alan boşunalık argümanı ile çeşitli biçimlerdeki (ters biçimi dahil) tehlikeye atma tezi arasındaki etkileşim, bu mahiyet farklılığı nedeniyle derin bir biçimde kararsız olmuştur. Bu kararsız etkileşim bazı ülkelerde refah devletinin oluşumunu kolaylaştırmış; başka ülkelerde ise demokrasinin elden gitmesini ya da ondan vazgeçilmesini toplumsal ilerlemenin önemsiz bir bedeli sayan inanışa katkıda bulunmuştur.

The Origins of Russian Communism'de (New York: Scribner's, 1937) belirttiği gibi, Rus komünizmi "eski Rus mesih düşüncesinin (bir) dönüşümü ve deformasyonu"ndan başka bir şey değildir (s. 228). Gene de bkz. Davio W. Lowvell, *From Marx to Lenin* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 12-14. Tartışmanın geçmişten gelen etkilere işaret eden bu iki kutup arasında gelişmesiyle birlikte üçüncü bir ihtimal tamamen ihmal edilmiştir: yıllarca İsviçre'de ve Batı Avrupa'nın başka yerlerinde yaşayan Lenin çağdaş Avrupalı entellektüel atmosferden, onun demokrasiye yönelik öldürücü ve uzvî düşmanlığından pekâla etkilenmiş olabilirdi. Pareto, Sorel ve pek çoklarının yazılarında örnekleri bulunan bu atmosfer genelllikle faşizmin yükselişinden sorumlu tutulmuştur ve muhtemelen daha geniş bir ilgiyi hak eder.

TEPKİSEL RETORİKTEN İLERİCİ RETORİĞE

"Tepkiseller", basit, mutlak ve uzlaşmaz retorik üzerinde bir tekele sahip değildirler. Onların "ilerici" karşılıkları bu bakımdan muhtemelen tam da aynısını yapmışlardır ve bu kişilerin son iki yüz yıldır benimsedikleri ya da kendi davaları haline getirdikleri başıca argümanlar ve retorik konumlar hakkında bu kitaba benzer bir başka kitap yazmak mümkündür. Böyle bir kitap yazmaya kalkışacak değilim, ancak şans eseri, ilerici ya da liberal retorik repertuarının önemli bir bölümü, çeşitli tepkisel tezlerden, bu terzlerin çevresinde dönerek, onları ters çevirerek ya da buna benzer maharetler göstererek, türetilebilir. Şimdi, yaptığım araştırmanın bu türden yan ürünlerini toparlamaya çalışacağım.

Birbirini güçlendirme (sinerji) yanılsaması ve yakın tehlike tezi

Operasyonun başarısı muhtemelen bir tezden diğerine değişmektedir. En vaatkâr tezin tehlikeye atma tezi olduğu görülür. Bu tezin başkalaştırmacılığa yatkınlığı izah edilmişti. Bunu gerek onun iki ardışık reformun birbirini nasıl güç-

lendirdiğini kanıtlayan bir argümanın tersi olduğunu gösterdiğim 4. Bölüm'ün başlarında, gerekse onun (tehlikeye atma iddiasının) özgül bir biçiminin birden nasıl proletarya diktatörlüğü lehine bir argümana dönüştüğünü belirttiğim bir önceki bölümün son sayfasında göstermiştim. Ancak bu değiştirilme temeldeki değerlerin tam tersi üzerine kurulmuştu. Refah devleti uygulamalarının aleyhinde bulunmak üzere kullanıldığı şekliyle tehlikeye atma argümanının öncülü, Özgürlük ve Demokrasi'ye yüksek değer atfetmiştir. Bu değer geçerli olduğu sürece, Özgürlük ya da Demokrasi'nin yeni önerilen bir toplumsal ya da ekonomik reform yüzünden tehlikeye gireceği sonucuna varan ikna edici bir argüman, muhtemelen daha ağır basmaktadır. Temel değerler bir kez radikal olarak değiştiklerinde (sözgelimi boşunalık tezinin getirdiği Demokrasi'nin çürütücülüğü yolundaki eleştirinin sonucu olarak) tehlikeye atma konusunda beslenen kaygının yerine çok farklı bir şeyin konulması -bu durumda radikal toplumsal değişimi gerçekleştirme amacıyla proletarya diktatörlüğünün savunulması- son derece şaşırtıcıdır.

Bu nedenle sözkonusu savunma tehlikeye atma tezinin ayna imgesidir: her iki tavır alışın ortak varsayımı, bir yanda Özgürlük ile Demokrasi, öte yanda bazı toplumsal ilerleme olduğunda bu ikisinin bağdaşmazlığıdır. Tehlikeye atma tezini savunanlar, Özgürlük'ü korumak için toplumsal ilerlemeden vazgeçmek gerektiğini düşünürler; oysa proletarya diktatörlüğünü savunanlar tam tersi bir seçim yaparlar.

Bağdaşmazlık varsayımından vazgeçilmesi ve bunun yerine daha hoş bir fikrin, bağdaşmazlık değil de karşılıklı destek fikrinin geçirilmesi, tehlikeye atma tezinin çok farklı bir dönüşümüyle sonuçlanır.

Tehlikeye atma tezinin sonucu olan 4. Bölüm'de oldukça ayrıntılı olarak tartışıldı. Tehlikeye atma tezini savunanlar yeni önerilen bir reform ile daha önceki iyileştirmeler ya da

kazanımlar arasında kavranabilir her çelişmeyi arayıp bulurlarken, ilerici gözlemcilerin dikkatlerini nasıl yeni ve eski bir reformun olumsuz değil de olumlu biçimde etkileşmesi üzerinde yoğunlaştırdıkları orada gösterilmişti. Bu türden mutlu, olumlu etkileşim ya da karşılıklı destek lehine görüş bildirme eğilimi, ilerde belirteceğim gibi, ilerici mizacın alâmeti farikalarından biridir. Tepkicilerin sıfır toplam, *ceci-tuera-cela* zihniyetinin tam tersine ilericiler "bütün iyi şeyler birlikte gelişir"* kanaatine sonsuza kadar sahip olmuşlardır. Farklı zihniyetlerinin gerisinde, ilericiler ile tepkiseller, kuşkusuz genellikle farklı değerleri benimserler. Ancak, bildiğimiz gibi, tepkiseller sık sık ilericilerin azametli hedeflerini temelde onaylıyorlarmış gibi tartışırlar; "sadece" olayların, "ne yazık ki" "naif" hasımlarının güvence verdikleri gibi yolunda gitmeyeceğini, belirtirler.

Tehlikeye atma ve karşılıklı destek iddialarının, yeni bir reformun daha eski bir reformla muhtemelen etkileştiği birçok durumun, "sınırlayıcı ve eşit derecede gerçek dışı iki hali" olduğuna işaret edilmişti. Tepkiseller (gericiler) daha eski reformun yeni bir eylem ya da müdahaleden göreceği zararı abartırlarken, ilericiler birbirini güçlendirme ilkesi demekten hoşlandıkları şeye dayanarak, bütün reformların karşılıklı olarak birbirini destekleyeceklerini aşırı bir güvenle ifade ederler. İlericilerin bu çizgide sürdürdükleri abartma eğilimi aslında "birbirini güçlendirme yanılsaması" olarak görülebilir.

(*) Liberal düşüncedeki bu anlayışın ekonomik ve siyasal gelişme üzerindeki rolü Robert A. Packenham'ın *Liberal America and the Third World*'ünde vurgulanmıştır (Princeton: Princeton University Press, 1973). Kuşkusuz, iyilik, güzellik, doğruluk gibi çeşitli arzulanabilir nitelikler arasında bir uyumun varlığı, hattâ bunların özdeş olduğu, özellikle Greklere kadar izlenebilen bir kadim fikirdir. Bu fikrin tanınmış bir ifadesi Keats'in, "Ode on a Grecian Urn": "Beauty is truth, truth beauty"sinde yer alır.

Bu ilericilerin hiçbir soruna asla değinmedikleri anlamına gelmez. Ancak onlar tipik bir biçimde hareketin yolaçacağı tehlikelerden çok *hareketsizliğin* yol açacağı tehlikeleri algılarlar. Burada tehlikeye atma tezinin bir başka dönüşümü anahatlarıyla görülür. Tehlikeye atma argümanı hareketin getireceği tehlikeler ve geçmişte yapılanlara yönelttiği tehdit üzerinde durur. Geleceğe dair bunun tam tersi bir endişelenme tarzı, yaklaşan bütün tehlike ve tehdit türlerini sezmek ve bunları önlemek için güçlü bir *hareketi* savunmak olacaktır.

Örneğin, Leslie Stephen 1867 Reform Tasarısı'nı savunurken, bu reformun yokluğunda kitlelerin, oy kullanmanın resmî topluma yönelteceği tehditten sınırsız biçimde daha tehdit edici protesto biçimlerine başvuracaklarını öne sürdü. 4. Bölüm'de belirtildiği gibi, Stephen oy kullanmayı halkın enerjisini kıyaslandığında daha zararsız kanallara yöneltmenin ve grevler ve ayaklanmalar gibi daha tehlikeli toplu protesto biçimlerini gayrimeşru hale getirmenin bir aracı olarak görmekteydi.[1] Nitekim tehlikeye atma tezi açıkça şunun çevresinde dönüyordu: Reform Tasarısı'nı yasalaştırmak daha ziyade, onun verdiği geçitler yasa, düzen ve özgürlüğe yönelik tehlikeler sunduğu için bir iflas idi.

Aynı şekilde, genellikle refah devleti uygulamalarını yerleştirmek için toplumsal çözülme ya da kitlelerin radikalleşmesi tehditleri zorlayıcı argümanlar olarak hatırlatılmıştır. Gelir ve servetin uluslararası yeniden dağıtımı alanında zengin ülkelerden yoksul ülkelere kaynak transferini sağlama bağlamak için, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana "yakın" komünizm tehdidine sık sık başvurulmuştur. Bütün bu durumlarda belirli

---

1 Leslie Stephen, "On the Choice of Representatives by Popular Constituencies," *A Plea for Democracy* içinde, der. ve giriş W. C. Guttsman (Londra: MacGibbon & Kee, 1967), s. 72-92. Bu argümanı *Shifting Involvements*'de tartışıyorum (Princeton: Princeton University Press, 1981) s. 115-116.

bir siyasetin savunucuları, bu siyaseti *haklı* olduğu gerekçesiyle öne sürmenin yeterli olmadığını hissettiler; daha büyük bir retorik etki uyandırmak amacıyla bu siyasetin tehdit edici bir felaketi savuşturmak için zorunlu olduğunu ısrarla öne sürdüler.

Yakın tehlike tezi* denebilecek bu argümanın, karşıtı olan tehlikeye atma tezi ile başlıca iki ortak karakteristiği vardır. Her şeyden önce, her ikisi de yeni bir program tartışılırken tehlikeye atma ya da risklerin sadece bir bölümüne bakarlar: tehlike kampı sadece hareketin yolaçacağı tehlikeleri ortaya koyacak, yakın tehlike savunucuları ise bütünüyle hareketsizliğin riskleri üzerinde yoğunlaşacaklardır.** İkinci olarak, her iki kamp kendi ayrı -hareket ya da hareketsizlikten gelecek zarar üzerine kurulu- senaryolarını kesin ve kaçınılamazmış gibi sunarlar.

Tepkisel ve ilerici retoriğin bu ortak abartma ve yanılsamalarından, her ikisine de ters düşen, "olgun" bir tavır alış denebilecek şeyin iki unsurunu türetmek mümkündür:

1. Hem harekette hem hareketsizlikte tehlikeler ve riskler vardır. Her ikisinin riskleri müzakere edilmeli, değerlendirilmeli ve mümkün olduğu kadar önlenmelidir.

2. Hareket ya da hareketsizliğin mahvedici sonuçlarında, tanıdığımız bu iki alarm verici Cassandra *** tipinin kesin etkisi

---

(*) Bununla ilgili bir bağlamda, "umutsuzluk vizyonuna yolaçan hareket" hakkında daha önce yazdım. Bkz. *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America* (New Haven: Yale University Press, 1971), s. 284, 350-353.

(**) Hareketin yolaçacağı tehlikeleri bir tutucu saplantısı olarak koyarken Cornford, ters yöndeki tehlikeyi küçümseme eğilimi olan böyle bir kişinin şövalye tarzıyla ince bir biçimde alay eder: "Hiçbir şey yapmamanın bir şey yapmak kadar çok sonuca yolaçması sadece teorisyenin bir paradoksudur. Hareketsizliğin hiçbir sonuca yolaçamayacağı aşikârdır." *Microcosmographia Academica* (Cambridge: Bowes & Bowes, 2. bas., 1922), s. 29.

(***) Yunan mitolojisinde felaketleri haber veren kâhin. - ç.n.

asla bilinemez. Talihsizlik ya da felaketlerin yaklaştığı kestirildiğinde *le pire n'est pas toujours sûr* -mutlaka en kötüsü olacak değildir-* sözünü hatırlamak yerinde olur.

"Tarih ondan yana"

Tehlikeye atma tezinin dönüşümleri tipik iki "ilerici" tavır alış üretir: (birincisi) güçlendirme safsatasıdır ki yeni ve eski reformlar arasındaki daima uyumlu ve karşılıklı olarak destekleyici ilişkiye dayanır; (ikincisi ise) yokluklarında ortaya çıkacak tehlikeler nedeniyle yeni reformların hızla uygulanması ihtiyacını esas alan yakın tehlike argümanıdır.

Boşunalık tezinden ilerici bir tutum çıkarmak için şimdi yukardaki metinde geriye doğru gitmek gerekiyor. Bu tezin özü, Burke'ün "şeylerin ebedî oluşumu" dediği şeye ya da 19. yüzyılın diliyle "yasalar"a ya da daha iyisi, toplumsal dünyayı yöneten ve ihlali mümkün olmayan "demir yasalar"a ters düştükleri için insanların değişimi amaçlayan bazı girişimlerinin başarısızlığa mahkûm oldukları iddiası idi: araştırmamızda bu tür yasaları saptayanlar ya da keşfedenler Pareto'dan Michels'e ve Stigler-Director'a kadar uzanır.

Boşunalık tezini destekleyen bu sözde yasaların ortak bir karakteristiği vardır: toplumsal dünyayı "yöneten" ve ona istikrar kazandıran daha önceki gizli bir kuralı açığa çıkarırlar. Bu tür yasalar mevcut düzeni değiştirmek isteyenleri engellenmek için ısmarlanmış gibidir. Peki değişim arzusunu destekleyen başka tipte yasaların ortaya çıkması halinde ne olur? Bunlar ilerici toplumsal bilimcilere, dünyanın kendileri tarafından savunulan yönde "geri döndürülemez biçimde"

(*) Bu deyiş, Paul Claudel'in oyunu, *Le Soulier de Satin*'in (Saten Ayakkabı) altbaşlığıdır. Burada, tehlike küçültülerek kurtuluş imkânının sağlanması anlamına gelir. Claudel bunu kuşkusuz Calderon de la Barca'nın bir komedisinin İspanyolca başlığından (*No Siempre lo Peor es Cierto*) aldı. Bu deyiş Fransızca'da geniş çapta kullanılmaktadır -"atasözü" haline gelmiştir.

ilerlemekte olduğuna dair memnunluk verici bir güvence sağlayan hareket yasalarıdır.

Toplumsal bilimin tarihi aslında bu iki tür yasanın araştırılmasının tarihi olarak yazılabilirdi. Burada küçücük bir taslak yeterli olabilir.

Doğal bilimler fiziksel evreni yöneten yasalarla ortaya çıktığından beri, insan toplumu üstünde düşünenler toplumsal dünyayı yöneten genel yasaları keşfetmeye girişmişlerdir. Daha sonra, -bir kereliğine Freud'un etkisi altında ifade edersek- ekonomistlerin kendi disiplinlerinin "fiziği imrenme" çağrısından hoşlanmaları uzun süre bütün toplumsal bilimlerin bir karakteristiği olmuştur. Bu arzu erken ifadesini, "çıkar" kavramının insan ve toplum davranışının anlaşılması ve önceden kestirilmesi için birleşik bir anahtar sağladığı iddiasında buldu. Bu kanaat 17. yüzyılda da yaygındı ve 18. yüzyıla taşındı. Helvetius'un muzaffer bir edayla yazdığı gibi, "Fiziksel evrenin hareket yasalarıyla yönetilmesi gibi moral evren de çıkar yasalarıyla yönetilmektedir."[2]

Çıkar paradigması en ince ve verimli uygulamasını yeni ekonomi biliminin inşasında buldu. Bu alanda hem değişim, üretim, tüketim ve dağıtım gibi temel ekonomik süreçleri belirleyen neredeyse zaman dışı ilkeleri tanımlamak için, hem de 18. yüzyılın ikinci yarısında gözle görülebilir haldeki özgül ekonomik ve toplumsal değişimlerin anlaşılması için kullanıldı. Bu ikisi bir süre için barış içinde bir arada varolmaya çaba gösterdiler. Örneğin, Adam Smith'in *Wealth of Nation*'ında (Ulusların Zenginliği) tarihsel olarak yönlendirilen "Farklı Uluslarda Bolluğun Farklı Gelişmesi" üzerine 3. kitap, ekonomik süreçleri tamamen soyut olmamakla birlikte zamana bağlı olmaksızın analiz eden ilk iki kitabı pürüzsüz biçimde izliyordu.

---

2 Helvetius, *De l'esprit* (Paris, 1758), s. 53.

Daha sonra, 19. yüzyılda, yasa oluşturmaya çalışan toplumsal bilimciler arasında belirli bir iş bölümü oluştu. Batı Avrupa'da ekonomik ve toplumsal değişimin gittikçe daha gözalıcı hale gelmesiyle birlikte bazıları, olabildiği kadarıyla, bu dinamik sürecin yasalarını bulmakta uzmanlaştılar. Belki de Newton mekaniğinin doğal bilimlerde uzun süredir işgal ettiği olağanüstü prestijli yer onları bu yükümlenme konusunda cesaretlendirdi ve cezbetti. Bir keresinde Helvetius bu "hareket yasaları"ndan açıkça referans vererek onların çağdaş bilimsel başarılar arasında, hem genel bir dikkate, hem de özel olarak "moral evren" üzerine düşünenlerin örnek almasına değer yegâne başarılmış gibi ayrı bir yere koydu. Helvetius'un sözleri bir yüzyıl sonra önemsendi. Karl Marx'ın en çok gururlandığı iddiası -ve bu iddiayı en fazla gururlandığı anda, *Kapital*'in önsözünde öne sürdü- aslında kendisinin, özellikle "modern toplumun ekonomik hareket yasası [*Bewegungsgesetz*]" dediği şeyi "bulduğu" iddiası idi. Böylelikle kendisini toplumsal bilimlerin Newton'ı olarak gösteriyordu.

Bu iddia hemen tepkilere yol açtı. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Jevons, Menger ve Walras'ın, tamamen genel fiziko-psikolojik insan doğasına uygun yeni bir ekonomik analiz temeli olarak keşfettikleri merjinalizm, ekonomik bilgiyi göreli̇leştiren, ekonomik "yasalar" setinin geçerliliğini tek bir "üretim ilişkileri"nin "kesiti" ile sınırlandıran Marx'ın çabasına bir cevap olarak nasıl görülebildiği sık sık gösterilmiştir. Marksist düşüncenin çağdaş toplumun "hareket yasaları"nı keşfetme iddiasına bir başka saldırı Mosca ve Pareto ile, onların bazı "derin" ekonomik ve toplumsal yapıların (gelir dağılımı ve iktidar) varolduğu ve bunların Marx'ın düşündüğünden çok daha değişmez oldukları görüşü ile geldi. Bu iddia durumu Marksistlerin aleyhine çevirdi: birdenbire *onlar*, ister reform ister devrim olsun "yüzeysel" olaylar sonucunda topluma kolayca şekil verilebileceğine kendi naiflikleri ve Aydınlanmacı

görüşleri nedeniyle inanan sığ düşünürler haline geldiler.

Entelektüel tarihte yaptığımız bu kısa gezintinin amacı şimdi açıklanmış olacak. Eğer "tepkisel" boşunalık tezinin özü belirli sosyo-ekonomik fenomenlerin doğal yasa-ymış gibi- değişmez olduğu ise, onun "ilerici" karşılığı ileri hareketin, devinimin ya da *ilerlemenin* de aynı şekilde yasa-ymış gibi-leri olduğu iddiasıdır. Marksizm basit olarak insanlık tarihinin ileri doğru özgül hareket biçiminin yasa benzeri kaçınılmaz karakterini büyük bir güvenle ilan etmiş olan bir düşünce yapısıdır. Ancak şu ya da bu tarihsel gelişme yasasını bulduğunu aynı şekilde iddia eden çok sayıda başka doktrin de vardır. İnsan toplumlarının zorunlu olarak sonlu ve aynı sayıda aşamalardan geçtiği sonucuna varan bir önerme, burada tepkisel boşunalık tezi olarak betimlenen şeyin, ilerici safta yeralan yakın akrabasıdır.

Görünüşte birbirine zıt bu iki teori arasındaki temel yakınlık boşunalık dilinin her ikisinde de ortak olmasıyla gösterilmiştir. Burada Marx mükemmel bir tanıktır. "Hareket yasası"nı keşfettiğini ilan etmesinden hemen sonra aynı önsözde şunu yazar: modern toplum "gelişmenin doğa benzeri [*naturgemässe*] aşamalarını ne atlayabilir ne de onları iradeyle ortadan kaldırabilir." Buradaki boşunalık, sözde hareket yasalarının ayrıcalıklı bilgisine sahip toplumsal bilimci tarafından ifşa edilmiş bu yasaların işleyişini değiştirme ya da önleme girişimini içerir; oysa buna mukabil Pareto ve Stigler'de boşunalık temel bir değişmezi değiştirmek için gösterilen beyhude çabadan doğar.

Marksist sisteme ve kaçınılmaz ilerlemeye dair -bu bakımdan Marksizm Aydınlanma'nın çocuğundan başka şey değildir- benzer fikirlere daha sık yöneltilen itirazlardan biri, bunların insan eylemine çok az yer bırakmaları olmuştur. Burjuva toplumunun gelecekteki dönüşümü neredeyse kesin olduğu sürece, sizin ve benim tekerleğe omuz vereceğimiz bir nokta

var mıdır? Burada, daha sonra meşhur "özgür süvari" sorunu haline gelen şeyin erken bir biçimini görüyoruz. Ortaya konulan argüman biraz daha sofistike olmakla birlikte göründüğü kadar bulanık değildir. Bizzat Marx gene *Kapital*'in önsözünde "kaçınılmaz" devrim için çalışmanın onun gelişini hızlandırmaya ve maliyetini azaltmaya yardım edeceğini belirterek bu argümanı sezinlediğini gösterdi. Daha genel olarak "*tarih bizden yana*" görüşü insanlara güç ve güven duygusu kazandırdı. Ne var ki bu şüpheli bir güvendi. Bu anlayış daha erken dönemlerde bütün savaşçıların aradıkları, Tanrı'nın onların yanında olduğuna dair bir güvenceden intikal eden tipik bir 19. yüzyıl anlayışı idi. Bildiğim kadarıyla hiç kimse bu güvencenin birilerinin savaşma azmini zayıflatacağını asla öne sürmedi. Eylemcilik aynı şekilde aktörlerin bir tarihsel hareket yasası tarafından desteklenmekte olduğu fikriyle teşvik edildi ve aslında yorumu önerenlerin niyeti de buydu. Onun gerici mukabilinin, boşunalık argümanının da uygun bir hikâye ambarı vardır: yürekten benimsenmesi halinde bu argüman insan eyleminin hevesini kökten kırar ve *bu argümanı* temsil edenlerin başarmaya çalıştıkları şey tam da budur.

Aksi tesir tezinin karşılıkları

Gerek tehlikeye atma gerekse boşunalık tezlerinde tepkisel retoriğin kendi zıttına dönüşmesi ilerici retorik tipleri (ya da stereotipleri) -birbirini güçlendirme yanılsamasından tarihin kendi yanında olduğu inanışına kadar- ile sonuçlandı. Bunlar, o retorik tiplerinden tamamen tamamen habersiz olmamakla birlikte, bu retoriğin neye dair olduğunu kavrayan sağduyumuzu zenginleştirirler. Bu maharetin aksi tesir tezinde de tekrarlanıp tekrarlanmayacağı konusunda bazı sorular vardır. Aksi tesir etkisi tepkisel retorik dünyasında öylesine merkezî bir yer işgal eder ki, onun ters yüzü bizi muhtemelen doğrudan tipik ilerici zihniyet hakkında herkesin bildiği şeye geri gö-

türür. Bu husus modern tarihin paradigmatik ilerici olayı, Fransız Devrimi üzerine geliştirilen çeşitli söylemlerle bağlantılı olarak iyi biçimde ortaya konulur.

Tepkisel tutum aksi tesir etkisinin yan sonuçlarının yaygınlığını ifşa etmeyi içerir.. Bu nedenle tepkiseller mevcut kurumları yeniden biçimlendirmede ve yenilikçi siyasetler izlemede son derece tedbirli olmayı tavsiye ederler. Bu konumun ilerici karşılığı tedbirliliğe boşverir ve sadece geleneği değil, aksi tesirle sonuçlansın ya da sonuçlanmasın insan eyleminin istenmeyen sonuçları anlayışını tamamen gözardı eder: ilericiler toplumu kendi iradeleriyle biçimlendirmeye ve yeniden biçimlendirmeye daima hazırdırlar ve olayları denetleme yetenekleri hakkında hiçbir kuşku taşımazlar. Bu büyük ölçekli toplumsal mühendislik eğilimi aslında Fransız Devrimi'nin çarpıcı özelliklerinden biri idi. Genç Hegel'in "muhteşem şafak" olarak selamladığı Devrim'in "akılcı" ilkelere uygun yeni bir toplumsal düzen kurma bahanesi, çok geçmeden aksi tesir argümanına başvuran çağdaş eleştirmenler tarafından felâket olarak suçlanma konusu oldu. Daha sonra Tocqueville, devrimci girişimi, gerçekliğin Aydınlanma'nın *gens de lettres*'i (okur yazar takımı -ç.n.) tarafından icat edilmiş kitâbi şemalara uygun olarak yeniden biçimlendirme girişimine benzetirken, daha alaycı bir ton kullanmaktaydı.

> Devrimimizin tarihini inceleyen biri, bu devrimin, yönetim ilkeleri üzerine yazılmış birçok soyut kitabı yönlendiren aynı ruhla güdümlendirildiğini görür. Genel teorilerin, bütünlüklü yasama sistemlerinin ve yasaların kusursuz simetrisinin cazibesine aynı kapılma; mevcut olgulara aynı tepeden bakış; teoriye aynı güven; kurumlar tasarlanırken, özgün, zeki ve yeni olandan aynı tat alış; bazı bölümlerini düzeltmek yerine, eşsiz bir planı ve mantığın kurallarını izleyen eş zamanlı bir

bütünüyle inşa konusunda aynı eğilim. Ürkütücü bir manzara![3]

Toplumun "aklın" icaplarına göre (yani birilerinin "aklın" emrettiği şeye dair fikrine göre) yeniden inşa edilmesi ihtiyacında olduğu iddiası, işte aksi tesir argümanının antitez olarak karşı çıktığı argüman budur. Ancak bu tez dikkate değer ve şaşırtıcı ölçüde antitezini yaşatır. Aslında, ütopyacı düşüncenin neden 19. yüzyılda Fransız Devrimi'nin yakıcı deneyiminden ve onu takip eden aksi tesir tezinin açıkça formüle edilmesinden sonra böylesine bereketli ve aşırı bir biçimde serpilip geliştiğine dair yeterli bir açıklama hiç bir zaman yapılmamıştır. [4]

Fiilen gerçekleşen şey, Fransız Devrimi'nin devrimci ve ilerici retorikte bir tırmanmayı başlatacağını söyleyen Burke'ün eleştirisidir. Asıl olarak İngiliz tarihsel deneyimini temel alan Burke'ün düşüncesinin önemli bir bileşeni mevcut kurumların kollektif evrimci bilgeliğin pek çoğunu anonimleştirdiği ve bunların ayrıca dereceli olarak evrilebilecek yetenekte oldukları iddiası idi. Eğer radikal değişime yöneltilen bu temel tutucu itiraz geçersizleştirilecek idiyse, İngiliz tarihinin çok özel ve ayrıcalıklı olduğunu, herhangi bir özgürlük geleneğinin olmadığı ve mevcut kurumların baştan başa çürüdüğü ilkelerin varolduğunu öne sürmek gerekiyordu. Bu türden koşullar altında, zincirlerinden boşalmış aksi tesir sonuçlarının ne kadar zararlı olabileceğine bakılmaksızın eskinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte siyasal toplumun ve ekonomik düzenin kapsamlı biçimde yeniden inşasından başka alternatif yoktur.

---

3 Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution* 4. bas. (Paris, 1860), s. 238-239.

4 Bu israf Paul Bénichou tarafından kanıtlanmıştır, *Le temps des prophètes: Doctrines de l'âge romantique* (Paris: Gallimard, 1977).

Burke 1853 gibi erken bir tarihte Fransız liberal yazar Charles de Rémusat tarafından bu doğrultuda eleştirildi:

> Kendi yazgısı içinde, olaylar eğer bir halkın onları kendi tarih kaydında bulmadığı ya da nasıl bulacağını bilmediği şekilde cereyan etmişse; eğer yaşadığı tarihin hiçbir çağı ardında iyi bir ulusal anı bırakmamışsa; daha sonra herhangi biri bütün ahlâkî değerleri ve bütün arkeolojiyi seferber edebilse dahi, o halka ne yoksun olduğu güveni ne de bu güveni zamanla aşılayabilecek davranışları bahşedebilecektir. Eğer bir halkın özgür olması için geçmişteki gibi olması gerekiyorsa, eğer bu halkın bugünkü özlemlerini gerçekleştirecek iyi bir hükümete sahip olması gerekiyorsa ya da *hiç olmazsa bu iki şeye sahip olmayı hayal edebilmesi gerekiyorsa,* böyle bir halk kendi geçmişi tarafından hareketsiz bırakılmış, geleceği ipotek altına alınmış demektir; ve orada ebediyen umutsuzluk içinde kalmaya mahkûm uluslar vardır.[5]

Bu dikkate değer pasajda Rémusat sadece Burkecü türden bir geçmişe saygının sözkonusu olmadığı durum ve ülkelerin varolduğunu söylemekle kalmaz; daha ilgi çekici olan nokta Burkü'ün eleştirisinin taşıdığı geçerliliğin büyük çapta halkın kendi durumunu anlayıp kavramasına bağlı olduğunu ifade etmesidir. Başka deyişle aksi tesir etki iddiası eşliğinde yapılan Burke tarzı eleştiri radikal değişim savunucuları için "umutsuz bir durumda olma duygusu"nu[6] beslemeyi elzem hale getirdi.

---

5 Charles de Rémusat, "Burke: Sa vie et ses écrits" *Revue des deux mondes* (1853): 453. Vurgular eklendi. François Furet bu önemli metinden alıntı yaptı. Bkz. François Furet, "Burke ou la fin d'une seule histoire de l'Europe" *Le Débat* 39 (Mart-Mayıs 1986): 65. Furet, bu keşfin şerefini Pierre Rosanvallon'a bırakır.

6 Robert C. Tucker, "The Theory of Charismatic Leadership," *Daedalus* 97 (Yaz 1968): 75.

Buna benim Latin Amerika'da siyaset yapma hakkında daha önce yaptığım çalışmalarda fracasomania (başarısızlık kompleksi) dediğim şeyi de ekleyebiliriz. Bu, ulusun sorunlarının çözümü için yapılan tüm girişimlerin eninde sonunda başarısızlığa uğrayacağı inancı demektir. Bu türden tutumların geçerli olduğu yerde, tedrici değişim ve mevcut kurumların mükemmelleştirilebilirliği üzerine kurulu Burke tarzı diretmeye etkin biçimde karşı konuldu ve yolundan saptırıldı. Bunu yapanlar bir halkın yakaladığı umutsuzluk durumunu, bunun yanı sıra önceki reform girişimlerinin başarısızlığını öne çıkararak, üstü kapalı ya da açık bir biçimde, eski düzenin yerle bir edilmesi ve bunun yolaçabileceği ters sonuçlara *bakılmaksızın* sıfırdan başlanarak yeni bir düzenin inşa edilmesi gerektiğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle umutsuzluk durumunun öne çıkarılması aksi tesir sonuç argümanını nötralize etmeyi amaçlayan bir retorik tırmandırma manevrası olarak görülebilir. *

Aksi tesir argümanına belirgin olmayan bir karşılık araştırırken Burke'ün Fransız Devrimi'ne yönelttiği tutucu eleştirinin tuhaf bir istenmeyen sonucuyla karşılaştım. Burke'ün *Reflections*'u radikal değişime karşı bir argüman olarak mevcut kurumların mükemmelleşebilirliğinde ısrar ederken, şu ya da bu ülkedeki durumu, onarım, reform ya da iyileştirmenin tamamen ötesinde resmeden yazıların oluşturduğu kapsamlı bir alana katkıda bulunmuş olabilirdi.

(*) Umutsuzluk-kötü durum argümanının Fransız Devrimi'nden önce kullanılmadığını iddia etmek istemem. Bu konuda Emmanuel Sieyès'in *Essai sur les Privilèges*'inin (İmtiyazlar Üzerine Denemeler - 1788) sonundaki şu sözlerinden daha iyisini bulmak zordur: "Bir zaman gelecek, öfkeli torunlarımız tarihimizi okuduklarında dehşete düşecekler ve en inanılmaz çılgınlık (*la plus inconcevable démence*) en çok lâyık olduğu isimlerle anılacak." Sieyès, *Qu-est-ce que le Thiers Etat?* (Üçüncü Zümre Nedir?) içinde, (Paris, Presses Universitaires de France, 1982), s. 24. Burke tarzı eleştirinin bu türden aşırı ifadelerin olasılığını ve sıklığını arttırdığı görüşündeyim.

İlerici retorik hakkındaki arasözümün sonuna geldim. Tepkisel karşılığı gibi, bu retorik de aşırı abartma ve şaşırtma manevralarıyla daha da zenginleşmeye koyulur. Ona verilmiş olan itibar çoğunlukla bundan dolayıdır.

Argümanda bir tersine dönüş mü?

"Tepkiseller"den "ilericiler"e, onların bazı tipik argümanlarına dönmekle ve kimi sivri uçlarını tartışmakla tepkisel retoriğin çeşitli tiplerini inceleyip teşhir ettiğim ilk üç bölümün gidişatı içinde edindiğim arkadaşların birkaçını kaybetmiş olabilirim. Ana temamı ve çabamı kısaca hatırlatarak onların güvenini yeniden kazanmak için sabırsızlanıyorum. Bu kitabın başlıca amacı, son iki yüz yıllık tartışmalarla tepkici/tepkisel tezler için bir anahtar araştırıp bulmak ve öndegelenlerinin argüman ve retorikteki bazı değişmezlerin nasıl izini sürdüklerini göstermek olmuştur. Tepkisel amaçları savunanların nasıl mecburi reflekslere ve ağır aksak kehânetlere kapılmış olduklarını ve bunlardan ötürü harekete geçip önlem aldıklarını göstermek kuşkusuz tek başına bu argümanları çürütmez; ancak bunun paslandırıcı birçok sonucu vardır.

Küçük bir sonuçtan başlayacağım. İzlediğim usulün bir sonucu olarak, kendi fikirlerini daima özgün ve parlak öngörüler olarak sunan bazı "derin düşünürler"in çok daha önemsiz ve hattâ bazen komik görünmeleri sağlanmıştır. Bu

istenmeyen bir etkidir, ancak çok kötü de değildir. İlericiler ile tutucular arasındaki yeniden canlanan tartışmalarda belirli bir dengesizlik meydana gelmiştir: güçlü ironi silahının etkin biçimde kullanılmasıyla, tutucular ilericiler karşısında açık bir üstünlük kazanmışlardır. Tocqueville'in devrimci projeye yönelttiği eleştiri, 6. Bölüm'de alıntı yapılan pasajın da gösterdiği gibi, alaycı bir ifade taşır. Bu proje onun ellerinde rezil ve saygısız olmaktan çok naif ve saçma görünmeye başlar -ağır basan nitelendirme Maistre ve Bonald gibi daha erken eleştirmenlerle aktarıldı. Tutucuların muhaliflerine yönelik tutumlarının bu yönü Almanca *Weltverbesserer* (dünyayı kurtaranlar) terimine de yansıdı. Bu terim çok şey yapan ve sonunda gülünç bir başarısızlığa uğrayan kişileri anlatmak için kullanılır. (Amerikalıların kullandığı "do-gooder" terimi daha az olmakla birlikte benzer bir alaycılık taşır. Burada iyi niyetli reformcunun ("do-gooder") projeleri *Welterbesserer*'inkiler kadar görkemli değildir.) Genelde, ilericilerin çabalarına ve aynı şekilde kazanımlarına yönelik kuşkucu ve alaycı bir tavır modern tutucu tavrın bütünleyici ve oldukça etkili bir bileşenidir.

Tam tersine ilericiler ciddiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Bunların çoğu haksızlığa duydukları ahlâkî öfkede şumullü, ironide eksik olmuşlardır.* Bu kitap bu dengesizliği düzeltme yönünde belki biraz yol alır.

Ancak bu, kitaba harcanan emeği haklı çıkarmak için pek yeterli değildir. Aslında kitabın çok daha temel bir amacı olmuştur: yinelemenin kanıtı vasıtasıyla temel argümandaki standart "tepkisel" akıl yürütmenin, burada sergilendiği gibi, çoğu kez sakat olduğuna dair bazı tahminler, ipuçları oluşturmak. Bir argümanın tekrar tekrar kullanılması kuşkusuz onun her durumda hatalı olduğunu kanıtlamaz. Bunu çeşitli

(*) Her zaman esprili olan F. M. Cornford'u bu yargının dışında tutmak gerekir.

yerlerde belirttim, ancak açık ve genel olarak bir kez daha tekrarlamak gerekir: kimi durumlarda iyi niyetli "amaçlı toplumsal eylem" aksi tesirler yaratmış, başkalarında beyhude bir çaba olmuş ve yine daha önceki bir ilerlemenin sağladığı faydaları tehlikeye sokan daha başka durumlar da kesinlikle var olmuştur. Benim görüşüm, çoğu zaman, tanımladığım ve gözden geçirdiğim argümanların entellektüel olarak çeşitli bakımlardan şüpheli olduğudur.

Gerçek durumlardaki geniş çaplı bir değişikliği örtmek için hemen hemen rutin bir şekilde defalarca başvurulmuş olan argümanların aşırı kullanımına ilişkin genel bir şüphe uyandırılmıştır. Daha önceki sayfalarda yapmaya gayret ettiğim üzere; bu argümanların güçlü mitlere (hubris-Nemesis, İlâhi Takdir, Oedipus) ve nüfuzlu zorlayıcı formüllere (*ceci tuera cela*, sıfır toplam) ve yine yazarlarına övgü ışıkları yönelttirip egolarını beslediği için, yapılarından gelen dikkate değir bir cazibeye sahip olduklarını gösterebildiğim zaman bu şüphe daha da ağırlaştırılmıştır. Bu dıştan gelen cazibenin görüş alanı içinde standart tepkisel tezler muhtemelen isabetli olup olmadıkları genellikle dikkate alınmaksızn benimseneceklerdir.

İlerici retorik üzerine yazılan önceki bölüm, mesajımı sulandırmak şöyle dursun, bu noktayı daha da güçlendirir. Her bir tepkisel argümanın bir ya da daha fazla ilerici karşılığının olduğunu kanıtlayarak, toplumsal eylem konusunda birbiriyle çelişen tepkisel ve ilerici ifade *çiftleri* oluşturdum. Bazılarını hatırlayalım:

> Tepkisel: Üzerinde düşünülmüş eylem felaketli sonuçlara yolaçacaktır.
>
> İlerici : Üzerinde düşünülmemiş eylem felaketli sonuçlara yolaçacaktır.
>
> Tepkisel: Yeni reform eski reformu tehlikeye sokaçaktır.

İlerici : Yeni ve eski reformlar karşılıklı olarak birbirini güçlendirecektir.

Tepkisel: Üzerinde düşünülmüş eylem toplumsal düzenin sürekli yapısal karakteristiklerini ("yasalar") değiştirmeye çalışır; bu yüzden bütünüyle etkisiz ve boşunadır.

İlerici : Üzerinde düşünülmüş eylem "ilerlemeke olan" büyük tarihsel güçler tarafından desteklenir; bunlara karşı çıkmak tamamen boşuna bir çaba olur.

Bu argüman çiftlerinin varlığı bir kez kanıtlandığında tepkisel tezler değer kaybına uğrar: bunlar, ilerici karşılıklarıyla aynı çizgide, bir dizi hayalî, son derece kutuplaşmış tartışmalar içindeki aşırı ifadelerden başka bir şey değillermiş gibi olur. Bu anlamda fiilen, pek çok durumda kısıtlanmaya, hafifletilmeye ve düzeltilmeye fena falde muhtaç "sınırlı olaylar" olarak teşhir edilmiş olurlar.

Bir demokraside nasıl *tartışmamalı*?

Bu kitabın özgün anlayışını yöneten özel bakış açısından 6. Bölüm'ün yararlılığını doğrulayarak şu anda belirtebilirim ki, bu bölümün yazımı bana çalışmanın bütününe ilişkin daha kapsamlı bir rol tahayyül etmemi sağlamıştır. Yapmayı tamamladığım şey, aslında, gerek tepkiseller gerekse ilericiler tarafından uzun süredir uygulanmakta olan ***uzlaşmazlık retoriklerinin*** haritasını çıkarmak oldu.

Bir keresinde Flaubert her şeyin ya saf madde ya da saf ruhtan ibaret olduğunu iddia ederek çatışan felsefe okullarını tahrip etmek için şu muhteşem deyişi kullandı: "***deux impertinences égales***" (birbirine eşit iki densizlik).[1] Bu deyiş yukarda for-

1 Gustave Flaubert'den yeğeni Caroline'e, Mart 1868, Flaubert, *Correspondance* içinde (Paris: Conard, 1929), c. 5, s. 367. Flaubert maddenin ya da ruhun önceliği

müllendirilen ikiz ifadeleri karakterize etmeye de uygundur.

Ancak benim amacım "her ikinizin evine bir plaket" çakmak değildir. Daha ziyade, süreç içinde tartışmalarımızın daha "dostça demokrasi"* haline geleceği umuduyla genel söylemi aşırılığın, her türlü uzlaşmaz tutumun ötesine taşımaktır. Bu geniş bir konudur ve burada yeterince ele alamıyorum. Bir sonuç düşünceyle yetinmek gerekiyor.

Demokrasi üzerine yakın zamanda geliştirilen düşüncelerden, biri çoğulcu demokrasilerin kökeni üzerine tarihsel, öteki bu tür rejimlerin uzun vadeli istikrar ve meşruluk koşulları üzerine teorik olan iki değerli anlayışa varmıştır. Modern çoğulcu rejimler, giderek kabul edildiği gibi, "temel değerler" üzerine önceden varolan geniş bir konsensus nedeniyle değil, uzun bir dönem birbirinin gırtlağına sarılmış farklı grupların birbirine üstünlük sağlayamayacaklarını karşılıklı olarak kabul etmek zorunda kalmaları nedeniyle varolmuşlardır. Çoğulculuğun hoşgörü ve onayı birbirine şiddetle düşman gruplar arasında sonunda ortaya çıkan bir *yenişememe durumunun* sonucu oldu.[2]

Demokrasinin bu tarihsel kalkış noktası özellikle bu demokrasilerin istikrarı bakımından hayra alamet değildir. Mesele gayet açıktır, ancak bir demokratik rejimin kararlarını başlıca

---

konusunda yapılan felsefi tartışmayı yorumlarken, şu sonuca varır: "Bref, je trouve le Matérialisme et le Spiritualisme deux impertinences égales." (Kısaca, materyalizm ile ruhçuluğu iki özdeş küstahlık olarak görüyorum.) Gene bkz. Jacques Derrida, "Une idée de Flaubert," *Psyché* isimli derlemesi (Paris: Galitée, 1987), s. 305-325.

(*) Sık kullanılan "dostça davranmak" ya da Almanca *umweltfreundlich* (dostça ortam) ile analoji yapılarak icat edilmiş bir terim.

2 Bernard Crick, *In Defence of Politics* düz. bas. (Baltimore: Penguin Books, 1964), böl. 1; ve Dankwart Rustow, "Transitions to Democracy," *Comparative Politics* 2 (Nisan 1970): 337-364.

grup, kurum ve temsilcileri arasındaki tam ve açık müzakereler sonucunda oluşturduğu ölçüde meşruluk kazandığı şeklindeki teorik iddiayla ilişkilendirildiğinde daha da açık hale gelir. Buradaki müzakere bir fikir oluşturma süreci olarak anlaşılmalıdır: katılanların başlangıçta tam ya da kesin olarak oluşmuş fikirleri olmamalıdır. Onlardan anlamlı bir münakaşa sözü vermeleri umulur. Bu, fikirlerini, öteki katılanların öne sürdükleri argümanların ışığında ve aynı zamanda tartışma sırasında ortaya konulan yeni bilgilerin bir sonucu olarak değiştirmeye hazır olmaları anlamına gelir.[3]

Demokratik süreci dayanıklı hale getiren ve ona uzun vadeli istikrar ve meşruluk kazandıran şeyin bu olduğu düşünülüyorsa, böyle bir devleti, tarihsel boğuşmalardan ve iç savaştan çıkarak oluşmuş demokratik çoğulcu rejimlerden ayıran uçurum, rahatsız edici ve tehlikeli bir biçimde geniştir. Daha dün kardeşin kardeşi öldürdüğü mücadelelere giren bir halk muhtemelen bir gece içinde bu yapıcı ve elbirliğine dayalı müzakerelere uyum sağlayamaz. Daha muhtemel olarak, önce anlaşmazlık halledilecek, ancak bu karşıt bakış açılarını eritmeye çalışmaksızın -gerçekte dinsel hoşgörünün niteliği böyledir- yapılacaktır. Aksi halde, eğer bir tartışma olursa bu, -aslında uzun süre iç savaşın uzaması gibi bir işlev görecek ya da onun yerini alacak olan- tipik bir "sağırlar diyalogu" olacaktır. En ileri demokrasilerde bile pek çok tartışma, Clausewitz'in sözleriyle, "iç savaşın başka araçlarla devamı"dır. Doğal olarak demokratik siyasetlerden kaynaklanan, her bir tarafın öldürücü argümanları kolladığı, bu tür tartışmalara iyice alışılmıştır.

O halde geleneksel yok edici, uzlaşmaz söylemden daha "dostça-demokrasi" tarzında bir dialoga geçmek için geriye

3 Bu husus Bernard Manin'in "On Legitimacy and Political Deliberation"ında ikna edici biçimde tartışılmıştır, *Political Theory* 15 (Ağustos 1987): 338-368.

uzun ve zor bir yol kalıyor. Bu sefere çıkma yükümlülüğünü üstlenmek isteyenler için, özgül olarak diyalogu ve müzakereyi imkânsız hale getirmek amacıyla tasarlanmış mekanizmaları oluşturan argümanlar gibi birkaç tehlike sinyali hakkında bilgi vermek yararlı sayılmalıdır. Burada "ilericiler" ile "tutucular" arasındaki geleneksel bölünmenin bir yanında yeralan bu argümanları sistematik ve tarihsel bilgiyle şekillendirilmiş olarak açıklamaya çalıştım -ve buna çok kısa olmakla birlikte öteki taraf için de benzer bir değerlendirme eklenmiştir. Sadece tepkisel retoriğin basitliklerini açığa çıkarmaktan ibaret olan özgün hedefimle kıyaslandığında, daha tarafsız, sonunda daha iddialı bir amaca hizmet edebilecek bir katkıyla bu kitaba son veriyorum.

TEŞEKKÜR

Birinci Bölüm'de belirtildiği gibi, bu kitabı yazma fikri Ford Vakfı'nın Birleşik Devletler'deki toplumsal refah siyasetleri üzerine tavsiyede bulunması için 1985'de düzenlediği panele katılmamın, daha özgül olarak ise panelin ilk toplantısında Ralf Dahrendorf'un yaptığı giriş konuşması üzerine düşüncelerimin bir sonucu olarak biçimlendi. Daha uzak bir etki Donald McCloskey'in ekonomistler ve toplumsal bilimciler için meşru bir araştırma dalı olarak retoriğin itibarını coşkuyla iade etmesi olabilir.

Kitabı yazma aşamasında ön bölüm taslaklarını okuyan çok sayıda kişiden yardım ve teşvik gördüm. Bunların arasında özellikle William Ewald, Joseph Frank, Luca Meldolesi, Nicoletta Stame, Fritz Stern ve Margaret Weir'i anmak istiyorum. David Bromwich, Isaac Kramnick, Jerry Muller ve Edmund Phelps çeşitli noktaların ve bilmecelerin açıklanmasına yardımcı oldular. Bu kitabı Fransızca'ya çeviren Pierre Andler ve ayrıca Rebecca Scott taslak metnin son okumasını yaptılar. Uygun başlık bulmak için yapılan uzun araştırma sırasında Peter Railton ve Emma Rothschild büyük katkıda bulundular.

Dostların ve okurların, yazarı özgül metinlere yönelterek onun argümanını güçlendirmesini veya donatmasını sağlamaları özel türde bir fedâkarlık davranışı halini aldı. Walter Hinderer, Stephen Holmes, Bishop Pietro Rossano ve Quentin Skinner bu fedakârlığı gösterdiler ve Schiller, Maistre, Lampedusa ve Hobbes'un çalışmalarında yeralan çok uygun bölümlere dikkatimi çektiler. Dennis Thompson İngiltere'de 1867 Reform Tasarısı çevresinde yapılan tartışmaları araştırdığım sırada çok değerli bibliyografik tavsiyelerde bulundu.

Nihayet entellektüel ve kişisel olarak çok şey borçlu olduğum Bernard Manin'e teşekkür etmek benim için bir zevktir. Demokratik teori üzerine yazıları sürekli bir uyarı kaynağı olmuştur ve birkaç yaz Fransız Alpleri'ndeki Puy-Saint-Vincent'de buluştuğumuz sırada cömertçe ve her zamanki dirayetiyle gelişen taslak üzerine yorumlarda bulundu.

Bu kitabın bölümleri konferanslarda ve bilimsel toplantılarda sunuldu. 2. Bölüm'ün kısaltılmış bir versiyonu Nisan 1988'de Michigan Üniversitesi'nde, daha sonra Paris'deki Raymond Aron Merkezi'nde ve Munich'deki Siemensstiftung'da bir Tanner Konferansı olarak sunuldu. *The Tanner Lectures in Human Values*'da (c. 10, Salt Lake City: University of Utah Press, 1989) ve daha kısaltılmış biçimiyle Mayıs 1989'da *Atlantic*'de yayımlandı. Ann Arbor'da John Diggins, Stephen Holmes ve Charles Tilly'nin özellikle yetkin eleştirilerinden yararlandım. 3. Bölüm'ün gene kısaltılmış bir versiyonu Vienna Institut für die Wissenschaften vom Menschen'in sponsorluğunda Castengandolfo'da Ağustos 1989'da Sivil Toplum üzerine toplanan bir konferansta ve Şubat 1990'da New York Columbia Üniversitesi'nde bir Lionel Trilling Semineri'nde sunuldu. İkincisinde, Stanley Hoffmann ve Stephen Holmes etkin yorumlarda bulundular. 4. Bölüm Haziran 1990'da Polonya Bilimler Akademisi ve Amerikan Öğrenim Dernekleri'nin

sponsorluğunda Varşova'da toplanan Toplumsal Seçenek Felsefesi üzerinde bir konferansa tartışma tezi olarak sunuldu.

1985'den 1989'a kadar elyazması taslaklarımın kelime işlemi Lynda Emery tarafından hârika bir zekâ, beceri ve yaratıcılıkla yapıldı. Emery'nin Princeton'dan ayrılmasından sonra Lucille Allsen ve Rose Marie Malarkey işi devraldılar ve elyazmasını son aşamalarına kadar uzmanca gözden geçirdiler. İleri Düzeyde Araştırma Enstitüsü'nün kütüpanesinden Marcia Tucker değerli bibliyografik yardım sağladı.

1970'de *Exit, Voice and Loyalty*'i yayımlayan Harvard University Press'de Aida Donald büyük bir içtenlikle beni destekledi ve el yazmasından kitaba giden yolu kolaylaştırdı. Vivian Wheeler ideal bir editör ve bütün yayın süreci sırasında en uygun ve etkin bir koordinatör oldu. Nihayet kapaktaki iki tartışan peygamber resmini Bamberg Katedrali'nden alıp kullanmamı sağlayan Gwen Frankfeldt'e minnettarım. Muhtemelen uzlaşmaz bir tartışmayı anlatan bu çarpıcı resim, Almanya'dan mülteci olarak gelişimden kısa süre sonra, on altı yaşımda Katedral'i ziyaret ettiğimden bu yana belleğimde yer etmiştir.